

বিজ্ঞাপন ।

রামায়ণ, মহাভারত ও পুরাণাদির আলোচনায় যেরূপ নীতিশিক্ষা হয় অল্প এত্বেই শিক্ষার সেনপ হওয়া সম্ভাবিত নহে । কিন্তু অতীত যুগে প্রাণীতে শিক্ষা কার্য সম্পাদিত হইতেছে তাহাতে ইদানীন্তন বিদ্যালয় সমূহে ঐ সকল এত্বেই সর্বশেষ আলোচনা হওয়া সুকঠিন ; অথচ যাহাতে নীতি শিক্ষা হয় তাহারও সহপায় বিধান করা আবশ্যিক, এই বিবেচনায় রামায়ণ, মহাভারত শ্রীমদ্ভাগবত, শ্রীমদ্ভগবদ্গীতা, মহাসংহিতা, বৃহৎসংহিতা, গুরুতপুর্ন ও মহানির্ঝাণ তত্ত্ব হইতে কতিপয় সহপায়পূর্ণ নীতিগত বিষয় সংগ্রহ করিয়া এটি নীতিরত গ্রন্থ প্রকাশিত হইল । এক্ষণে ইহা পাঠ করিয়া যদি বিদ্যালয়গুলি নীতিরত সমস্ত হইত তাহা হইলেই শিক্ষার প্রকার হইতে নীতিরত সংগ্রহের প্রথম সফল হইবে ।

প্রকাশিত ১৯১১ সালের ১০ মার্চ
 ১০ মার্চ ১৯১১
 ১০ মার্চ ১৯১১

}

শ্রীনাথনাথ ভট্টাচার্য ।
 বরদ্বার ।

गुह्यपथम् ।

पृ०	पं०	पदम्	गुह्य
१	४	मन्त्रवाक्यं या दृष्टवत्	मन्त्रवाक्यं दृष्टवत्
४	८	योमद्वि	योमद्वि
१	१५	राम	रामो
१५	६	राघव	राघव
१८	८	वसन्त	वसन्त
२	६	मृद्धान	मृद्धान
४	४	रघुत्तम	रघुत्तम
५०	१	पृथ्व	पृथ्व
५५	१५	महावला	महावला
४१	११	कृष्णाग्र्यावयत्	कृष्णाग्र्यावयत्
४	१०	पात्रीभिर्वाद्यनिभ्य	पात्रीभिर्वाद्यनिभ्य
४१	१८	ययावत्	ययावत्
४५	८	पाणिपुत्र	पाणिपुत्र
४	१४	मन्त्र मन्त्र	मन्त्र मन्त्र
४१	४	कश्चात्	कश्चात्
४	७	मन्त्र	मन्त्र
४६	१२	पाकयश्चात्	पाकयश्चात्
४७	१४	नमन्त्र	नमन्त्र
४८	४	चतस्रि	चतस्रि
४६	८	मान	मान

पृष्ठा	पङ्क्ति	अङ्कद्वय	शब्द
७३	१२	कान्ते	कान्ते
७८	१२	प्राययौ	प्राययौ
८२	१	पाधस्व	पाधस्व
८२	१२	पर यथा, मथ्यपित्तमनोबुद्धिर्यो मे भक्त म प्रिय ।	
८४	३	अप्रतिष्ठन्ता	अप्रतिष्ठन्ते
८५	१३	कामकारत	कामचारत
८६	७	तपोधना	तपोजना
८७	८	प्रियद्वित	प्रियद्वित
८५	७	अनिन्दितै	अनिन्दितै
८८	१७	दयार्थेव	दयार्थेव
१००	४	धर्म	धर्म
१११	७	शुक्लश्च	शुक्लश्च
१११	१४	स्वाविरे	स्वाधिरे
११३	१५	यथाक्रमम्	यथाक्रमम्
११४	१	प्रतिगृह्णीयात्	प्रतिगृह्णीयात्
१००	८	गानयेत्	गानयेत्
१२१	३	गार्ध	गार्ध

नीतिरत्नम् ।

रामायणम् ।

रामचरितम् ।

तप स्वाध्यायनिरत तपस्वी वाग्बिदां वरम् ।
नारदं परिप्रच्छ वाल्मीकिमुनिपुङ्गव ॥ १ ॥
को न्यस्मिन् साम्प्रत लोके गुणवान् कस्य वीर्यवान् ।
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यपाक् यो ब्रह्मतः ॥ २ ॥
चारित्र्येण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः ।
विद्वान् कः को वदान्वयः कस्यैकः प्रियदर्शनः ॥ ३ ॥
आत्मवान् को जितक्रोधो हृतिमान् कोऽनसूयकः ।
कस्य विभ्यति देवाय जातरोपस्य सद्युगे ॥ ४ ॥
कः उदारः समर्थश्च तैल्लोकस्यापि रक्षणे ।
कः प्रजानुग्रहरतः को निधिर्गुणसम्पदाम् ॥ ५ ॥
समग्रा रूपिणी लक्ष्मीः कमेकः सद्यिता नरम् ।
अनिष्टानसुर्येन्दुः कोऽपेन्दुसमयः कः ॥ ६ ॥
इतिदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं वीरूहणं हि मे ।
दैर्घ्यं त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवविधं नरम् ॥ ७ ॥

श्रुत्वा चैतच्चिकालञ्चो वाल्मीकिर्नारदो वच ।

श्रूयतामिति चामन्त्र्य प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ ८ ॥

बहवो दुर्लभाश्चैव ये त्वया कीर्तिता गुणा ।

मुने वक्ष्याम्यहं बुद्ध्वा तैर्युक्तं श्रूयता नरः ॥ ९ ॥

इच्छाकुवशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः ।

नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान् घृतिमान् वशी ॥ १० ॥

बुद्धिमान्नीतिमान् वाग्मी श्रीमाञ्छुनिवर्हणः ।

विपुलासो महाबाहुः कम्बुग्रीवो महाहनुः ॥ ११ ॥

महोरस्को महेष्वासो गूढजवुररिन्दमः ।

आजानुबाहुः सुशिरा सुललाटः सुविक्रमः ॥ १२ ॥

समः समविभक्ताङ्गः स्निग्धवर्णः प्रतापवान् ।

पीनवच्चा विगालाक्षो लक्ष्मीपाञ्चुभलक्षणः ॥ १३ ॥

धर्मज्ञः सत्यसन्धः जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।

मनस्वी ज्ञानसम्पन्नः शुचिर्वीर्यसमन्वितः ॥ १४ ॥

रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षिताः ।

वेदवेदाङ्गविज्ञेय धनुर्वेदे च निष्ठितः ॥ १५ ॥

सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः स्मृतिमान् प्रतिमानवान् ।

सर्वलोकप्रियः साधुरदीनात्मा विषक्षणः ॥ १६ ॥

सर्वदानुगतः भङ्गिः समुद्र इव सिन्धुभिः ।

रामः सर्वगुणोपेतः कौशल्यानन्दवर्धनः ॥ १७ ॥

समुद्र इव गाम्भीर्ये स्थिर्ये च हिमवानिव ।
 विष्णुना सदृशो धीर्ये सोमवत् प्रियदर्शन ॥ १८ ॥
 कालाम्बिसदृश क्रोधे क्षमया पृथिवीसम ।
 धनदेन समस्तानां सत्ये धर्म इवापर ॥ १९ ॥
 तमेव गुणसम्पन्नं राम सत्यपराक्रमम् ।
 ज्येष्ठ श्रेष्ठगुणैर्युक्तं प्रियं दृग्गच्छ सुतम् ।
 यौवराज्येन सयोज्जुमैच्छत् प्रीत्या महीपति ॥ २० ॥
 तस्याभिप्रेक्ष्य सभारान् दृष्ट्वा भार्याऽप्य केकयी ।
 पूर्वं दत्तवरा राज्ञा वरयितावयाचत ।
 विवासेन च रामस्य भरतस्याभिप्रेचनम् ॥ २१ ॥
 स सत्यवचनाद्वाजा धर्मपाशेन सयत ।
 विवासयामास सुतं रामं दृग्गच्छं प्रियम् ॥ २२ ॥
 स जगाम वनं धीरं प्रतिज्ञामनुपालयन् ।
 पितुर्वचननिर्देशात् कैकेया प्रियकारणात् ॥ २३ ॥
 तं व्रजन्तं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोऽनुजगाम ह ।
 स्नेहादिनयसम्पन्ना सौभ्रातृमनुदर्शयन् ॥ २४ ॥
 रामस्य दयिता भार्या नित्यं प्राणसमा हिता ।
 जनकस्य कुलं जाता देवमायैव निमिता ॥ २५ ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्ना नारीणामुत्तमा ययू ।
 सीताप्यनुगता राम शशिन रोहिणी यथा ॥ २६ ॥

पीरैरनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च ।

शृङ्गवेरपुरे सुतं गङ्गाफूलेभ्यः सर्जयत् ॥ २७ ॥

गुह्यमासाद्य धर्मात्मा निपादाधिपतिं प्रियम् ।

स ततार ततो गङ्गां वनं चैव त्रिवेगं ह ॥ २८ ॥

ते वनेन वनं गत्वा नदीस्तीर्त्वा बहूदृक्ता ।

चित्रकूटमनुप्राप्ता भरद्वाजस्य शासनात् ॥ २९ ॥

रम्यमावसथ तत्र कृत्वा रामः सलच्छरणः ।

उवाच सीतया सार्धं वल्कलाजिनसंवृतः ॥ ३० ॥

श्रोमद्भिस्तैस्त्रिभिः सार्धं चित्रकूटो रराज स ।

अधिष्ठितो यथा मेरुः श्रीवैश्रवणशङ्करैः ॥ ३१ ॥

चित्रकूटं गते रामे पुत्रशोकातुरस्तदा ।

राजा दशरथः स्वर्गं जगाम विलपन् सुतम् ॥ ३२ ॥

मृते तु तस्मिन् भरतो वशिष्ठप्रमुखादिर्बिजैः ।

प्रचोदितोऽपि राज्याय नैच्छद्राज्यं महाबलः ॥ ३३ ॥

स जगाम वनं वीरो रामपादप्रसादकः ।

अयाचद्भ्रातरं राममार्थ्यभावपुरस्कृतः ॥ ३४ ॥

त्वमेव राजा धर्मज्ञ इति रामः वचोऽब्रवीत् ।

न चैच्छत्पितुरादेशाद्राज्यं रामो महाबलः ॥ ३५ ॥

पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्त्वा पुनः पुनः ।

निवर्त्तयामास ततो भरतः भरताग्रजः ॥ ३६ ॥

स काममनसाप्यैव गृहीत्वा रामपादुके ।
 नन्दिग्रामेऽकरोद्वाप्य रामागमनकाहधया ॥ ३७ ॥
 आगङ्गमानय सुतः पौरजानपदागमम् ।
 रामोऽपि हित्वा तं शैलं प्रययौ दण्डकं वनम् ॥ ३८ ॥
 विराध राघव एत्याश्रमं दृष्ट्वा ॥
 सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च अगस्त्यभ्रातरं तथा ॥ ३९ ॥
 अगस्त्यवचनाञ्चैव जग्राहेन्द्र शरासनम् ।
 खड्गं च परमप्रीतस्त्वौ चाध्वयसाधकी ॥ ४० ॥
 वसतस्तत्र रामस्य वने वनचरे सह ।
 क्षुपयोऽभ्यागमन् सर्वे वधायासुररक्षसाम् ।
 राम कमण्डपवाचं श्रवयं शरणोपितः ।
 महेन्द्रमिव दुर्धनं बाणवद्गुणधनुर्धरम् ॥ ४१ ॥
 प्रतिज्ञातव्यं रामेण यथा सयति रक्षसाम् ।
 क्षुपीणामधिकल्याता दण्डकारण्यवासिनाम् ॥ ४२ ॥
 तेन तत्र सह भ्राता जनस्थाननिवासिनी ।
 विरूपिता शूर्पणखा राक्षसी काममोहिता ॥ ४३ ॥
 ततः शूर्पणखायावदादुयुक्तान् सर्वराक्षसान् ।
 खरं च दूषणं चैव रक्षस्त्रिगिरं शबलं च ।
 निजघान रणे रामस्तेषां चैव पदानुगान् ॥ ४४ ॥
 वने तस्मिन् निवसता जनस्थाननिवासिनाम् ।

नीतिरत्नम् ।

रक्षसां निहतन्यासन् सहस्राणि चतुर्दश ॥ ६५ ॥

ततो ज्ञातिवधं श्रुत्वा रक्षस्रैलोकविश्रुतम् ।

नामतो रावणो नाम कामरूपी महाबल ॥ ६६ ॥

राक्षसाधिपतिः शूरो रावणः क्रोधमूर्च्छितः ।

सहायं वरयामास मारीचं नाम राक्षसम् ॥ ६७ ॥

वार्थमात्रं सुबहुशो मारीचेन स रावणः ।

न विरोधो बलवता क्षमो रावणः तेन ते ॥ ६८ ॥

अनादृत्य तु तदाक्य रावणः कालचोदितः ।

जगाम सहमारीचो रामाश्रमपदं तदा ॥ ६९ ॥

तेन मायाविना दूरमपवाह्य नृपात्मजौ ।

जहार भार्यां रामस्य गृध्रं हत्वा जटायुषम् ॥ ७० ॥

गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा हता भार्या च मैथिलीम् ।

राघवः शोकसन्तप्तो विललापाकुलिन्द्रियः ॥ ७१ ॥

ततस्तेनैव शोकेन गृध्रं दग्ध्वा जटायुषम् ।

मार्गमाणो वने सीतां राक्षसं सन्ददर्श ह ।

कथन् नाम रूपेण विकृतं घोरदर्शनम् ॥ ७२ ॥

हृत्वा तमदृष्ट्वा काष्ठे सोऽभूद्विषयमुत्तदा ।

स चास्य कथयामास श्वरीं श्रमणां तदा ।

श्वरीं धर्मनिपुणामभिगच्छेति राघवः ॥ ७३ ॥

तस्यैव वचनाद्रामो लक्ष्मणेन सहानघः ।

अभ्यगच्छन्महातेजा शवरी श्वसुदन ॥ ५४ ॥
 शवर्या पूजित सम्यग्रामो दशरथात्मज ।
 पम्पातीरे हनुमता सङ्गतो वानरेण ह ॥ ५५ ॥
 हनुमद्वचनाश्रये सुग्रीवेण समागत ।
 सुग्रीवाय च तत्सर्वं रामोऽग्निसन्महायत्न ॥ ५६ ॥
 सुग्रीवस्यापि तत् सर्वं श्रुत्वा रामस्य चेष्टितम् ।
 चकार सम्य रामेण प्रीतयैवाग्निसाक्षिकम् ॥ ५७ ॥
 ततो वानरराजेन वैरानुकथनं महत् ।
 रामायावेदितं सर्वं प्रणयाद्, खितिन ॥ ५८ ॥
 प्रतिज्ञातं च रामेण तदा वानिवधं प्रति ।
 वानिनश्च यत्नं तत्र कथयामास वानरः ॥ ५९ ॥
 राघवप्रत्ययार्थं तु दुन्दुभे कायमुत्तमम् ।
 दर्शयामास सुग्रीवो महापर्यंतसन्निभम् ॥ ६० ॥
 उत्तमयित्वा महापाहुं प्रेक्ष्य चास्थि महायत्नः ।
 पादाङ्गुष्ठेन विक्षेपं सम्पूर्णं दशयोजनम् ॥ ६१ ॥
 विभेदं सप्त ताम्बाश्च शरैर्गानतपर्वणाः ।
 गिरि रसातलं चैव जनयनं प्रत्यय तदा ॥ ६२ ॥
 ततः प्रीतमनास्तेन विश्वस्तु स महाकपिः ।
 किष्किन्या रामसहितो जगाम स्वा गुरां तदा ॥ ६३ ॥
 ततोऽगर्ज इरिव गं सुग्रीवो रैमपिङ्गवः ।

तेन नादेन महता निर्जगाम हरीश्वर ॥ ६४ ॥

अनुमान्य तदा तारां सुग्रीवेण समागत ।

निजधान च तत्रैन शरैश्चैकेन राघव ॥ ६५ ॥

तत सुग्रीवपचनाद्वत्वा बालिनमाहवे ।

सुग्रीवमेव तद्राज्ये राघव प्रत्यपादयत् ॥ ६६ ॥

स च सर्वान् समानीय धानरान् धानरर्षभ ।

दिश प्रस्थापयामास दिदृक्षुर्जनकात्मजाम ॥ ६७ ॥

ततो गृध्रस्य वचनात् सम्पातेर्हनुमान् बली ।

शतयोजनविस्तीर्णं पुष्पुषे खवणार्णवम् ॥ ६८ ॥

तत्र लङ्का समासाद्य पुरी रावणपालिताम् ।

ददर्श सीतां ध्यायन्तीमगोकवनिकागताम् ॥ ६९ ॥

निषेदयित्वाभिज्ञान प्रवृत्ति विनिषेद्य च ।

गृहीत्वा प्रत्यभिज्ञानं मर्दयामास तोरणम् ॥ ७० ॥

पञ्च सेनाग्रगान हत्वा सप्त मन्त्रिसुतानपि ।

कुमारमद्य निष्पिप्य ग्रहण रुमुपागमत ॥ ७१ ॥

अस्ये गोमृद्य चात्मानवीर्येतामहादधरात् ।

ममर्ष राक्षसान बद्धा यन्विणस्नान यदृच्छया ॥ ७२ ॥

ततो दग्ध्वा पुरी मूर्द्धा पुनर्दृष्ट्वा च मैथिलीम् ।

रामाय प्रियमारुत्याहु पुनरायामहाकपि ॥ ७३ ॥

सौमिगम्य महात्मान कृत्या राम प्रदक्षिणम् ।

संस्कृत-भाषा-विभाग, काशी हिन्दू विश्वविद्यालय, काशी

नमः पूर्वाभ्यां गौरी गङ्गा नीर मर्षादये ।

समस्तं च प्रपन्नान् श्रीगणेशाय नमः ॥ ७४ ॥

५-^१ नन्दाम् दानाम् कुरु मन्त्रिं दत्ति ।

॥ गङ्गाधरः श्रीरामः ॥ इत्युपनिषत् ॥ ५८ ॥

સિદ્ધિ થાય, તો જ શ્રી કલ્યાણનાથજીને ।

अथ विदुः स ननु यो गार्ग्यं त्वं विधीयस्व ॥७७॥

पान्ना श्रीहामन्मन्त्राय नमः श्रीहामन्मन्त्राय ।

सामुदायिक तर्को धीर, परंपरं ज्ञानमति ॥ ७८ ॥

આપ્યમાળા માં હીમા વિદેશ જલ્પન થતી ।

ततो वाग प्रादगमीत्युवाच नीरिखी ॥ ७८ ॥

सत्तां गमयन्मातृ भूमीं तावदा विगतकल्पपाम् ।

अद्वैतमर्मा राधा दधमाशु गुरोमदा ॥ ८० ॥

कनका भन मरता देवा इन्द्रपुंगमा ।

महर्षिप्रकाशनाय गणेश नमः ॥ ८१ ॥

तथा परममन्त्रं पणितं संप्रदेयते ।

कृतप्रत्यगता रामो विष्णुः प्रसमोद च ॥ ८२ ॥

दत्ताभ्यां परं प्राप्य भगवत्याय च वानरान् ।

गायक च समाकाशं नन्दियाम ययौ तदा ॥ ८३ ॥

नन्दिग्रामं ज्ञातं कृत्वा भ्रातृमि गच्छ राघव ।

अयोध्यां नगरीं प्राप्य राज्यं पुनरवासयान् ॥ ८४ ॥

इष्टं प्रमुदितो नोकस्तुष्टं सुष्टं सुषार्मिकः ।

निरामयो चरोगश्च दुर्मिषभयवर्जितः ॥ ८५ ॥

न सुखमरणं केचित् पश्यन्ति स्म नराः क्वचित् ।

नार्थस्याधिपया नित्यं पतिगुण्यूपगो रताः ॥ ८६ ॥

न चादिज्ज भयं किञ्चिन्नाप्सु मज्जन्ति जन्तवः ।

न वातजं भय किञ्चिच्च तस्करभयं तथा ॥ ८७ ॥

नगराणि च राष्ट्राणि धनधान्ययुतानि च ।

नित्यं प्रमुदिता सर्वे यथा कृतयुगे तथा ॥ ८८ ॥

अश्वमेधशतैरिष्टा तथा बहुसुवर्णकैः ।

असंख्येयं धनं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो महायज्ञा ॥ ८९ ॥

राजवंशाञ्छतशुणान् स्थापयिष्यति राघवः ।

चातुर्वर्ण्यं च लोकेऽस्मिन् स्वे स्वे धर्मे नियोज्यति

दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ।

राम राज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं प्रयास्यति ॥ ९० ॥

इदं पवित्रमाख्यानं पुण्यं वेदैश्च सम्मितम् ।

यं पठेद्रामचरितं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९१ ॥

एतदाख्यानमायुष्यं पठन् रामायणं नरः

स पुत्रपौत्रं सगणं प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ ९२ ॥

अयोध्यावाण्डवु ।

सप्तमः सर्गः ।

१ तिमिती दत्तो जाता वै वैद्या तु सरोपिता ।
 मासात् चन्द्रमहात्म्यान्ते ददृशदा ॥ १ ॥
 गिराजपत्नी धृम्वती प्रवीणवर्मोत्पलाम् ।
 अयोध्या मनस्य तस्यात् मामादान्दवेदत ॥ २ ॥
 पताकाभिषाणाभिष्यंभिय नमस्कृताम् ।
 भिक्ता चन्दनमोक्ष्य दिग्घातजन्युताम् ॥ ३ ॥
 माण्डसोदकाक्षीय दिजेन्दैर्गमनादिताम् ।
 गुह्यदिव्यदद्यात्तौ गन्धर्वादिनादिताम् ॥ ४ ॥
 नम्यदृष्टनावीर्णा द्रष्टृषोषनिनादिताम् ।
 प्रदृष्टवाक्स्तम्भा मम्युत्तर्हि तर्गाह्वयाम् ॥ ५ ॥
 दृष्टप्रमुदिते पौरीषचित्रध्वजमालिनीम् ।
 अयोध्या मन्यरा दृष्टा परं विस्मयमागता ॥ ६ ॥
 मा दृष्टोत्फुल्लनयना पाण्डुरर्धामवासिनीम् ।
 अविदुर्ग ग्यतो दृष्टा धात्री यमच्छ मन्यरा ॥ ७ ॥
 उत्तमेनाभिर्गयुक्ता हर्षेणार्थपरा सती ।
 गममाता धनं किञ्च जर्नभ्य सम्पूयच्छति ॥ ८ ॥

अतिमात्रं प्रहर्षं किं जनस्यास्य च शस मे ।

कारयिष्यति किं वापि सम्पूङ्गष्टो महीपति ॥ ८ ॥

विदीर्यमाणा हर्षेण धात्री तु पश्या मुदा ।

आचचक्षेऽथ कुजायै भूयसी राघवे श्रियम् ॥ ९ ॥

गव मुपेयग जितक्रोध यौवराज्येन चानघम् ।

राजा दशरथो राममभिषेक्ता हि राघव ॥ १० ॥

धात्र्यास्तु वचनं श्रुत्वा कुजा क्षिप्रममर्षिता ।

कैलासशिखराकारात् प्रासादादवरोहत ॥ ११ ॥

सा दह्यमाना क्रोधेन मन्यरा पापदर्शिनी ।

शयानामिव कैकेयोमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥

उत्तिष्ठ भूते किं शेषे भय त्वामभिवर्त्तते ।

उपप्लुतमघौषेन नात्मानमवबुध्यसे ॥ १३ ॥

अनिष्टे शुभगाकारे सौभाग्येन विकस्यसे ।

चल हि तव सौभाग्यं नद्या स्त्रोत इष्योष्यसे ॥ १४ ॥

ययमुक्ता तु कैकेयी रुष्टया परुषं वचः ।

कुजाया पापदर्शिण्या विषादमगमत् परम् ॥ १५ ॥

कैकेयी त्यज्यतीत् कुजां कश्चित् क्षेमं न मन्यरे ।

विषगायदनां हि त्वां लक्षये मृगदुःखिताम् ॥ १६ ॥

मन्यरा तु वचः श्रुत्वा वैकेया मधुराक्षरम् ।

उदाह क्रोधमयुक्ता वाक्यं वाक्यविशारदा ॥ १७ ॥

पापेनानृतसान्त्वेन वासे नित्यं सुखाचिता ।
 राम स्थापयता राज्ये सानुबन्धा हता ह्यसि ॥ २८ ॥
 सा प्राप्तकालं कैकेयि चिप्र कुरु हित तव ।
 त्वयस्व पुत्रुमात्मानं मा च विस्मयदर्शने ॥ २९ ॥
 मन्यराया वच श्रुत्वा शयनात् सा शुभानना ।
 उत्तस्थौ हर्षसम्पूर्णा चन्द्रलेखेव शारदी ॥ ३० ॥
 अतीव सा तु सन्तुष्टा कैकेयी विस्मयान्विता ।
 दिव्यमाभरणं तस्यै कुजायै प्रददौ शुभम् ॥ ३१ ॥
 दत्त्वा त्वाभरणं तस्यै कुजाये प्रमदोत्तमा ।
 कैकेयी मन्यरा हृष्टा पुनरेवाब्रवीदिदम् ॥ ३२ ॥
 इदन्तु मन्यरे मह्यमाख्यात परमम्पूय ।
 एतन्मे प्रियमाख्यात किं वा भूय करोमि ते ॥ ३३ ॥
 रामे वा भरते वाह विशेष नोपनक्षये ।
 तस्मात्पुष्टास्मि यद्वाजा राम राज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ ३४ ॥
 न मे परं किञ्चिदितो वर पुन
 प्रिय प्रियार्हे सुवच यचोऽमृतम ।
 तथाह्ययोचस्तुमत प्रियोत्तर
 वर परन्ते प्रददामि त वृणु ॥ ३५ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ २ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ३ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ४ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ५ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ६ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ७ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ८ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ९ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १० ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ११ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १२ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १३ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १४ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १५ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १६ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १७ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १८ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १९ ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ २० ॥

अद्योपादाय तं मार्गमभिषिक्तोऽनुपालय ।
 यथा स्स पोषिता पित्रा यथा सर्व्वं पितामहे ।
 तत सुखतर सर्व्वे रामे यत्स्याम राजनि ॥ ८ ॥
 अन्नमद्य हि भुक्तेन परमार्थैररुष्व न ।
 यथा पश्याम निर्यान्त राम राज्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ९ ॥
 ततो हि न प्रियतर नान्यत् किञ्चिद्भविष्यति ।
 यथाभिषेको रामस्य राज्येनामिनतेजस ॥ १० ॥
 एताद्यान्याथ सुहृदामुदासीन शुभा कथा ।
 आत्मसंपूजनी गृन्वन ययौ रामो मत्पथम् ॥ ११ ॥
 न हि तस्मान्मन कश्चिच्चक्षुषी वा नरोत्तमात् ।
 नर गङ्गोत्पपाकटुमतिक्रान्तेऽपि राघवे ॥ १२ ॥
 यद्य रामं न पश्येत्तु य च रामो न पश्यति ।
 निन्दित मर्ज्ज्वलोकेषु स्वात्माप्येन विगर्हते ॥ १३ ॥
 मर्ज्ज्वरा म हि धर्मात्मा वर्ज्जनां कुरुते दयाम् ।
 चमुणा हि ययस्याना तेन ते तमनुव्रता ॥ १४ ॥
 अनुरूपयान्देवपद्याथैत्याद्यायतनानि च ।
 प्रदर्शयन् पश्चिन्न जगाम रूपसि मृत ॥ १५ ॥
 म रामकुम्भमागाद मेघमहोपमे गुमे ।
 प्रामादशृङ्गेक्षिके धूमामग्निपरोपमे ॥ १६ ॥
 अथाग्निगहन विमानेभ्य पाण्डुरे ।

वर्धमानगृहेषां गृहज्ञानपरिष्कृते ॥ १८ ॥
 तत् पृथिव्यां गृहदर मरेन्द्रसदनोपमम् ।
 राजपुत्र पितृर्षेण प्रविशेत् श्रिया ज्वलन ॥ १९ ॥
 स कक्षा धन्यभिर्गुप्तास्तिष्ठोऽतिक्रम्य वाजिभिः ।
 पदातिरूपरे कक्षे ह जगाम नरोत्तम ॥ २० ॥
 स सर्वो समतिक्रम्य कक्षा दृग्गयात्मज ।
 सन्निवर्त्तते जन सर्वं शुद्धान्त पुरमत्यगात् ॥ २१ ॥
 तस्मिन् प्रविष्टे पितुरन्तिके तदा
 जनः स सर्वो मुदितो नृपात्मजे ।
 प्रतीक्षति तस्य पुन म्य निर्गम
 यद्योदय चन्द्रमस भरित्पतिः ॥ २२ ॥

अयोध्याकाण्डम् ।

षष्ठादम सर्गः ।

स ददर्शासने रामो निषण्ण पितरं शुभे ।
 कैकेया सहितं दीनं सुखेन परिशुषयता ॥ १ ॥
 स पितृशरणीं पूर्वमभिवाद्य विनीतवत् ।
 ततो ययन्दे चरणीं कैकेया सुसमाहित ॥ २ ॥

रामेत्यक्त्वा तु वचनं वाष्पपर्याकुलेक्षणम् ।
 शशाकं नृपतिर्दीनो नेचितुं नाभिभाषितुम् ॥ ३ ॥
 तदपूर्वं नरपतेर्दृष्ट्वा रूपं भयावहम् ।
 रामोऽपि भयमापन्नः पदा स्पृष्ट्वैव पन्नगम् ॥ ४ ॥
 इन्द्रियैरमहृष्टैस्त शोकसन्तापकर्षितम् ।
 निवसन्तं महाराजं व्यथिताकुलचेतसम् ॥ ५ ॥
 उर्मिर्मालिनमचोभ्यं क्षुब्धन्तमिव सागरम् ।
 उपप्लुतमिवादित्यमुक्त्वा नृपतमृपिं यथा ॥ ६ ॥
 अचिन्त्यकल्पं नृपतेस्तु शोकमुपधारयन् ।
 वभूय सरब्धतरं समुद्र इव पर्वणि ॥ ७ ॥
 चिन्तयामास चतुरो रामः पितृहिते रतः ।
 किञ्चिदर्थैव नृपतिर्न मां प्रत्यभिनन्दति ॥ ८ ॥
 अन्यदा मां पिता दृष्ट्वा कुपितोऽपि प्रसीदति ।
 तस्य मामद्य सप्रेक्ष्य किमायासः प्रवर्त्तते ॥ ९ ॥
 स दीन इव गोकर्त्तो विपगावदनद्युतिः ।
 कैकेयीमभिधास्यैव रामो वचनमयञ्जीत् ॥ १० ॥
 कश्चिन्मया नापराधमज्ञानाद्भ्येन मे पिता ।
 कुपितस्तन्ममाश्रयं स्वमेवेन प्रमादय ॥ ११ ॥
 अप्रमत्तमना किञ्च मया मां प्रति यत्फलम् ।
 विदण्डन्दीनो दीनो न हि मां प्रतिभाषति ॥ १२ ॥

शरीरो मानसो वापि कश्चिदेन न बाधते ।
 सन्तापो वामितापो वा दुर्लभ इति सदा सुखम् ॥ १३ ॥
 कश्चिद किञ्चिद्भरते कुमारे प्रियदर्शने ।
 शत्रुघ्ने वा महासत्वे मातृगुणा वा ममाशुभम् ॥ १४ ॥
 जतोपयन्महाराजमकुर्वन् वा पितुर्वचः ।
 सुहृत्समपि नेच्छेयं जीवितुः कुपिते नृपे ॥ १५ ॥
 यतो मूलं नरं पश्येत् प्रादुर्भावमिहात्मनः ।
 कथं तस्मिन् वृत्तेत प्रत्यक्षे सति दैवते ॥ १६ ॥
 कश्चित् पश्य किञ्चिदभिमानात् पिता मम ।
 उक्तो भयत्या कोपेन येनास्य स्फुलितं मनः ॥ १७ ॥
 एतदाचक्षुः मे दृष्टिं तत्त्वेन परिपृच्छत ।
 किञ्चिन्मित्रमपूज्योऽयं विकारो मनुजाधिपे ॥ १८ ॥
 एवमुक्ता तु कैकेयी राघवेण महात्मना ।
 उवाचेदं मुनिर्लज्जा हृष्टमात्महितं वचः ॥ १९ ॥
 न राजा कुपितो रामं व्यसनं नास्य किञ्चन ।
 किञ्चिन्मनोगतं त्वस्य त्वद्गुणाच्चानुभायते ॥ २० ॥
 प्रियं त्वामप्रियं वक्तुं वागो नास्य प्रवर्त्तते ।
 यदवश्यं त्वया कायं यदनेन श्रुतं मम ॥ २१ ॥
 एष मह्यं वरं दत्त्वा पुरा मामभिपूज्य च ।
 स पश्चात्तपति राजा यथान्यं प्राकृतस्तथा

अतिशृज्य ददामीति वरं मम विशाम्यति ।

स निरर्थं गतजले सेतुं बन्धितुमिच्छति ॥ २३ ॥

धर्ममूलमिदं राम विदितञ्च सतामपि ।

तत् सतय न तज्जेद्राजा युपितस्तत् कृते दया ॥ २४ ॥

यदि तद्वच्यते राजा शुभ या यदि वाशुभम् ।

करिष्यसि तत सर्वमायास्यामि पुनस्त्वहम् ॥ २५ ॥

यदि त्वभिहितं राज्ञा त्वयि तत्र विपत्स्यति ।

ततोऽहमभिधास्यामि न ह्येष त्वयि वक्ष्यति ॥ २६ ॥

एतच्च वचनं श्रुत्वा कैकेया समुदाहृतम् ।

उवाच व्यथितो रामस्ता देवी नृपसन्निधौ ॥ २७ ॥

अहो धिङ्नाहंसे देवि वक्रं मामीदृशं वच ।

अहं हि वचनाद्राजं पतेयमपि पावके ॥ २८ ॥

भक्षयेयं विषं तीक्ष्णं मज्जेयमपि चार्णवे ।

नियुक्तो गुरुणा पित्रा नृपेण च विशेषतः ॥ २९ ॥

तद्ब्रुहि वचनं देवि राज्ञो यदभिकाक्षितम् ।

करिष्ये प्रतिजाने च रामो दिर्नाभिभापते ॥ ३० ॥

तमार्जवसमायुक्तमनार्था सतयवादिनम् ।

उवाच राम कैकेयी वचनं श्रुत्वा दारुणम् ॥ ३१ ॥

पुरा देवासुरे युद्धे पित्रा ते मम राघव ।

रक्षितेन वरौ दत्तौ सशस्त्रेण मणारणे ॥ ३२ ॥

तव मे याचितो राजा भरतस्याभिषेचनम् ।
 गमन दण्डकारण्ये तव चैवाद्य राघव ॥ ३३ ॥
 यदि सत्यप्रतिष्ठ त्व पितर कर्तुमिच्छसि ।
 आत्मानञ्च नरस्येष्ट मम वाक्यमिदं शृणु ॥ ३४ ॥
 सन्निदेशे पितुस्तिष्ठ ययानेन प्रतियुतम् ।
 त्वयारण्यं प्रवेष्टवा नव वर्षाणि यञ्च च ॥ ३५ ॥
 भरतस्याभिषेचेत यदेतदभिषेचनम् ।
 त्वदर्थं विहितं राज्ञा तेन सर्व्वेण राघव ॥ ३६ ॥
 सप्त सप्त च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रितः ।
 अभिषेकमिदं त्यक्त्वा अटाचौरधरो भव ॥ ३७ ॥
 भरतः कौशलसुरे प्रणास्तु वस्तुधामिमाम् ।
 नानारत्नसमाकीर्णं सुवाजिरथकुञ्जराम ॥ ३८ ॥
 एतेन त्वा नरेन्द्रोऽयं कारुण्येन समाप्नुतः ।
 शोकैः सक्लिष्टवदनो न शक्नोति निरीक्षितम् ॥ ३९ ॥
 एतत् कुरु नरेन्द्रस्य यच्च न रघुनन्दन ।
 सत्येन महता राम तारयस्व नरेखरम् ॥ ४० ॥
 इतीव तस्या परुषं वदन्तामम्
 न चैव राम प्रविवेकं शोकम् ।
 प्रविबध्ये चापि महाप्रभावो
 राजा च पुष्यसनामितम् ॥ ४१ ॥

अयोध्याकाण्डम् ।

एकचरित्रं सर्वम् ।

तस्मिंस्तु पुरुषयात्रे निष्कामति कृताग्रणौ ।
आसंगज्जो हि सज्जते स्त्रीणामन्तःपुरे महान् ॥ १ ॥
अनाथस्य जनस्यास्य दुर्यं यस्य तपस्विनः ।
यो गतिं शरणं चासीत् स नाथः कः नु गच्छति ॥ २ ॥
न क्रुध्यत्यभिगस्तोऽपि क्रोधनीयानि वर्ज्ययन् ।
क्रुद्धान् प्रसादयन् सर्वान् समदुःखं कः गच्छति ॥ ३ ॥
कौशल्याया महातिजा यथा मातरि वर्त्तते ।
तथा यो वर्त्ततेऽस्मात् महात्मा कः नु गच्छति ॥ ४ ॥
कैकेय्या क्लिश्यमानेन राज्ञा सञ्चोदितो वनम् ।
परिवाता जमस्रास्र जगतः कः नु गच्छति ॥ ५ ॥
अहो निश्चेतनो राजा जीवलोकस्य सच्चयम् ।
धर्मं सत्यव्रतं रामं वनवासे प्रवत्सरति ॥ ६ ॥
इति सर्वा महिष्यस्ता विवत्सा इव धेनवः ।
रुरुदुश्चैव दुःखार्ता सस्वरश्च विचुक्रुशु ॥ ७ ॥
स तमन्तःपुरे घोरमार्त्तशब्दं मञ्जीपतिः ।
पुत्रशोकाभिसन्तप्तः श्रुत्वा चासीत् सुदुःखितः ॥ ८ ॥

नामिणोवाययह्यन्त सूर्यस्थान्तगधीयत ।

व्यरुजन् कवमात्रागा गायो वत्सान् पाययन् ॥ ८ ॥

विश्वं नोर्दिताद्भ्य वृहस्पतिबुधावपि ।

दासणा भोममभेत्य दद्या सर्वे व्यर्धस्यता ॥ १० ॥

नचवाणि गताचोऽपि ग्रहाश्च गततेजसः ।

विशागवाश्च सधूमाश्च नमसि प्रचकाशिरि ॥ ११ ॥

कानिकानिमयेगेन महोदधिरिवोत्थित ।

रामे वन प्रव्रजिते नगर प्रचक्षत तत् ॥ १२ ॥

दिश पर्यशकुला सर्वास्तिमिरिणोव संवृता ।

न दृष्टो नापि नचच प्रचकाशे न किञ्चन ॥ १३ ॥

ककम्मात्रागर मर्षो जनो देन्यमुपागमत ।

आहारि वा विहारि वा न कश्चिदकरोन्मन ॥ १४ ॥

शोकपर्यायसन्तप्त सतत दीर्घमुच्छ्वसन् ।

अयोध्याया जन सर्वं शुकोप जगतीपतिम् ॥ १५ ॥

वाप्यपय्याबु न मुग्धा राजमार्गगतो जन ।

न दृष्टो नभ्यत कश्चित् सर्वं शोकपरायण ॥ १६ ॥

न यान्ति पवना गीता न शशी सौम्यदर्शन ।

न मृथ्यस्तपत नाक सञ्च पय्याकुल जगत ॥ १७ ॥

अनयिन सुतास्त्रीणा भक्तारो भ्रातरस्तथा ।

सर्वे सञ्च परितपञ्च राममयानुचिन्तयन् ॥ १८ ॥

ये तु रामस्य सुहृदः सर्वे ते मुन्येतनः ।

शोकभारेण चाक्रान्ता गयनम् नैव भेजिरे ॥ १८ ॥

ततस्तुयोध्या रक्षिता महात्मना

सुन्दरेणैव मही सपन्नता ।

चचान्न घोरं भयशोकदोषिता

सनातयोधाश्रवणा ननाद च ॥ २० ॥

अयोध्याकाण्डम् ।

अष्टोत्तशततमः सर्गः ।

आश्वासयन्त भरत जाबालिर्ब्राह्मणोत्तमः ।

उवाच राम धर्मज्ञं धर्मापेतमिदं वच ॥ १ ॥

साधु राघव माभूत्ते बुद्धिरेव निरर्थिका ।

प्राकृतस्य नरस्येव ध्यार्यबुद्धेस्तपस्विनः ॥ २ ॥

कः कस्य पुरुषो बन्धु किमाप्य कस्य केनचित् ।

एको हि जायते जन्तुरेक एव विनश्यति ॥ ३ ॥

तस्मान्माता पिता चेति राम सज्जेत यो नरः ।

उन्मत्त इव स ज्ञेयो नास्ति कश्चिद्वि कस्यचित् ॥ ४ ॥

यथा ग्रामान्तरं गच्छन् नरं कश्चिद्विद्विष्यसेत ।
 एतत्तज्ज्यं च तमावासं प्रतिष्ठेतापरेऽहनि ॥ ५ ॥
 स्वमेव मनुष्याणां पिता माता गृहं वस्तु ।
 आवासमात्रं काकुत्स्थ सज्जने नात्र सज्जना ॥ ६ ॥
 पितरं राज्यं मनुतरज्यं स नार्हसि नरोत्तम ।
 आस्थातुं कापथ दुर्गं विषमं बहुवशस्कम् ॥ ७ ॥
 समुदायामयोध्यायामात्मानमभिषेचय ।
 एकवेणीधरां हि त्वां नगरीं सप्रतीक्षते ॥ ८ ॥
 राजभोगाननुभूयन् महार्हान् पार्थिवात्मज ।
 विहर त्वमयोध्यायां यथा शक्यम्विष्टपे ॥ ९ ॥
 न ते कश्चित् दृश्यस्त्वैव च तस्य न कथन ।
 अन्यो राजा त्वमन्यन्तु तस्मात् पुरुषो यदुच्यते ॥ १० ॥
 योजमात्रं पिता जन्तो दुष्कं शोणितमेव च ।
 सयुक्तमृतमन्मात्रा एव सैव जन्म ततः ॥ ११ ॥
 गतं स नृपतिस्तत्र गतस्यै यत्र तेन वै ।
 प्रवृत्तिरिषा भूतानां त्वं तु मिथ्या विचिन्त्यसे ॥ १२ ॥
 अथधर्मपरा ये ये तास्ताश्लोचामि नेतरान् ।
 ते हि दुर्गमिह प्राप्य विनाशं प्रेत्य मेमिरे ॥ १३ ॥
 अटकां पितृद्वैत्यमित्ययं प्रवृत्तो जन ।
 अन्त्योपद्रव्यं पश्य गतां हि किमश्रियति ॥ १४ ॥

यदि भुक्तमिहान्येन देहमन्यस्य गच्छति ।
 दद्यात् प्रवसता आह्वं न तत्पथ्यशन भवेत् ॥ १५ ॥
 दानसम्बन्धना हेतुते ग्रन्था मेधाविमि कृता ।
 यजस्व देहि दीक्षस्व तपस्तप्यस्व सन्त्यज ॥ १६ ॥
 स नास्ति परमित्येतत् कुरु बुद्धि महामते ।
 प्रत्यक्षं यत्तदातिष्ठ परोक्ष एतत् कुरु ॥ १७ ॥
 सतां बुद्धिं पुरस्कृत्य सर्वलोकनिदर्शिनीम् ।
 राज्यं त्वं प्रतिगृहीष्य भर्तृतेन प्रसादित ॥ १८ ॥

अथोभ्याकाण्डम् ।

नवोत्तरगततम सर्गः ।

जायामेक्षु पथं श्रुत्वा राम सत्यपराक्रमः ।
 उवाच परया मूर्खा बुद्ध्या निप्रतिपन्नया ॥ १ ॥
 भवान् मे प्रियकार्मायं वचनं यदिहोक्तवान् ।
 अकार्यं कार्यं सद्वाग्मपथं पथमविभम् ॥ २ ॥
 निम्नप्यादम्नु पुरुष पापाचारममन्दितः ।
 मानं न लभते मत्तु मित्रपात्रिदग्धन ॥ ३ ॥
 कुप्तेनमकुप्तेनया धीरः पुरुषमानिनम् ।
 च त्रिभुवनं व्याप्यति रुषिष्या यदि वा रुषिण ॥

अनायस्नार्यभेदान् गोचाङ्गीन्स्तदाशुचि ।
 मद्ययवदम्भययी दुःशील जीनयानिव ॥ ५ ॥
 अधर्मा धर्मावेपेन यद्यह लोकमङ्गरम् ।
 अभिपतस्ये शुभ हित्वा क्रिया विधिविवर्जिताम् ॥ ६ ॥
 कथ्येतयान् मुख्य कार्याकार्यविचक्षण ।
 बहुमन्येत मा लोके दुर्वृत्त लोकदूषणम् ॥ ७ ॥
 कस्य यास्याम्यह वृत्त केन वा स्वर्गमामुयाम् ।
 हनया यत्तमानोऽह वृत्तता चीनप्रतिज्ञया ॥ ८ ॥
 कामवृत्तोऽन्वय लोक कृत्स्न रुमुपवर्त्तते ।
 यद्गृत्ता सन्ति राजानस्तद्गृत्ता सन्ति हि प्रजा ॥ ९ ॥
 सत्यमेवान्तरिमञ्च राजवृत्त सनातनम् ।
 तस्मात् सत्यात्मकं राज्य सत्ये लोक प्रतिष्ठित ॥ १० ॥
 कृपयथैव देवाय सत्यमेव हि मेनिरौ ।
 सत्यवादी हि लोकेऽस्मिन् एगद्गच्छति वाचयम् ॥ ११ ॥
 उद्भिजन्ते यथा सर्पात् नरादन्वतवादिन ।
 धर्म सत्यपरो लोके मूल सर्वस्य चोच्यते ॥ १२ ॥
 सत्यमेवैश्वरो लोके सत्ये धर्म सदाश्रित ।
 सत्यमूलानि सर्वाणि सत्यान्वास्ति पर पदम् ॥ १३ ॥
 दत्तमिष्ट दत्तश्चैव तप्तानि च तपांसि च ।
 वेदा, सत्यप्रतिष्ठानास्तस्मात् सत्यपे त्वेत ॥ १४ ॥

एक पानयति लोकमेक पानयते दुग्धम् ।
 मञ्जत्येको हि निगये एक स्वर्गे महीयते ॥ १५ ॥
 सोऽहं पितुर्निदेशं तु किमर्थं नानुपानये ।
 सत्यप्रतिश्रव सत्य सत्येन ममयीकृतम् ॥ १६ ॥
 नैव लोभात् न मोहाद्वा न चानानात्तमोऽन्वित ।
 सेतुं सत्यस्य भेत्स्यामि गुरो सत्यप्रतिश्रव ॥ १७ ॥
 असत्यसन्धस्य सतत्त्वनसमाश्रितश्चेत्तस ।
 नैव देवा न पितर प्रतीच्छन्तीति न श्रुतम् ॥ १८ ॥
 प्रत्यगात्मनिम धर्मा सत्य पश्याम्यहं भ्रुवम् ।
 भारः सत्पुरुषैश्चीर्णस्तदर्थमग्निनन्दरति ॥ १९ ॥
 चात्र धर्ममहं त्यक्त्ये ह्यधर्मा धर्मसहितम् ।
 क्षुद्रैर्नृशसैर्लुब्धैश्च सेवित पापकर्मभिः ॥ २० ॥
 कार्येन कुरुते पाप मनसा सप्रधार्यं तत् ।
 अन्वृत जिह्वया चाह विविधं कर्म पातकम् ॥ २१ ॥
 भूमि कीर्तिर्यशोलक्ष्मी पुरुष प्रार्थयन्ति हि ।
 सत्यं समनुवर्त्तन्ते सत्यमेव भजेत्ततः ॥ २२ ॥
 श्रेष्ठ ह्यनार्यमेव स्यादयद्भुवानवधार्यं माम् ।
 आह युक्तिकरेर्वाक्यैरिदं भद्रं कुरुत्व ह ॥ २३ ॥
 कथं ह्यहं प्रतिज्ञाय वनवासमिमं गुरो ।
 भरतसा करिष्यामि वचो हित्वा गुरोर्ध्वं च ॥ २४ ॥

स्थिरा मया प्रतिज्ञाता प्रतिज्ञा गुरुसन्निधौ ।

प्रहृष्टमानसा देवी केकेथी आभयत तदा ॥ २५ ॥

यनयास वसन्त्रेय शुचिर्नियतभोजन ।

मूगपुष्पपत्रैः पुण्ये पिष्टृन् दिशोऽथ तर्पयन् ॥ २६ ॥

सन्तुष्टपञ्चयमोऽहं लोकयात्रां प्रवाहये ।

अकुतः श्रद्धधानः सन् कर्षाकार्यविदधन ॥ २७ ॥

कर्मभूमिमिमां प्राप्य कर्षांश्च कर्म यच्छुभम् ।

अग्निर्वायुश्च सोमश्च कर्मणां पलभागिनः ॥ २८ ॥

शतं क्रतूनामाहृत्य दिवगाद् दिदिद गतः ।

तपास्यग्राणि चाग्राय दिवं प्राप्ता महर्षयः ॥ २९ ॥

अमप्यमास पुनरुद्यतिज्ञा

निशम्य तन्नास्तिकयावच्छेदम् ।

अद्याव्यतीतं शुषर्तस्मन्जो

विगर्हमाणो वचनानि तस्य ॥ ३० ॥

सत्यञ्च धर्मञ्च पराक्रमञ्च

भूतानुकम्पां प्रियशदिताञ्च ।

दिजातिर्देर्दातिर्दिप्श्नश्च

पन्थानमातुस्त्रिदिवस्य सन्तः ॥ ३१ ॥

तिनैवमाश्रय ददाददद

मेकोदय सप्रतिपद्य दिवा ।

एक पालयते लोकमेक पालयते कुलम् ।
 मज्जत्येको हि निरये एक स्वर्गे महीयते ॥ १५ ॥
 सोऽहं पितुर्निदेशं तु किमर्थं नानुपालये ।
 सत्यप्रतिश्रव सत्य सत्येन समयोक्तम् ॥ १६ ॥
 नैव लोभात् न मोहाद्वा न चानानात्तमोऽन्वित ।
 सेतु सत्यस्य भेत्स्यामि गुरो सत्यप्रतिश्रव ॥ १७ ॥
 असत्यसन्धस्य सत्यलसप्रास्थिरचेतसः ।
 नैव देवा न पितरः प्रतीच्छन्तीति न श्रुतम् ॥ १८ ॥
 प्रत्यगात्ममिमं धर्मं सत्यं पश्याम्यहं भुवम् ।
 भारः सत्पुरुषैश्चीर्णस्तदर्थमभिनन्दति ॥ १९ ॥
 चात्र धर्ममहं त्यक्त्येह धर्मं धर्मसहितम् ।
 क्षुद्रैर्नृशसैर्लुब्धैश्च सेवितं पापकर्मणि ॥ २० ॥
 कायेन कुरुते पापं मनसा संप्रधार्य तत् ।
 श्रुत्वा जिह्वया चाहं विविधं कर्म पातकम् ॥ २१ ॥
 भूमिं कीर्तिर्यशोमच्छीं पुरुषं प्रार्थयन्ति हि ।
 सत्यं समनुवर्त्तन्ते सत्यमेव भजेत्ततः ॥ २२ ॥
 श्रेष्ठं धनार्यमेव स्यादयद्भवानवधार्य माम् ।
 आहं युक्तिकरैर्ध्यायेद्गिरिं भद्रं कुरुष्व ॥ २३ ॥
 कथं ह्यहं प्रतिज्ञायं नयासमिमं गुरोः ।
 भरतस्य करिष्यामि वधो हित्वा गुरोर्यथ ॥ २४ ॥

म्यिरा मया प्रतिज्ञाता प्रतिज्ञा गुरुमन्त्रिणी ।
 प्रहृष्टमानसा देवी कैकेयी चाभवत् तदा ॥ २५ ॥
 वनवास वसन्त्येष शुचिर्नियतभोजन ।
 मूलपुष्पपत्रैः पुण्ये पितॄन् देवाय तर्पयन् ॥ २६ ॥
 सन्तुष्टपञ्चयगोऽपि लोकयात्रां प्रयाजये ।
 अकुक्ष्य श्रद्धधानः सन् कर्माकार्यविरुधता ॥ २७ ॥
 कर्माभूमिमिमां प्राप्य कर्त्तव्यं कर्मा यच्छुभम् ।
 अग्निर्वायुश्च सोमश्च कर्माणां पञ्चभागिनः ॥ २८ ॥
 गतं क्रतूनामाहृत्य दिशोऽहं दिदिषु गतः ।
 तपास्यप्राणिं चाभ्यासं दिपं प्राप्तं मर्त्यपय ॥ २९ ॥

अमृत्यमाणा पुनरुपतिज्ञा
 निगम्य तन्नास्तिकयायहेतुम् ।
 अथाप्रपीत्त नृपतिस्तनूजो
 विगर्हभागी वचनानि तस्य ॥ ३० ॥
 सत्यञ्च धर्मञ्च पराक्रमञ्च
 भूतानुकम्पां प्रियदाहिताञ्च ।
 विजातिदिपातिदिपूजनञ्च
 एतान्मातुस्त्रिदिवस्य सन्तः ॥ ३१ ॥
 तेनैवमाश्रय ददायदय
 मेकोदय रुद्रतिपद विद्रा ।

धर्मं चरन्त सकल यथावत्
 काङ्क्षन्ति लोकागममग्रमत्ता ॥ ३२ ॥
 निन्दाम्यह कर्म कृत पितुस्तत्
 यत्त्वामगृह्णादिषमस्यबुद्धिम् ।
 बुद्धानयैवम्विधया चरन्त
 सुनास्तिक धर्मं पथादपेतम् ॥ ३३ ॥
 यथाहि धीरः स तथा हि बुद्ध
 स्तथागत नास्तिकमच विद्धि ।
 तस्मादि य शक्यतम प्रजाना
 स नास्तिके नाभिमुखो बुध स्यात् ॥ ३४ ॥
 त्वत्तो जना पूर्व्वतरे दिजाय
 शुभानि कर्माणि बहूनि चक्रुः ।
 क्षित्वा सदेमश्च परसु लोक
 तस्माद्द्विजा स्वस्ति कृत कृतश्च ॥ ३५ ॥
 धर्मो गता सत्पुरुषे समेता
 स्तेजस्विनो दानगुणप्रधाना ।
 अहिमका यीतमन्त्राय लोके
 भवन्ति पूज्या मुनय प्रधाना ॥ ३६ ॥
 इति ब्रुवन्त यचन सरोप
 रामं महात्मानमदीनमहम् ।

उपायं यथा धुनर्मानिषः ॥
 मत्तं यथा गान्धर्वः विम ॥ ३७ ॥
 न मानिषाणां यथा प्रवीर्यः
 न मानिषाणां न च मानि विम ॥
 शमीयं यथा प्रमर्मानिषः ॥
 शमीयं यथा प्रमर्मानिषः ॥ ३८ ॥
 न चार्थं कालोऽयमप्ययम् ॥
 यथा मया मानिषः यादृशीति ॥
 निश्चयं यथा तदा यथा यथा ॥
 प्रमादनां च मदीर्योऽयम् ॥ ३९ ॥

अथोपायानाम् ।

राजा राजा ३० ।

राजा राजा राजा ३० ॥
 विहितं राजा ३० ॥
 राजा राजा ३० ॥
 राजा राजा ३० ॥
 राजा राजा ३० ॥
 राजा राजा ३० ॥
 राजा राजा ३० ॥

ततस्तद्विपिगणा विप दग्धश्रीरपि विप ।

भरतं राजगार्हपत्यमित्राणु सद्गता वच ॥ ४ ॥

कुन्ने जात महाप्राप्त मन्त्रागृप्त मन्त्रयग ।

ग्राह्य रामस्य वाक्यं शि पितर यन्मित्रिमे ॥ ५ ॥

सदान्वगमिमं राम ययमिच्छामहे पितु ।

अनुगत्याञ्च कैकेयाः स्वर्गं दग्धयोगत ॥ ६ ॥

एतावदुक्ता वचन गन्धर्वा समर्पय ।

राजर्पयस्वैव तथा सर्वे स्वा स्वां गतिं गता ॥ ७ ॥

ह्लादितस्तेन वास्येन गुगुमे गुभदर्शन ।

राम प्रहृष्टवदनस्तान्द्विषीनभ्यपूजयत् ॥ ८ ॥

वस्त्रगात्रस्तु भरत स वाचा सज्जमानया ।

कृताञ्जलिरिदं वाक्यं राघव पुनरब्रवीत् ॥ ९ ॥

राम धर्म्ममिमं प्रेक्ष्य कुलधर्म्मानुसन्ततम् ।

कर्तुं मर्हसि काकुत्स्थ मम मातुश्च याचनाम् ॥ १० ॥

रचितुं सुमहद्राज्यमहमेकस्तु नोत्सहे ।

पौरजानपदाद्यापि रक्तान् रञ्जयितुं तदा ॥ ११ ॥

घातयद्यापि योधाश्च मित्राणि सुहृदश्च न ।

त्यामेव हि प्रतीचन्ते पर्जन्यमिव कर्षका ॥ १२ ॥

इदं राज्यं महापूजं स्थापय प्रतिपद्य हि ।

शक्तिमान् सद्धिं काकुत्स्थ लोकस्य परिपालने ॥ १३ ॥

यवमुत्पापतद्गुण्यु धात्र्योर्मन्त्रस्तदा ।
 मृगं साराध्यामाग रापदेति प्रिय दम्भ ६ १५ ॥
 तमहे भ्रातर प्राप्या रागो दम्भमयतीम् ।
 श्याम भस्मिन्पत्नीन मन्त्रमगतर दम्भम् ६ १५ ॥
 आगता श्यामिय दुहि श्वणा भस्मिन्पत्नी च ॥ १ ॥
 भृशभृशसत्तमं गात वनिता दुहि दीन पि ॥ १६ ॥
 अमात्यस्य भद्रद्विष्य दुहिमद्विष्य वनि ॥ १ ॥
 राक्षकाय्याणि भस्मन्त्र मन्त्रान्त्रपि वि च ॥ १७ ॥
 लक्ष्मीश्वर्यापदेयादा विमयान्त्रा विमयान्त्रे ॥
 अतीयात् सागरो देवी न मन्त्रिकमन्त्रे वि ॥ १८ ॥
 धामादा गात मन्त्रा दा माया दुम्भ वि ॥ १९ ॥
 न मन्त्रमन्त्रि वन्त्र्यं मन्त्रिन्त्रा च ॥ २० ॥
 दम्भ दुष्कारं मन्त्र मन्त्रमन्त्रमन्त्र ॥ २१ ॥
 मन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र मन्त्रमन्त्रमन्त्र ॥ २२ ॥
 अन्त्रिन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र मन्त्रमन्त्र ॥ २३ ॥
 दम्भ वि मन्त्रमन्त्रमन्त्र मन्त्रमन्त्र ॥ २४ ॥
 मन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र मन्त्रमन्त्र ॥ २५ ॥
 मन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र मन्त्रमन्त्र ॥ २६ ॥
 मन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र मन्त्रमन्त्र ॥ २७ ॥
 मन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र मन्त्रमन्त्र ॥ २८ ॥
 मन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र मन्त्रमन्त्र ॥ २९ ॥
 मन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र मन्त्रमन्त्र ॥ ३० ॥

फलमूनाग्नो यीर भयेय रघुनन्दन ॥ २३ ॥
 तत्रागमनमाकाङ्क्षान् यमन् धै नगरादहि ।
 तत्र पादुक्त्योर्न्यस्य राजतन्त्र परन्तप ॥ २४ ॥
 चतुर्दशे च सम्पूर्णे वर्षे ऽहनि रघुत्तम ।
 न द्रव्यामि यदि त्या तु प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ २५ ॥
 तथेति च प्रतिज्ञाय त परिपूज्य सादरम् ।
 शत्रुघ्नश्च परिपूज्य वचन चेदमब्रवीत् ॥ २६ ॥
 भ्रातर रक्ष केकीया मा गोप कुरु ता प्रति ।
 मया च सीतया चैव शत्रोऽसि रघुनन्दन ॥ २७ ॥
 इत्युक्त्वाऽभ्युपगताच्चो भ्रातर विससर्ज ह ॥ २८ ॥
 स पादुके ते भरत स्वलङ्घ्यते
 महोज्ज्वले सम्परिगृह्य धर्मवित् ।
 प्रदक्षिणश्चैव चकार राघव
 चकार चैवोत्तमनागमूर्धनि ॥ २९ ॥
 श्रयानुपूर्व्या प्रतिपूज्य त जन
 गुरु श्य मन्वीन् प्रकृतीस्तथानुजौ ।
 व्यसर्जयद्राघववशवर्द्धन
 स्थित स्वधर्मो हिमवानिवाचल ॥ ३० ॥
 त मातरो वारपगृहीतकराग्रौ
 दुर्येन नामन्त्रयितुं हि जेकु ।

जीतिरुचम ।

म येव मातु रमियाय मर्त्या
हृदम् पुत्री गी प्रविव्रम राम ॥ ४१ ॥

महावाल्मीकि ।

त्रिगुणविभक्ततम गते ।

त्रिगुणविभक्ततम गते ।
वमापे भवतो ज्योत्सु राम बालपदासङ्ग ॥
पुजिता मामिका माता दत्त बाहुभिद ब्रम ।
तददामि समस्तान् यदा रामददा राम ॥
धुमकाविता मर्त्या हृदम् पुत्री गी ।
किञ्चिदपि दत्त ॥ ४२ ॥ न दानं कदाचन ॥
यदि यमज ॥ ४३ ॥ न दानं कदाचन ॥
दत्त यमजिद ॥ ४४ ॥ न दानं कदाचन ॥
गीति यदा दत्त ॥ ४५ ॥ न दानं कदाचन ॥
न दानं कदाचन ॥ ४६ ॥ न दानं कदाचन ॥
न दानं कदाचन ॥ ४७ ॥ न दानं कदाचन ॥
न दानं कदाचन ॥ ४८ ॥ न दानं कदाचन ॥
न दानं कदाचन ॥ ४९ ॥ न दानं कदाचन ॥
न दानं कदाचन ॥ ५० ॥ न दानं कदाचन ॥

फल्गुमूलाशनी धीर मयेय रघुनन्दन ॥ २३ ॥
 तत्रागमनमाकाङ्क्षन् यस्मिन् वै नगरादहि ।
 तव पादुकेभ्योऽस्य राजतन्त्र परन्तप ॥ २४ ॥
 चतुर्दशे हि सम्पूर्णे वर्षेऽहनि रघुत्तम ।
 न दृष्ट्यामि यदि त्वा तु प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ २५ ॥
 तथेति च प्रतिज्ञाय त परिष्वज्य सादरम् ।
 शत्रुघ्नश्च परिष्वज्य वचन चेदमब्रवीत् ॥ २६ ॥
 भ्रातर रक्ष कैकेयी मा रोष कुरु ता प्रति ।
 मया च सीतया चैव शप्तोऽसि रघुनन्दन ॥ २७ ॥
 इत्युक्त्वाऽथुपरीताक्षो भ्रातर विससर्ज ह ॥ २८ ॥
 स पादुके ते भरत स्वलङ्घ्यते
 महोज्ज्वले सम्परिगृह्य धर्मवित् ।
 प्रदक्षिणाञ्चैव चकार राघव
 चकार चैवोत्तमनागमूर्धनि ॥ २९ ॥
 अथानुषङ्ग्या प्रतिपूज्य त जन
 गुरु य मन्त्रीन् प्रकृतीस्तथानुजौ ।
 व्यसर्जयद्राघववशवर्द्धन
 स्थित स्वधर्मो हिमवानिवाचन ॥ ३० ॥
 त मातरो वात्पशूहीतकराण्यो
 दुग्धेन नामन्त्रयितुं हि श्रेष्ठ ।

जीतिवृद्धम् ।

न चेव मातृ तमिवाद्य मन्त्री
ददन् पुत्री स्त्री प्रविश्य राम प्र ह्य ३

— — —
लङ्कावाणम् ।

— — —
निजदमिजकनकम् ३ ।

शिरस्यश्रमिमाधाय वै वै प्यामन्धर्जम् ।
वशापे भवतो ज्योत्स्ना राम वशापराजम् ३
पुञ्जिता मामिवा माता दत्ता राम्याम् ३
तद्वदामि तन्मन्त्रम् तदा भवद्दत्ता ३
धर्मीकादिमा मन्त्री ह्येव दम्भी ३ ।
विजयदत्तम् ३ । न न दोषः कदाचित् ३
वाचिभोजन मन्त्रादि ३ न न विदुः कदाचित् ।
दुष्कृत्यमिदम् ३ न न विदुः कदाचित् ३
नानि नानि इव तन्मन्त्रम् ३ न न विदुः ३
नान्ये तु मन्त्रादि ३ न न विदुः कदाचित् ३
मन्त्रादि इव कदाचित् ३ न न विदुः ३
नानि इव तन्मन्त्रम् ३ न न विदुः कदाचित् ३
नान्ये तु मन्त्रादि ३ न न विदुः कदाचित् ३
मन्त्रादि इव कदाचित् ३ न न विदुः ३

फल्गुमूलाशनो योऽयं भवेद्य रघुनन्दन ॥ २३ ॥

तत्रागमनमाकाङ्क्षन् वसन् वै नगरादहि ।

तव पादुकेभ्योऽन्यस्य राजतन्त्रं परन्तप ॥ २४ ॥

चतुर्दशे हि सम्पूर्णे वर्षेऽहनि रघुत्तम ।

न द्रव्यामि यदि त्वा तु प्रवेक्ष्यामि द्युताग्रम् ॥ २५ ॥

तथेति च प्रतिनाथ त परिपूज्य सादरम् ।

शत्रुघ्नश्च परिपूज्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २६ ॥

मातरं रक्ष कैकेयी मा रोषं कुरु तां प्रति ।

मया च सीतया चैव शस्त्रोऽसि रघुनन्दन ॥ २७ ॥

इत्युक्त्वाऽश्रुपरीताक्षो भ्रातरं विससज्जं ह ॥ २८ ॥

स पादुके तौ भरत स्वखड्गौ

महोज्वले सम्परिगृह्य धर्मवित् ।

प्रदक्षिणञ्चैव चकार राघव

चकार चैवोत्तमनागमूर्ध्वं हि ॥ २९ ॥

अथानुपूर्व्यां प्रतिपूज्य तं जन

गुरुं च मन्वीन् प्रकृतीस्तथानुजौ ।

व्यसज्जं यद्वाघववशवर्द्धन

स्थितं स्वधर्मे हिमवानिवाचल ॥ ३० ॥

तं मातरौ वाष्पगृहीतकण्ठौ

दुःखेन नामन्वयितुं हि श्रेयम् ।

[illegible]

पूर्वन्तु भरते स्मृति लक्ष्मणे च महाबले ।
 सुग्रीवे वानरेन्द्रे च राक्षसेन्द्रे, विभीषणे ॥
 विशोधितजट' स्नातश्चित्रमालानुलेपत ।
 महार्हवसनोपेतस्तस्थौ तत्र श्रिया ज्वलन् ॥
 प्रतिकर्म्म च रामस्य कारयामास वीर्यवान् ।
 लक्ष्मणस्य च लक्ष्मीवानिच्छाकुसुमवर्द्धन ॥
 प्रतिकर्म्म च सीताया सर्वा दृशरथस्त्रिय ।
 आत्मनैव तदा चकुर्म्मनस्त्रिन्यो मनोहरम् ॥
 ततो वानरपत्नीना सर्वासामेव गोभनम् ।
 चकार यत्रात कौशल्या प्रहृष्टा पुत्रपत्सना ॥
 तत न प्रयतो वृद्धो वसिष्ठो ब्राह्मणै सह ।
 रामं रक्षमये पीठे समीतं सन्प्रवेशयत् ॥
 वसिष्ठो विजयद्यैव जावानिरथ कश्यप ।
 काश्यायनो गौतमश्च वामदेवस्तथैव च ॥
 अभ्यपिष्यन्वय्याग्र प्रसन्नेन सुगन्धिना ।
 मन्त्रिभिरनमस्कृत्वा यमवो यामथ यथा ॥
 श्राविगुभिर्गोक्ष्माणि पूर्य कथाभिर्गन्धिभिस्तथा ।
 पौण्ड्रैश्चाभ्यपिष्यन्ते सप्तर्षि सनेनमे ॥
 गन्धार्शभिर्मेषांश्च देवतेर्नमसि स्थिते ।
 अर्चयन्नाकृष्यामेष सन्ने देवैश्च सप्तरी ॥

[illegible]

ददौ शतवृषान् पूर्वं द्विजेभ्यो मनुजर्षभः ।
 वि शत्कोटि हिरण्यस्य ब्राह्मणेभ्यो ददौ पुः
 नानाभरणवस्त्राणि महार्हाणि च राघव ।
 अर्करश्मिप्रतीकाशं काञ्चनो मणिविग्रहाम्
 सुग्रीवाय स्तन द्विधा प्रायच्छन्मनुजाधिप ।
 वैदूर्यमयचिबे च चन्द्ररश्मिविभूषिते ॥
 वालिपुत्राय धृतिमानङ्गदायाङ्गदे ददौ ।
 मणिप्रवरजुष्टन्त मुक्ताहारमनुत्तमम् ॥
 सीतायै प्रददौ रामश्चन्द्ररश्मिसमप्रभम् ।
 अरजे वाससी दिव्ये शुभान्याभरणानि च ॥
 अवेक्षमाणा वैदेही प्रददौ वायुस्तनवे ।
 अवसुच्यात्मन काष्ठाद्वार जनकनन्दिनी ॥
 अवैचत हरीन् सर्वान् भर्तारश्च मुहुर्मुहुः
 तामिद्विजित्वा सप्रेक्ष्य वभाये जनकात्कजाम् ॥
 प्रदेहि सुभगे हार यस्य दृष्टासि भामिनि ।
 अथ सा वायुपुत्राय ॥ हारमसितेक्षणा ॥
 तीजो धृतिर्यशो दाक्ष्य सामर्थ्यं विनयो नय ।
 पौरुषं विक्रमो बुद्धिर्यस्मिन्नेतानि नित्यदा ॥
 हनुमास्तेन हारेण शुशुभे वानरर्षभ ।
 ॐ शत्रुतास्त्रिणा यथाचक्ष ॥

सत्यं वाग्दृष्टासु ये साचं वाग्देहिनाः ।

वासोभिर्गुणैश्चैव सद्योर्ध्वं प्रसिद्धिं जगत् ॥

प्रासिद्ध धर्मां का समय वर्णन

गौ. पृष्ठं वाङ्मयं पितृ, वामनः ।

सुखं यथा त्वं पिबिष्यसि ॥ ४४ ॥

संयं परमं पुरंदरं न

महोदयः पश्यन्तीत्यादि

यदा न भौमिषिर्देन द्युतः ।

निम्नलिखित गति १०००

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੨ ਮਾਰਚ ੧੯੮੧

પોતડીના અંગ્રેજીના અર્થો અને ઉપયોગો

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਸਿੰ : ੪ : ੧੯੫੬ : ੧੮ : ੧੮

[illegible]

दत्तात्रेयः ॥१॥ महाश्वरः ॥ दत्तः ॥ महाश्वरः ॥

बुध शुक्रादि ॥ ३ ॥ १५०० ॥ २५ ॥ २५ ॥

אשר יצאנו ממצרים ונעלה אל הרי סיני

12/27/2014 11:11 AM

१३५४-१६८९ + १७२५-१८०२ ।

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

何樂其也。故曰：「樂其樂也。」

निर्दुःखरभवल्लोको नानर्थं कश्चिदसृशत ।
 न च स्म हृद्वा बालानां प्रेतकार्याणि कुर्वते ॥
 सर्वे मुदितमेवासीत सर्वो धर्मपरोऽभवत् ।
 राममेवानुपश्यन्तो नाभ्यहिसन् परस्परम् ॥
 आसन् वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिणः ।
 निरामया विणोकाश्च रामे राज्यं प्रशासति ॥
 नित्यमूला नित्यफलास्तरवस्तत्र पुष्पिताः ।
 कामयपी च पर्जन्यं सुखस्पर्शश्च मारुतः ॥
 स्वकर्मसु प्रवर्तन्ते तुष्टाः स्वैरेव कर्मभिः ।
 आसन् प्रजा धर्मपरा रामे शासति नानृताः ॥
 सर्वे लक्षणसम्पन्ना सर्वे धर्मपरायणाः ।
 दशवर्षसहस्राणि रामो राज्यमकारयत् ॥
 धर्मं यगस्यमायुष्य राज्ञाञ्च विजयावहम् ।
 आदिकाव्यमिदं चार्पे पुरा वाग्मीकिना कृतम् ॥
 यः गृणोति सदा लोके नर पापात् प्रमुच्यते ।
 पुत्रकामश्च पुत्रान् धैः धनकामो धनानि च ॥

कुटुम्बवृद्धिं धनधान्यवृद्धिं

क्षिययश्च मृग्याः सुखमुत्तमम् ॥

यः स्याद्गुणैः काव्यमिदं महार्घं

प्राप्नोति मया भविष्यति चायमिदम् ॥

महाभारतम् ।

वनपर्व ।

सप्तविंशोऽध्यायः ।

वैशम्पायन उवाच ।

ततो वनगता भार्या सायाङ्गे सहस्रव्याया ।
उमविष्टा कथायकृदुं स्वशोकपरायणा ॥
प्रिया च दर्शनीया च परिहृता च पतिव्रता ।
अथ कृपया धर्मराजमिदं वचनमब्रवीत् ॥

श्रीपद्युवाच ।

न नूनं तस्य पापस्य दुःखमप्यामु किञ्चन ।
विद्यते धार्तराष्ट्रस्य नृपस्य दुरात्मनः ॥
यस्त्वां राजन् मया सार्द्धमग्निनै प्रतिवाक्षितम् ।
वनं प्रयाप्य दुष्टात्मा नान्यतथ्यत दुर्मतिः ॥
आयसं हृदयं नूनं तस्य दुष्कृतकर्मणः ।
यत्त्वा धर्मं परं ज्ञेयं रक्षाणायाययत्तदा ॥
सुयोचितमदुःखं दुरात्मा भभूच्छुद्धयः ।
ईदृशं दुःखमानीय मोदने पापपुरुषः ॥

षट्पञ्चमेय पापानामसं न पतितं तदा ।
 त्वयि भारत निष्प्रान्तो यनायाश्विनशमसि ॥
 दुर्धर्षधनस्य कर्णस्य शकुनेश्व दुरात्मन ।
 दुर्भातुस्तस्य चोगस्य राजन् दुःशामनस्य च ॥
 इतरेषान्तु सर्वेषां कुरुणां कुम्भसप्तम ।
 दुःखेनाभिपरीतानां नेद्रेभ्यः प्रापतञ्जलम् ॥
 इदञ्च शयनं दृष्ट्वा यच्चासीत्ते पुरातनम् ।
 शोचामि त्वां महाराज दुःखानर्हं सुखोचितम् ॥
 दान्तं यच्च सभामध्ये आसनं रत्नभूषितम् ।
 दृष्ट्वा कुण्डलीश्वरेणां शोको मा रुन्धयत्ययम् ॥
 यदपश्यं सभायां त्वा राजभिः परितारितम् ।
 तच्च राजन्प्रपश्यन्त्या का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥
 या त्वाह चन्दनादिग्धमपश्यं सूर्यवर्च्चसम् ।
 सा त्वा पद्ममलादिग्धं दृष्ट्वा मुञ्चामि भारत ॥
 या त्वाह कौशिकैर्वस्त्रैः शुभ्रैः राक्षसादितं पुरा ।
 दृष्टवत्यस्मि राजेन्द्र सा त्वां पश्यामि चौरिणम् ॥
 यच्च तद्रुक्मपावौभिवाह्यण्येभ्यः सहस्रशः ।
 क्रियते ते गृहादन्नं संस्कृतं सार्वकामिकम् ॥
 यतीनामगृहाणां ते तथैव गृहमेधिनाम् ।
 दीयते भोजनं राजन्वतीवगुणवत् प्रभो ॥

सतद्वतानि सहस्राणि सर्वकामैः पुरा गृहे ।
 सर्वकामैः सुविहितैर्यदपूजयथा द्विजान् ॥
 तच्च राजन्प्रपश्यन्त्या का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥
 यत्ते भ्रातृन्यहाराज युवानो नृपकुण्डला ।
 अभोजयन्त मिष्टान्ने सूदा परमसकृते ॥
 सर्वास्तानद्य पश्यामि वने वन्येन जीविन ।
 अदुःखार्हान्मनुष्येन्द्र नोपशाम्यति मे मन ॥
 भौमसेनमिमञ्चापि दुःखित वनवासिनम् ।
 ध्यायत किं न मन्यस्ते प्राप्ते काले विवर्धते ॥
 भौमसेन हि कर्माणि स्वयं कुर्याणमप्युतम् ।
 सुखार्हं दुःखितं दृष्ट्वा कस्मान्नन्युर्न वर्धते ॥
 सतद्वतं विविधैर्यानेर्यस्यैरुच्चावचैस्तथा ।
 तन्ते वनगत दृष्ट्वा कस्मान्नन्युर्न वर्धते ॥
 स्वयं कुरूवणे सर्वान् हन्तुमुत्सहते प्रभु ।
 त्वत्प्रतिष्ठा प्रतीक्षस्तु सहतेऽय इकोदर ॥
 योऽर्जुनेनार्जुनस्तुल्यो दिवाधुर्वह्नुवाहना ।
 शरायमर्दे शीघ्रत्वात् कास्मान्तक्यमोपम ॥
 यस्य यस्त्वप्रतापेऽप्रतापता सर्वपार्थिवा ।
 यश्चे तच्च महाराज मास्त्रणानुपतस्मिरे ॥
 तमिमं पुरुषव्याघ्र पजित देवदानवैः ।

ध्यायन्तामर्जुनं दृष्ट्वा कष्माद्राजन्त्रं कुप्यसि ॥
 दृष्ट्वा वनगतं पार्थमदग्गार्हं मुग्धोचितम् ।
 न च ते वर्द्धते मन्युस्तेन मुह्यामि भारत ॥
 यो देवांश्च मनुष्यांश्च सर्पांश्चैकरघोऽजयत ।
 तं ते वनगतं दृष्ट्वा कष्मान्मन्युर्न वर्द्धते ॥
 यो यानैरद्भुताकारैर्ह्येर्नागैश्च संवृतः ।
 प्रसृज्य वित्तान्यादत्त पार्थिवेभ्यः परन्तप ॥
 क्षिप्रत्येकेन वेगेन पञ्चबाणगतानि यः ।
 तं ते वनगतं दृष्ट्वा कष्मान्मन्युर्न वर्द्धते ॥
 श्यामं दृष्ट्वा तक्षकं चर्मिणासुत्तमं रणे ।
 नकुलं ते वने दृष्ट्वा कष्मान्मन्युर्न वर्द्धते ॥
 दर्शनीयञ्च शरश्च माद्रीपुत्रं युधिष्ठिरः ।
 सहदेवं वने दृष्ट्वा कक्षात् क्षमसि पार्थिव ॥
 नकुलं सहदेवञ्च दृष्ट्वा ते दुःखितावुभौ ।
 श्रुत्वा सार्हो मनुष्येन्द्रं कष्मान्मन्युर्न वर्द्धते ॥
 द्रुपदस्य कुले जाता स्रुपा पाण्डोर्महात्मनः ।
 धृष्टद्युम्नस्य भगिनी वीरपत्नीमनुवताम् ।
 मा वै वनगता दृष्ट्वा कक्षात् क्षमसि पार्थिव ॥
 नूनं गच्छेत्तव वै नास्ति मन्युर्मरतसत्तमः ।
 भ्रातृं च माञ्जैव दृष्ट्वा न व्यथते मनः ॥

न निर्मन्यु क्षत्रियोऽस्ति लोके निर्वचन श्रुतम् ।
 तदद्य त्वयि पश्यामि क्षत्रिये विपरीतवत ॥
 यो न दर्शयते तेन क्षत्रिय कान्न आगते ।
 सर्वभूतानि तं प्रार्य सदा परिभवन्त्युत ॥
 तत्त्वया न क्षमा कार्या यवन् प्रति कथञ्चन ।
 तेनैव हि ते यस्या निहन्तु नात्र संशयः ॥
 तथैव य क्षमाकाले क्षत्रियो नोपशास्यति ।
 क्षत्रिय सर्वभूतानां सोऽसुखे ह च भव्यति ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

द्रोपद्युपाधः ।

अद्याप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 प्रह्लादस्य च सवादं वल्लभं रोचनस्य च ॥
 असुरेन्द्र महाप्राज्ञ धर्माणामागतागतम् ।
 यलि पप्रच्छ दैत्येन्द्र प्रह्लादं पितरं पिता ॥

वलिहवाच ।

क्षमा क्षिप्रं यक्षी तात उताहो तेन हृदुत ।
 एतन्मे संशयं तात यदाहं हि दृष्ट्वते ॥
 येयो यदत्र धर्मज्ञ बूहि मे तदसंशयम् ।
 करिष्यामि हि तत्सर्वं यदावदमुगाहनम् ॥

तस्मै प्रोयाच तत्सर्वमेवं दृष्टं पितामहः ।
सर्वनिश्चययितुं प्राज्ञः संशयं परिदृच्छते ॥

ब्रह्माह उवाच ।

न श्रेयः सततं तेजो न नित्यं श्रेयसी क्षमा ।
इति तात विजानौहि ह्यनेतदसंशयम् ॥
यो नित्यं क्षमते तात बहून् दोषान् स विन्दति ।
भृत्या परिभवन्त्येवमुदासीनास्तथारय ॥
सर्वभूतानि चाप्यस्य न जमन्ते कदाचन ।
तस्मान्नित्यं क्षमा तात पण्डितैरप्यदादिता ॥
अवज्ञाय हि तं भृत्या भजन्ते बहुदोषताम् ।
आदातुञ्चास्य वित्तानि प्रार्थयन्तेऽल्पचेतसः ॥
यान वस्त्राण्यलङ्कारान् शयनान्यासनानि च ।
भोजनान्यय प्रानानि सर्वोपकरणानि च ॥
आददौरन्त्रधिक्षता यथाकाममचेतसः ।
प्रदिष्टानि च देयानि न दद्युर्भर्तृशासनात् ॥
न चैनं भर्तृपूजाभिः पूजयन्ति कथञ्चन ।
अवज्ञानं हि लोकेऽस्मिन् मरणादपि गर्हितम् ॥
क्षमिण तादृशं तात ब्रुवन्ति कटुकान्यपि ।
प्रेष्या पुत्राश्च भृत्याश्च तथोदासीनवृत्तयः ॥

अथास्य दारानिष्कृन्ति परिभूय क्षमावतः ।
 दाराश्चास्य प्रवर्त्तन्ते यथाकाममचेतसाः ॥
 तथा च नित्यमुदिता यदि नास्वमपौश्वरात् ।
 दण्डमर्हन्ति दुष्यन्ति दुष्टाश्चाप्यपकुर्वते ॥
 एते चान्ये च यद्बो नित्यं दोषा क्षमावताम् ।
 अथ वैरोचने दोषानिमान् विद्वद्विमावताम् ॥
 अस्थाने यदि वा स्थाने सततं रजसादृतः ।
 क्रुद्धो दण्डान् प्रणयति विविधान् स्त्रेन तेजसा ॥
 मित्रैश्च विरोधञ्च प्राप्नुते तेजसा दृतः ।
 चाप्नोति द्वेषताञ्चैव लोकात् क्षणनतस्तथा ॥
 सोऽयमात्मादर्शज्ञानिसुपालम्भमनादरम् ।
 सन्तापद्वेषमोहाद्यैश्च शत्रुष्वैव समते नरः ॥
 क्रोधादण्डान् मनुष्येषु विविधान् पुरुषो ददन् ।
 भव्यते शौधमैश्वर्यात् प्राणेष्वैव क्षणनादपि ॥
 योऽपकृतं च हन्तुं स तेजसैवोपगच्छति ।
 तस्मादुद्दिगते लोकः सर्पादेश्चगतादिव ॥
 तस्मादुद्दिगते लोकः कथं तस्य भवो भवेत् ।
 अन्तरं तस्य दृष्ट्वैव लोको विकुरुते भुवम् ॥
 तस्मान्नात्युत्सलेक्षेणो न च नित्यं दृढुर्भवेत् ।
 काले काले तु समाप्ते दृढुस्तौष्णोऽपि वा भवेत् ॥

काले ऋदुर्यो भवति काले भवति दारुण ।
 स वै सुखमवाप्नोति लोकेऽमुष्मिन्निहैव च ॥
 क्षमाकालास्तु वक्ष्यामि शृणु मे विस्तरेण तान् ।
 ये ते नित्यमसन्त्याज्या यथाप्राहुर्मनौपिण, ॥
 पूर्वोपकारो यस्ते स्यादपराधे गरीयसि ।
 उपकारेण तत्तस्य क्षन्तव्यमपराधिना ॥
 अबुद्धिमायितानास्तु क्षन्तव्यमपराधिनाम् ।
 न हि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलभं पुरुषेण वै ॥
 अथ ये बुद्धिर्लभं कृत्वा ब्रूयुस्ते तदबुद्धिजम् ।
 पापान् क्षल्येऽपि तान् हन्यादपराधे तथानृणम् ॥
 सर्वस्त्रैकोऽपराधस्ते क्षन्तव्य माणिनो भवेत् ।
 द्वितीये सति वध्यस्तु क्षल्येऽप्यपहृते भवेत् ॥
 अजानता भवेत् कश्चिदपराध कृतो यदि ।
 क्षन्तव्यमेव तस्याहुः सुपरीक्ष्य परीक्षया ॥
 ऋदुना दारुणं हन्ति ऋदुना हन्त्यदारुणम् ।
 नासाध्यं ऋदुना किञ्चित्तस्मात्तीव्रतरं ऋदु ॥
 देशकालौ तु संप्रेक्ष्य बलाबलमथात्मनः ।
 नादेशकाले किञ्चित् स्याद्देशकालौ प्रतीक्षताम् ॥
 तथा लोकभयाच्चैव क्षन्तव्यमपराधिना ।
 एत एवमिधा काला क्षमाया परिकीर्तिता ॥

अतोऽन्यथानुवर्त्ततसु तेजस काल उच्यते ।
तदहं तेजस काल तव मन्ये नराधिप ॥
भार्त्तराष्ट्रेषु लुब्धेषु सततञ्चापकारिषु ॥
न हि कश्चिन्महाकालो विद्यतेऽद्य कुरून् प्रति ॥
तेजसद्वागते काले तेज सतस्रष्टुमहंसि ॥
मृदुर्भयव्यवज्ञातस्तीक्ष्णादुद्भिजते जन ।
काले प्राप्ते ह्यञ्जैतद्यो वेद स सहीपति ॥

एकोनविंशोऽध्याय ।

युधिष्ठिर उवाच ।

क्रोधो हन्ता मनुष्याणां क्रोधो भावयिता पुन ।
इति विद्धि महामाज्ञो क्रोधमूलो भयाभयौ ॥
यो हि सहस्ते क्रोध भयस्तस्य सुगोभने ।
य पुन पुन्य क्रोध नित्य न सहस्ते शुभे ।
तस्याभायाय भयति क्रोध परमदारुण ॥
क्रोधमूलो विनाशो हि प्रजानामिह दृश्यते ।
तत कथं मादृश क्रोधमुत्पद्येऽल्लोकनाशनम् ॥
क्रुद्ध पाप नरं कुर्याम क्रुद्धो हन्याद्गुरूनपि ।
क्रुद्धं परुषया वाचा श्रेयसोऽप्यवमन्यते ॥

वाच्यावाच्यो हि कुपितो न प्रजानाति कश्चिन्नि ।
 नाकार्यमस्ति क्रुद्धस्य नात्राद्य विद्यते तथा ॥
 हिंस्यात क्रोधादयध्यास्तु यध्यान् सम्पूजयेत् च ।
 आत्मानमपि च क्रुद्ध प्रेरयेद्यममादृतम् ॥
 एतान् दोषान् प्रपञ्चद्विर्जित क्रोधो मनोपिभि ।
 इच्छद्भि परम येय इह चामुय चोत्तमम् ॥
 तं क्रोधं वर्जित धीरे कथमन्नादिधृष्टरेत् ।
 एतद्दोषदि सन्धाय न मे मन्यु प्रवर्द्धते ॥
 आत्मानञ्च पराञ्चैव वायते महतो भयात् ।
 क्रुध्यन्तमप्रतिक्रुध्यन् हयोरेष चिकित्सक ॥
 मूढो यदि क्लिश्यमान क्रुद्धान्तेऽशक्तिसान्धर ।
 बलीयसा मनुष्याणां त्यजत्यात्मानमात्मना ॥
 तस्यात्मान सन्त्यजतो लोका नश्यन्त्यनात्मन ।
 तस्माद्दोषद्वयशक्तस्य मन्योर्नियमन श्रुतम् ॥
 विद्वास्तथैव य शक्त क्लिश्यमानो न कुप्यति ।
 अनाशयित्वा क्लेशान् परलोके च नन्दति ॥
 तस्माद्बलवता चैव दुर्बलेन च नित्यदा ।
 क्षन्तस्य पुरुषेणाहुरापतस्वपि विजानता ॥
 मन्योर्हि विजय क्षणो प्रशसन्तौह साधव ।
 क्षमावतो जयो नित्य साधोरिह सतां मतम् ॥

सद्यश्चानृततः श्रेयो नृमसाच्चानृमसता ।
 तमेव यदुदोयन्तु क्रोधं साधुविबर्जितम् ॥
 मादृशं प्रदूषणेन कष्मात् सुयोधनमथादपि ।
 तेजसीति यमाहुर्वै पण्डिता दीर्घदर्शिनः ॥
 न क्रोधोऽप्यन्तरात्मन्य भवतीति विनिश्चितम् ।
 यस्तु क्रोधं समुत्पन्नं मग्नया प्रतिपादते ।
 तेजस्विनं तं विद्वांसो मन्यन्ते तत्पदार्थिनः ॥
 क्रुद्धो हि कार्यं सुप्नोऽपि न यथायतं प्रपश्यति ।
 न कार्यं न च मर्यादां नरः क्रुद्धोऽनुपश्यति ॥
 हृत्पद्मध्यानपि क्रुद्धो गुरुन् क्रुद्धस्तु दृढपि ।
 तस्मात्तेजसि कर्त्तव्यं क्रोधो दूरे प्रतिष्ठितः ॥
 दाक्षं ह्यमर्षं शौर्यं च शौघत्वमिति तेजसः ।
 गुणा क्रोधाभिभूतेन न शक्या प्राप्नुमङ्गुला ॥
 क्रोधं त्यक्त्वा तु पुरुषः सम्यक् तेजोऽभिपद्यते ।
 कालयुक्तं महाप्राज्ञो क्रुद्धैस्तेजः सदुपसहम् ॥
 क्रोधस्त्वपण्डितैः शत्रुतेज इत्यभिनिश्चितम् ।
 रजस्तु लोकनाशाय विहितं मागुप मतिः ॥
 तस्माच्छत्रुत्तमजेन क्रोधं पुरुषः सम्यगाचरन् ।
 श्रेयान् स्वधर्मानपगो न क्रुद्ध इति निश्चितम् ।
 यदि सर्वसमुद्गीनामतिक्रातमचेतसाम् ।

अतिक्रमो महिषस्य कथं स्यात् खिदनिन्दिते ॥
 यदि न स्युर्मानुषेषु क्षमिण्य एधिषीसमा ।
 न स्यात् सन्धिर्मनुष्याणां क्रोधमूलो हि विग्रहः ॥
 अभिपक्षो ह्यभिपक्षेदाह्न्याद्भुत्तया हतः ।
 एव विनाशो भूतानामधर्मं प्रथितो भवेत् ॥
 आक्रुष्ट पुरुष सर्वं प्रत्याक्रोशेदनन्तरम् ।
 प्रतिह्न्याद्वतश्चैव तथा हिंस्याच्च हिंसितः ॥
 हन्युर्हि पितरः पुत्रां पुत्र्याश्चापि तथा पितॄन् ।
 हन्युश्च पतयो भार्या पतौन् भार्यास्तथैव च ॥
 एव सकुपिते लोके जन्म कृष्णं न विद्यते ।
 प्रजानां सन्धिमूलं हि जन्म विधिं शुभानने ॥
 ता क्षिपेरन् प्रजा सर्वा क्षिप्रं द्रौपदि तादृशे ।
 तस्मान्मन्युर्विनाशाय प्रजानामभवाय च ॥
 यस्मात् लोके दृश्यन्ते क्षमिण्य एधिषीसमा ।
 तस्माज्जन्म च भूतानां भवश्च प्रतिगद्यते ॥
 क्षन्तव्यं पुरुषेणैह सर्वपातसु सुशोभने ।
 क्षमावतो हि भूतानां जन्म चैव प्रकीर्तितम् ॥
 आक्रुष्टस्ताडित क्रुद्ध क्षमते यो बलीयसः ।
 यश्च नित्यं क्षितक्रोधो विद्वानुत्तमपूरुषः ॥
 प्रभावयानपि नरस्तस्य लोका सनातना ।

प्रोचन्मन्त्रद्विज्ञानं धेयं चेदं च नमसति ॥
 असाध्यदाहसामा शमा निर्दं दसादताम् ।
 गीता दसादता दाने दान्यपेन दसादता ॥
 दसा धर्म दसा नष्ट दसा धेय दसा शुभम् ।
 द दतदेव जानाति न सर्वं दन्तुनरति ॥
 दसा मङ्ग दसा मङ्ग दसा मङ्गद भावि च ।
 दसा तप दसा मौर्य दमददं धूमं जगत् ॥
 दतियद्विज्ञानं मोक्षान् दमिष्य माद्रुद्विज्ञानं च ।
 दतियद्विज्ञानं मोक्षान् दमिष्य तपश्चिनाम् ॥
 दन्ये व दनुयां मोक्षा कर्त्तव्यात्मदे तथा ।
 दमायतां मङ्गलोपे मोक्षा परमपूजिता ॥
 दमा तैजसिनां तैज दमा मङ्ग तपश्चिनाम् ।
 दमा सत्य सत्ययतां दमा यज्ञ दमा शम ॥
 तां दमा तादृगीं दाने कपमन्त्रद्विज्ञानेत् ।
 यस्यां मङ्ग च नान्यन्त्र यज्ञा लोकाश्च धिष्ठिता ॥
 दन्तव्यमेव सततं पुरुषेण विज्ञानता ।
 यत्ना हि दमते सर्वं मङ्ग सम्पद्यते तदा ॥
 दमायतामयं मोक्ष परश्चैव दमायताम् ।
 इह मङ्गानमर्हन्ति परय च शुभां गतिम् ॥
 येषां मन्युर्मनुष्याणां दमयाभिहत सदा ।

तेषां परतरे लोकागच्छात् छागितं परा गता ।
 इति गीता काश्यपेन गाया नित्यं चमाप्रताम् ।
 श्रुत्वा गायः चमायार्षं तस्य त्रैपदि मा ऋषिः ।
 पितामहं गान्तनयं शमं सम्पूजयिष्यति ।
 क्षत्र्यश्च देयकीपुत्रः शमं सम्पूजयिष्यति ॥
 आचार्यो विदुरः क्षत्ता शमनेन यद्विष्यत ।
 क्षपयः सञ्जयश्चैव शमनेन यद्विष्यत ॥
 सोमदत्तो युयुत्सुश्च द्रोगपुत्रस्तथैव च ।
 पितामहश्च नो व्यासः शमं यदति नित्यम् ॥
 एतैर्हि राजा नियतञ्चोद्यमानः शमं प्रति ।
 राज्यं दातेति मे बुद्धिर्न चेलोभान्नशिष्यति ॥
 कालोऽयं दारुणः माम्भो भरतानामभूतये ।
 निश्चितं मे सदैवैव पुंस्तादपि भाविनि ॥
 सुयोधनो नार्हतीति क्षमामेव न विन्दति ।
 अर्हस्तवाहमित्येव तस्मान्मा विन्दते क्षमा ॥
 एतदात्मवता वृत्तमेव धर्मं सनातनम् ।
 क्षमा चैवानृशस्यञ्च ततः कर्त्ता अग्रहमञ्जसा ॥

मोतिरत्नम् ।

५५

ति शोऽध्यायः ।

द्रौपद्युवाच ।

नमो धात्रे विधात्रे च यौ मोहञ्चकतस्तव ।
प्रितृपैतामहे दृष्टे वोढव्ये तेऽन्यथा मति ॥
कर्मभिर्द्युस्तितो लोको गत्या गत्या दृष्टविधः ।
तस्मात् कर्माणि नित्यानि लोभान्मोहं वियासति ॥
नेह धर्मानृशस्याभ्यां न क्षान्त्या नार्जवेन च ।
पुरुषं धियमाप्नोति न पृणित्वेन कर्हिचित् ।
त्वाञ्चेद्वासनमभ्यागादिर्दं भारत दुःसहम् ।
यस्तु नार्हसि नापीमे भ्रातरस्ते सहौजस ॥
न हि तेऽध्यगमन् जातु तदानर्हो नाद्य भारत ।
धर्मात् प्रियतरं किञ्चिदपि चेज्जीवितादिह ॥
धर्माधर्मेय ते राज्यं धर्माधिं जीवितञ्च ते ।
माध्वया गुरयद्यैव जानन्त्यपि च देवता ॥
भौमसेनार्जुनो चेमौ माद्रेयौ च मया सह ।
त्यजेत्स्वामिति मे बुद्धिर्न तु धर्मं परित्यजे ॥
राजानं धर्मगोप्तारं धर्मो रक्षति रक्षितः ।
इति मे श्रुतमार्याणां त्वान्तु मन्ये न रक्षति ॥
अनन्या हि नरव्याघ्र नित्यदा धर्ममेष ते ।
बुद्धिं शततमन्वेति छायेष पुरुषं निजा ॥

तेषां परतरे लोकास्तन्नात आनिता मरा मताः ॥
 इति गीता काव्यमेव गाथा निर्यं क्षमायताम् ।
 श्रुत्वा गाथा क्षमायास्त्वं तुज्य द्रोपदि मा क्रु-
 पितामह गान्तानय शर्म संपूजयिष्यति ।
 क्षमाय देयकोपय शर्म संपूजयिष्यति ॥
 आचार्यो विदुरः क्षता शर्ममेव वदित्यत ।
 क्षपय सञ्जयश्चैव शर्ममेव वदित्यत ॥
 सोमदत्तो युयुत्सुश्च द्रोणपुत्रस्तथैव च ।
 पितामहश्च नो व्यास शर्म वदति नित्यम् ॥
 एतैर्हि राजा नियतश्चोद्यमान शर्म प्रति ।
 राज्यं दातेति मे बुद्धिर्न चेल्लोभान्नशिष्यति ॥
 कालोऽयं दारुणः प्राप्तो भरतानामभूतये ।
 निश्चितं मे सदैवैत- पु-स्तादपि भाविनि ॥
 सुयोधनो नार्हतीति क्षमामेव न विन्दति ।
 अर्हस्तवाहमित्येव तस्मान्मा विन्दते क्षमा ॥
 एतदात्मवता वृत्तमेव धर्मं सनातन ।
 क्षमा चैवानृशस्यञ्च तत कर्त्ता आहमक्षमा ॥

नावमंस्था हि सदृशान्नावरान् श्रेयसः कुतः ।
 अवाप्य दधिर्वीं दत्तां न ते शृङ्गमवर्तत ॥ १
 स्वाहाकारै स्वधाभिश्च पूजाभिरपि च द्विजा
 दैवतानि पितृन्सर्वैः सततं पार्थ सेवसे ॥ २
 माह्वया सर्वकामैस्तु सततं पार्थ तर्पिता ।
 यतयो मोक्षिणश्चैव शृङ्गसाश्चैव भारत ॥ ३
 भुङ्क्षते स्वप्नपावौभिर्यथाहं परिचारिका ।
 चारणाकेभ्यो लोहानि भाजनानि प्रयच्छसि
 नादेयं माह्वयेभ्यस्तु गृहे किञ्चन विद्यते ।
 यदिह वैश्वदेवं ते शान्तये क्रियते गृहे ॥
 तद्वत्पातिभिर्भूतेभ्यो राजन् शिष्टेन जीयसि
 इष्टयः परुषन्धाश्च काम्यनैमिस्तिसाश्च ये ॥
 वर्त्तन्ते पाकयज्ञाश्च यज्ञकर्मा च निर्यदा ।
 अस्मिन्नपि महागुणो विजने दम्भमेविते ॥
 राट्पादपेत्य वसतो धर्मस्ते नावधौदति ।
 अशुभीधो राजसूयः पुण्डरीकोऽय गोमयः ॥
 एतैरपि महायज्ञैरिष्टं ते गरिष्ठसिन्धौ ।
 राजन् परितया बहुगं विषमे, वृषराजये ॥
 राज्यं वसुधायुधानि भानुम्याऽपि भिक्षि
 'दोर्दण्डाश्च ज्ञेयानि वसुधादिना ॥

कथमध्वव्यसनया बुद्धिरापतिता तत्र ।
 अतौव मोहमायाति मनस्य परिद्वयते ॥
 निश्चय्य ते दु खमिदमिमाञ्चापदमौदयोम् ।
 अवाप्युदाहरन्तीमन्नितिहास पुरातनम् ॥
 ईश्वरस्य वशे लोकास्तिष्ठन्ते नात्मनो यथा ।
 धातैव खलु भूतानां सुखदुःखे प्रियाप्रिये ॥
 दधाति सर्वमौशन पुरस्तात् शुक्रमुच्चरन् ।
 यथा दासमयौ योपा नरवीर समाहिता ॥
 ईश्वरस्य वशे लोकास्तिष्ठन्ते नात्मनो यथा ।
 आकाश इव भूतानि व्याप्य सर्वाणि भारत ॥
 ईश्वरो विदधातौह कल्याण यच्च पावकम् ।
 शकुनिस्तन्तुवद्वा वा नियतोऽयमनीश्वर ॥
 ईश्वरस्य वशे तिष्ठेन्नान्येषां नात्मन प्रभु ।
 मणिं सुख इव प्रोतो नक्षत इव गोदप ॥
 धातुरादेशमन्वेति तन्मयो हि तदर्पण ।
 नात्माधीनो मनुष्योऽथ काल भजति कञ्च
 स्रोतसो मध्यमापन्न कृत्वाद्भुत इव प्लुत ॥
 अन्तो जन्तुरनीशोऽयमात्मन सुखदुःखयो
 ईश्वरमेरितो गच्छेत् स्वर्गं तत्कमेव च ॥
 यथा वायोस्तृणायाणि यत्र यान्ति वलीय

धातुरेव वशं यान्ति सर्वभूतानि भारत ॥

आर्यकर्मणि युञ्जान पापे वा पुनरीश्वर

व्याप्य भूतानि चरते न चायमिति लक्ष्यते

हेतुमात्रमिदं धातु शरीरं क्षेत्रसंज्ञितम् ।

येन कारयते कर्म शुभाशुभफलं विभु ॥

पश्य भायाप्रभावोऽयमीश्वरेण यथा कृतः ।

यो हन्ति भूतैर्भूतानि सोऽहयित्वात्मनायया

अन्यथा परिदृष्टानि मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।

अन्यथा परिवर्तन्ते वेगा इव नभश्चतः ॥

अन्यथैव हि मन्यन्ते पुरुषस्तानि तानि च

अन्यथैव प्रभुस्तानि करोति विकरोति च ।

यथा काष्ठेन वा काष्ठमश्मानञ्चाश्मना पुन

अथवा चाप्ययश्छिन्द्यान्निर्विचिष्टमचेतनम् ।

एवं स भगवान् देव स्वयम्भू प्रपितामह

हिनस्ति भूतैर्भूतानि कृद्य कृत्वा युधिष्ठिर ॥

संप्रयोज्य वियोजयाम कामकारकर प्रभु ।

क्रीडते भगवान् भूतैर्बाल क्रीडनकैरिव ॥

न मादृषिद्ववद्राजन् धाता भूनेषु वर्तते ।

रोषादिव प्रहसोऽयं यथायमितरो जन ॥

आर्यान् शीलवन्तो ॥८८॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अनार्यान् सुखिनश्चैव विह्वलामौव भिन्तया ॥
 तवेमासापट दृष्ट्वा स्रष्टद्विञ्च सुयोधने ।
 धातारं गर्हये पार्थ विपम योऽनुपग्यति ॥
 आर्यशास्त्रातिगे क्रूरे लुब्धे धर्मापचायिनि ।
 धार्तराष्ट्रे स्थित दृष्ट्वा धाता किं फलमब्रुते ॥
 कर्म चेत् क्षतमन्येति कर्त्तार नान्यदृच्छति ।
 कर्मणा तेन पापेन लिप्यते नृनमौशूर ॥
 अथ कर्मक्षत पाप नचेत् कर्त्तारदृच्छति ।
 कारणं शलमेवेह जनान् शोचामि दुर्बलान् ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

वत्सु चित्रपदं शुक्लं बाहुमेनि त्वया वच ।
 उक्तं तत श्रुतमस्माभिर्नास्मि श्रुतं प्रभाषसे ॥
 नाहं कर्मफलान्धे यो राजपुत्रि चराभ्युत ।
 दृष्ट्वा मि देयमित्येव यजे यदव्यमित्युत ॥
 अस्तु वाद फलं मा वा कर्त्तव्यं पुरुषेण यत ।
 गृहे वा वसता कृष्णे यथाशक्तिं करोमि तम् ॥
 धर्मञ्चरामि दुयोनि न धर्मफलकारणात् ।
 आगमाननतिक्रम्य सता वृत्तमवेक्ष्य च ॥

धातुरेव वशं यान्ति सर्वभूतानि भारत ॥
 आर्यकर्मणि युञ्जान पापे वा पुनरीश्वर ।
 व्याप्य भूतानि चरते न चायमिति लक्ष्यते ॥
 हेतुमात्रमिदं धातु शरीरं क्षेत्रसंज्ञितम् ।
 येन कारयते कर्म शुभाशुभफल विभु ॥
 पश्य मायाप्रभाजोऽयमीश्वरेण यथा कृत ।
 यो हन्ति भूतैर्भूतानि मोहयित्वात्ममायया ॥
 अन्यथा परिदृष्टानि मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
 अन्यथा परिवर्तन्ते वेगा इव नभस्वत ॥
 अन्यथैव हि अन्यन्ते पुरुषास्तानि तानि च ।
 अन्यथैव प्रभुस्तानि करोति विकरोति च ॥
 यथा काष्ठेन वा काष्ठमश्मानञ्चाश्रयता पुन ।
 अथवा चाप्ययश्छिन्द्यान्निर्विषेष्टमचेतनम् ॥
 एवं स भगवान् देव स्वयम्भू प्रपितामह ।
 हिनस्ति भूतैर्भूतानि कृत्वा कृत्वा युधिष्ठिर ॥
 सप्रयोज्य वियोजयाम् कामकारकर प्रभु ।
 क्रीडते भगवान् भूतैर्बाल क्रीडनकैरिव ॥
 न मातृपितृवद्राजन् धाता भूतेषु वर्त्तते ।
 रोपादिव प्रप्लुतोऽयं यथायमितरो जन ॥
 आर्यान् शौनयतो हृष्टा क्रीमतो वृत्तिकर्षितान् ।

धनार्थान् सुखिनयैव विह्वलामौष चिन्तया ॥
 तवेमामापट दृष्ट्वा सद्यद्विञ्च सुयोधने ।
 धातारं गर्हये पार्थ विषम योऽनुपश्यति ॥
 प्रार्थयाम्नातिगे कूरे लुब्धे धर्मापचायिनि ।
 धार्तराष्ट्रे शिष्यं दत्त्वा धाता किं फलमश्रुते ॥
 कर्म चेत् क्षतमन्वेति कर्तारं नान्यदृच्छति ।
 कर्मणा तेन पापेन लिप्यते नूनमौशुर ॥
 अथ कर्मकृतं पाप नचेत् कर्तारदृच्छति ।
 कारणं बलमेवेह जमान् शोचामि दुर्नवान् ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

यन्ता चित्तपटं शूलं याचुर्मनि त्वया वच ।
 उक्तं तत् श्रुतमस्माभिर्नास्मिन्नन्तु मभाषस ॥
 नाहं कर्ष्यफलान्मेधो राजपति शिराभ्यत ।
 न्नामि देयमित्देव यजे यष्ट्यामिभ्यत ॥
 अलुं वायुं फलं वा वा कर्ष्यं पुण्यं दत्त ।
 गृहे वा वसता ह्यथ यथाशक्ति करामि तम ॥
 धर्मंश्चरामि च, चारिणं न जमकलकारणतः ।
 आगमाननतिक्रम्य सता हृत्तमउभय ॥

धर्म एव मन्त्रः कृते स्वमादयैव ते कृत्स्नम् ।
 धर्मवासिष्ठश्चो वीणे वन्द्यो ज्ञेयस्तत्त्वज्ञः
 न धर्मस्तद्वदानीति दो धर्मं दोग्धुमिच्छति ।
 यद्येवं गच्छते कृत्वा नास्मिन्नात पादवेतनम् ॥
 अतिवाटारदाप्येष मा धर्ममभिगच्छित्वा ।
 धर्माभिगच्छो पुत्रयस्त्रिपुण्यगतिपरायणः ॥
 धर्मो यथाभिगच्छा आर्द्रार्पे वा दुर्बलात्मनः
 धिदान् यद्वा इवापेयान् स लोकाद्वज्रमरात्
 शैलाध्यायो धर्मपत् कुले जातो मनस्विनि ।
 अविरेपु स योक्तव्यो राजभिर्धर्मचारिभिः ॥
 धापीयान् स हि यद्वा स्वस्तस्करेभ्यो विगिष्यते
 शास्त्रातिगो मन्दमद्विषो धर्ममभिगच्छते ॥
 प्रवृत्तं हि त्वया हृत् कदपिर्गच्छन् महातपा
 सार्कषेभ्योऽप्रगीयात्मा धर्मेण चिरजीविता ॥
 व्याघ्रो वशिष्ठो मेमेयो गार्दो लोमश रुक् ।
 अग्नौ च कदपय सर्वे धर्मोऽयं सुमेतसः ॥
 प्रवृत्तं प्रवृत्तिं श्रोतान्
 शापासुप्रवृत्ते शास्त्रान्
 एते हि धर्ममेवाहो
 कर्तव्यमममममम

श्रुतो नार्हसि कल्याणि धातारं धर्ममेव च ।
 राक्षि मदेन मनसा घेभुं यद्वितुमेव च ॥
 उग्रस्तामन्यते बालो सर्वानागतनिश्चयान् ।
 धर्माभिगृह्यै नान्यस्मात् प्रमाणमधिगच्छति ॥
 आत्मप्रमाणं पुनरु येयमो ह्यवमन्यकः ।
 इन्द्रियमीतिसम्बद्धं यदिदं लोकसाक्षिकम् ।
 एतायन्मन्यते बालो सोऽहमन्यत्र गच्छति ॥
 प्रायश्चित्तं न तस्यास्ति यो धर्ममभिगृह्यते ।
 ध्यायन् स कृपणः पापो न लोकान् प्रतिपद्यते ।
 प्रमाणादि निवृत्तो हि वेदशास्त्रार्थनिन्दकः ॥
 कामलोभातिगो मदो नरकं प्रतिपद्यते ॥
 यस्तु निग्रहं कृतमतिर्धर्ममेवाभिपद्यते ।
 अशङ्कमानः कन्याणि सोऽभुवानन्त्यमश्नुते ॥
 शार्पं प्रमाणमुतक्रम्य एव न प्रतिपालयन् ।
 सर्वशास्त्रानिगो मदो न कर्मसु न विन्दति ॥
 यस्तु नायं प्रमाणं म्याच्छि त्वाचारश्च भाविनि ।
 नेयं तस्य परो गच्छो नायमस्तीति निश्चयः ॥
 गिष्टेराचरितं धर्मं कृपणः मायाभिगृह्यताम् ।
 पुराणवर्षाभिः प्रोक्तं सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः ॥
 धर्म एव त्रयो नान्यः स्वर्गं द्रौपदि गच्छताम् ।

सैव नौ सागरस्येव घण्टिज पारमिच्छत ॥
 अफलो यदि धर्मं स्वाचरितो धर्मचारिभि ।
 अप्रतिष्ठे तमस्येतज्जगन्मज्जेदनिन्दिते ॥
 निर्वाणं नाधिगच्छेयुर्जीवैयु पशुजौविकाम् ।
 विद्याया नैव युज्येयुर्न चार्थं केचिदाप्नुयु ॥
 तपश्च ब्रह्मचर्यञ्च यज्ञं स्वाध्याय एव च ।
 दानमार्ज्यधमेतानि यदि स्युरफलानि वै ॥
 नाचरिष्यन् परे धर्मं परे परतरे च ये ।
 विप्रलम्भोऽयमत्यन्तं यदि स्युरफला क्रिया ॥
 षट्पथश्चैव देवाश्च गन्धर्वासुरराक्षसा ।
 ईश्वरा कस्य हेतोस्ते चरेयुर्धर्ममाहता ॥
 फलदन्तिह विज्ञाय धातार श्रेयसि भुवम् ।
 धर्मन्ते व्यचरन् कृष्णे तद्दि शर्म सनातनम् ॥
 स नायमफलो धर्मो नाधर्मोऽफलवानपि ।
 दृश्यन्तेऽपि हि विद्याना फलानि तपसा तथा ॥
 त्यमात्मनो विजानीहि जन्म कृष्णे यषाम्भुतम् ।
 वैत्य चापि यथाजातो धृष्टद्युम्न प्रतापवान् ॥
 एतावदेव पर्याप्तमुपमानं शुचिन्मृते ।
 कर्मणा फलमाप्नोति धीरोऽल्पे नापि तुष्यति ॥
 बहूनापि श्राविहासो नैव तप्यन्त्यथदृश्य ।

तेषां न धर्मं किञ्चित् प्रेत्य शर्मस्ति वा पुन ॥
 कर्मणा श्रुतपुण्यानां पापानाम्ब फलोदय ।
 प्रभवद्यात्ययस्यैव देवगुह्यानि भाविनि ॥
 नैतानि वेद यः कश्चिन्मुह्यन्तेऽव मजा इमा ।
 अपि कल्पसहस्रेण न स येयोऽधिगच्छति ॥
 रक्षायोगतानि देवानां गूढमाया हि देवता ।
 कृतायाश्च प्रतायाश्च तपसा दग्धकिल्बिषा ॥
 प्रसादैर्मीनसैर्युक्ताः पश्यन्त्येतानि वै हिजाः ।
 न फलादर्शनाहर्म शङ्कितव्यो न देवता ॥
 यद्व्यञ्ज्य मयत्नेन दातव्यञ्चानसूयता ।
 कर्मणा फलमस्तीह तथैतदहर्मयाश्रितम् ॥
 मत्ता मोवाच पुत्राणां यदपिर्वेद कश्यप ।
 तस्मात्ते संशय क्षणो नीहार इव नश्यत ॥
 व्यवस्य सूर्यमस्तीति नास्तिश्च भावमुतमृज ।
 ईश्वरस्यापि भूतानां धातार मा च वै क्षिप ।
 शिघ्रसैन नमस्त्रै न मा तेऽसूदनुहिरीदगौ ॥
 यस्य प्रमादात्तद्भक्तो मर्त्यो गच्छत्यमर्त्यताम् ।
 उत्तमा देवता क्षणो मायमणा कथञ्चन ॥

पञ्चवत्यधिकशततोऽध्याय ।

देवानां कथा सजाता महीतलं

शिविमौशीनरं साध्वेनं शिविं जिज्ञास्याम इति

एव भो इत्युक्त्वा अग्नौन्द्रावुपतिष्ठेताम् ।

कपोतरूपेण तमव्यधावदामिपार्थमिन्द्रः

रूपेण । अथ कपोतो राज्ञो

सत्सङ्गं न्यपतत् । अथ

प्राणरक्षार्थं श्वेनाद्भौतो भवन्तं प्राणार्थी प्रपद्यते

वसु ददातु अन्तवान् पार्थिवोऽस्य निष्कृतिं कुर्व्यात्

घोरं कपोतस्य निपातमाहुः ॥ अथ

नममवीत् प्राणरक्षार्थं श्वेनाद्भौतो भवन्तं

प्रपद्ये । अत्रैरङ्गानि प्राणार्थी सुनिर्भूत्वा प्राणांस्त्वा

प्रपद्ये ॥ व्याध्यायेन कर्पितं ब्रह्मचारिणं मां विद्धि

तपसा दमेन युक्तमाचार्यस्याप्रतिशूलभाषिणं एवं

युक्तमपार्थं मां विद्धि ॥ गदामि वेदान् विचिनोमि

छन्द सर्वे वेदा अक्षरशो मे अधीता । न साधु दानं

योतियस्य प्रदानं मा प्रदा श्वेनाय न कपोतोऽपि ।

अथ श्वेनो राजानमववीत् ॥ पर्यायेण पसतिर्मा

भवेयुः सर्गे जातः पूर्वमप्यात कपोतात् । त्वमाददा-

मा त्वं राजन् विप्रकर्ता भवेयाः ॥

राजोवाच । केनेदृशी जातु परा हि दृष्टा वागु-
च्यमाना शकुनेन संस्कृता । या यै कपोतो वदति
याञ्च श्येन उभौ विदित्वा क्वमस्तु माधु ॥ नास्य
वर्षति वर्षकाले नास्य घोर रोहति काल उग्रम् ।
भीत प्रपन्नं यो हि ददाति शयवे न यास्य लभते
वाणमिच्छन् स काले ॥ जाता क्रुद्धा प्रजा प्रमौ-
यते सदा न वै वासं पितरोऽस्य कुर्यते । भीतं
प्रपन्नं यो हि ददाति शयवे नास्य देवा प्रतिपृच्छन्ति
हव्यम् ॥ मोषमन्त्रं विन्दति चाप्रचेता अर्गालो-
काद्भ्रूयति शीघ्रमेव । भीत प्रपन्नं यो हि ददाति
शयवे सैन्द्रा देवा प्रहरन्त्यस्य वज्रम् ॥ उक्षाण
पक्षा सङ्गोदनेन अस्मात् कपोतात् प्रतिते
नयन्तु । यस्मिन् देशे रमसेऽतीव श्येन तत्र मास
शिवयस्ते बहन्तु ॥

श्येन उवाच । नोक्षाण राजन् प्रार्थयेय न
चान्यदस्मान्मासमधिकं या कपोतात् । देवैर्दत्त
सोऽद्य समैष भक्ष्यस्त्वग्मे दृश्य शकुनानामभावात् ॥

राजोवाच । उक्षाण वैह तमनूर्न नयन्तु ते
पश्यन्तु पुरुषा ममेव । भयाहितस्य दाय समान्तिक
त्वां प्रापयन्तु त्वं ह्येन मा हि र्मा ॥ त्वमेव ॥

दद्या कपोत सोम्यो ह्ययं किन्तु जानामि श्येनं
यथाक्लेशं मा कुरुष्वेह सौम्य नाहं ।

कथञ्चित् ॥ यथा मां हि वै साधुवादैः
प्रशंसेयुः शिवयः कर्मणा तु । यथा श्येनं
कुर्या प्रशाधि मा बहदेस्तुत करोमि ॥

श्येन उवाच । ऊरोर्दक्षिणादुत्तरेण सपि-
शितं तावद्वाजन् यावन्मांसं कपोतेन समम् ।
तस्मात् साधु तात कपोत प्रशंसेयुः शिवयः ।
प्रियं स्यान्ममेति ॥ अथ स ६ । १५
अमांसपेशीं तुलया धारयन् गुहतर एव कपोतं
आसीत् ॥ पुनरन्यमुच्चकर्त्तुं गुहतर एव कपोतं ।
एव सर्वं समधिकृत्य शरीरं तुलायामारोपयामास
तत्तथापि गुहतर एव कपोत आसीत् ॥ अथ राजा
अयमेव तुलामानरोह । न च व्यलीकमासीद्वाजः
एतद्भुजान्तं दृष्ट्वा यात इत्युक्त्वा मालीयत श्येनं
अथ राजा अयमीति कपोतं विदुः शिवयस्त्वा
दृष्ट्वा मि ते शकुने को नु श्येन । नानीश्वर इदं
जातं कुर्यादेतं प्रथं भगवन्मे विसृज्य ॥

कपोत उवाच । यैश्चानरोऽहं ज्वलनो धूमके-
तुरप्येव श्येनो वज्रहस्तः शचीपति । साधु ज्ञातं

त्वाग्रपभं सौरयेय नो जिज्ञासया त्वत्सकाशं प्रपन्त्री ॥
 यामेता पेयीं मम निष्कृष्याय प्रादाद्भयानसिनोत्-
 छत्य राजन् एतद्वो नक्ष्त्रं शिवं करोमि हिरण्यवर्णं
 रुचिरं पुण्यगन्धम् ॥ एतासां प्रजानां पानयिता
 यगक्षी सुरपीशासप सग्नतौ भग्न एतच्चात् प्रज्ज्वात्
 पुण्यो जनिष्यति कपोतरोमेति च तस्य नाम ॥
 कपोतरोमाणं गिरिनोद्भिदं पुत्रं प्राप्स्यति नृपद्वयं
 सहननं यगोदीप्यमानं द्रष्टासि शरणाग्रपभं सौर-
 वानाम् ॥

वादयाधिकतिगतोऽध्यायः ।

यद्य उवाच ।

किं ब्राह्मणानां देवस्य कथं धर्मं सतामिव ।
 कथं पां मानुषो भावः किमेवामसतामिव ॥

यधिष्ठिर उवाच ।

व्याध्याय एषां देवस्य तपस्यां सतामिव ।
 मरणं मानुषो भावः परीक्षादोऽसतामिव ॥

यद्य उवाच ।

किं ब्राह्मणानां देवस्य कथं धर्मं सतामिव ।

किं मानुषो भावः किमेवामसतामिव ॥

दद्यां कपोत सोम्यो ह्ययं किन्तु नानामिदं श्येन ।
 यथाक्लेशं मां कुरुष्वेह सौम्य नाहं कपोतमर्पयिष्ये
 कथञ्चित् ॥ यथा मां हि वै साधुगट्टे प्रमत्ता
 प्रशसेयु शिवय कर्मणा तु । यथा श्येन प्रियमेव
 कुर्या प्रशाधि मां यइदेस्तुत करोमि ॥

श्येन उवाच । करोर्दक्षिणादुत्तमस्य अपि-
 शित तावद्वाजन् यावन्मास कपोतेन समम् । तथा
 तस्मात् साधु तात कपोत प्रशसेयु शिवय कृतञ्च
 प्रिय स्नात्ममेति ॥ अथ स दक्षिणादुरोस्तद्वत्
 स्वमांसपेशीं तुलया धारयन् गुरुतर एव कपोत
 आसीत् ॥ पुनरन्यमुच्चकर्त्तुं गुरुतर एव कपोत ।
 एव सर्वं समधिकृत्य शरीरं तुलायामारोपयामास
 तत्तथापि गुरुतर एव कपोत आसीत् ॥ अथ राजा
 स्वयमेव तुलामारोह । न च व्यलीकमासौद्राघ्र
 एतद्भूतान्तं दृष्ट्वा यात इत्युक्त्वा मालीयत श्येन
 अथ राजा अनवीत् कपोतं त्रिदु शिवयस्त्वा कपोत
 इच्छामि ते शकुने को नु श्येन । नानौश्वर ईदृशं
 जातं कुर्यादेतं प्रभू भगवन्मे विचक्ष्व ॥

कपोत उवाच । वैश्वानरोऽहं ज्वलनो धूमके-
 तुरधैव श्येनो यज्जहस्तं शचीपति । साधु ज्ञातं

यत्न । किं विदेकपदं धर्म्यं किं विदेकपदं वयम् ।
 किं विदेकपदं स्वर्ग्यं किं विदेकपदं सुखम् ॥
 युधि । दास्यनेकपदं धर्म्यं दाननेकपदं वयम् ।
 सत्यनेकपदं स्वर्ग्यं शीलनेकपदं सुखम् ॥

यत्न उवाच ।

धान्यानामुत्तमं किं सिद्धिनाम्ना स्यात् किमुत्तमम् ।
 लाभानामुत्तमं किं स्यात् सुखानां स्यात् किमुत्तमम् ॥
 युधि । धान्यानामुत्तमं दास्य धनानामुत्तमं श्रुतम् ।
 लाभानां येष्टमारोग्यं सुखानां मुष्टिरुत्तमा ॥
 यत्न । कस्य धर्मं परो लोके कस्य धर्मं सदाफलम् ।
 किं नियम्य न शोचन्ति केचन सन्धिर्न जीर्यते ॥
 युधि । धानृषस्य परो धर्मश्चर्यो धर्मो सदाफलम् ।
 मनो यस्य न शोचन्ति सन्धिः सद्भिर्न जीर्यते ॥

यत्न उवाच ।

किन्नु हित्वा प्रियो भवति किन्नु हित्वा न शोचति ।
 किन्नु हित्वा र्क्षान् भवति किन्नु हित्वा सुखी भवेत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

मानं हित्वा प्रियो भवति क्रोधः ।
 कामं हित्वा र्क्षान् भवति लोभः ।

क्रोधः ।
 भवेत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

प्राप्तो वै यद्विषयं भागं मनो वै यद्विषयं मनुः ।
 श्लोकः, हृत्पुत्रो यद्वै तौ यद्वै ज्ञानिरभौ ॥

यत्त उवाच ।

इन्द्रियाद्यननुभयम् पुद्गिमान् लोकपुत्रितः ।
 समस्तं सर्वभूतानामुपपन्नम् को न जीयति ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

देवतातिविभक्त्यानां पितृणामात्मनश्च यः ।
 न निर्वपति पञ्चानामुपपन्नम् न जीयति ॥

यत्त उवाच ।

किं खिद्रुततरं भूने किं खिद्रुततरञ्च मानः ।
 किं खिच्छीघ्रतरं वायो किं खिद्रुततरं दृष्टा ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

माता गुरुतरा भूने सात पितोघ्रतरञ्च यः ।
 मनः शीघ्रतरं जातश्चिन्ता यदुतरा दृष्टान् ॥

यत्त उवाच ।

किं खिनः प्रसृतो नियः किं खिन्निव गृहे सतः ।
 श्वानुरस्य च किं निवः किं खिन्निव मरिष्यतः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

न प्रसृतो नियः भार्या निव गृहे सतः ।
 १५५ निपन्निव दानं निव मरिष्यतः ॥

दत्त । किं विदेकपदं धर्म्यं किं विदेकपदं यत्नः ।
 किं विदेकपदं धर्म्यं किं विदेकपदं भुक्तम् ॥
 दधि । दास्यनेकपदं धर्म्यं दाननेकपदं यत्नः ।
 दास्यनेकपदं धर्म्यं दाननेकपदं भुक्तम् ॥

यद्य एवापि ।

धान्यानामुत्तमं किं विद्वानां ध्यात् किमुत्तमम् ।
 ज्ञानानामुत्तमं किं ध्यात् भुक्तानां ध्यात् किमुत्तमम् ॥
 दधि । धान्यानामुत्तमं दास्यं धनानामुत्तमं भुक्तम् ।
 ज्ञानानां येदमारोग्यं भुक्तानां हृष्टिस्तमा ॥
 यद्य । कथं धर्मं परो मोक्षे कथं धर्मं, पदाक्षतः ।
 किं नियम्य न गोचरति मेयं सन्धिर्न मोक्ष्यते ॥
 दधि । ध्यानमस्य परो धर्मग्रयोधर्मं पदाक्षतः ।
 मनो यद्य न गोचरति सन्धिः सन्धिर्न मोक्ष्यते ॥

यद्य एवापि ।

किन्नु, हित्वा प्रियो भवति किन्नु, हित्वा न गोचरति ।
 किन्नु, हित्वा र्थयान् भवति किन्नु, हित्वा भुक्तो भवेत् ॥

युधिष्ठिर एवापि ।

मानं हित्वा प्रियो भवति मोक्षं हित्वा न गोचरति ।
 कामं हित्वा र्थयान् भवति मोक्षं हित्वा भुक्तो भवेत् ॥

यच्च । किमर्थं बाह्यगणे दानं किमर्थं भग्नर्त्तके ।

किमर्थं चैव भृत्येषु किमर्थं चैव राजसु ॥

युधि । धर्मार्थं बाह्यगणे दानं योगोऽर्थं नष्टनर्त्तके ।

भृत्येषु भरणार्थं वै भयार्थञ्चैव राजसु ॥

यच्च । केन धिदादृतो लोकः केन धिन्नः प्रकागते ।

केन त्यजति मित्राणि केन स्वर्गं न गच्छति ॥

युधि । अज्ञानेनादृतो लोकस्तमसा न प्रकागते ।

लोभात्त्यजति मित्राणि सद्भात् स्वर्गं न गच्छति ॥

यच्च । मृतं कथं स्यात् पुरुषं कथं राष्ट्रं मृतं भवेत् ।

आहं मृतं कथं वा स्यात् कथं यज्ञो मृतो भवेत् ॥

युधि । मृतो दरिद्रः पुरुषो मृतं राष्ट्रमराजकम् ।

मृतमथोद्विष्यं आहं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥

यच्च । तपः किं लक्षणं प्रोक्तं को दमश्च प्रकीर्तितः ।

क्षमा च का परा प्रोक्ता का च क्रौं परिकीर्तिता ॥

युधि । तपः स्वधर्मवर्त्तित्वं मनसो दमनं दमः ।

क्षमा इन्द्रसहिष्णुत्वं क्रौर्यकार्यं निवर्त्तनम् ॥

यच्च । किं ज्ञानं प्रोच्यते राजन् कः शमश्च प्रकीर्तितः ।

दया च का परा प्रोक्ता किञ्चार्जवमुदाहृतम् ॥

युधि । ज्ञानं तत्त्वार्थसम्बोधः शमश्चित्तप्रशान्तता ।

सर्वसुखैषित्वमार्जवः समचित्तता ॥

यद्य । क यदुर्द्ध्वं य पु सां कश्च व्याधिरनन्तक ।

कोदयश्च श्रुत साधुरसाधु कोदयः श्रुतः ॥

युधि । कोधः सुदुर्द्ध्वं य यदुर्द्ध्वं व्याधिरनन्तकः ।

सर्वमतहितः साधुरसाधुर्निदयः श्रुतः ॥

यद्य । को मोहः प्रोच्यते राजन् कश्च मानः प्रकी-

र्तितः । किमालस्यञ्च विज्ञेयं कश्च शोकः प्रकीर्तितः ॥

युधि । मोहो हि धर्ममुद्वृत्तः मानश्चात्माभिमानिता ।

धर्मनिश्चिद्यतास्य शोकस्तपानमुच्यते ॥

यद्य । किं सौख्यं मृषिभिः प्रोक्तं किं वै धैर्यं मुदाहृतम् ।

ज्ञानञ्च किं परं प्रोक्तं दानञ्च किमिहोच्यते ॥

युधि । स्वधर्मं स्मरता सौख्यं धैर्यमिन्द्रियनिग्रहः ।

ज्ञानं मनोमगध्यागो दानं वै भूतारुणम् ॥

यद्य । कः पण्डितः पुमान् ज्ञेयो नास्तिकः कश्च उच्यते ।

को मर्त्यः कश्च कामः स्यात् को मत्सरः इति श्रुतः ॥

युधि । धर्मज्ञः पण्डितो ज्ञेयो नास्तिको मर्त्यः उच्यते ।

कामः ससारहेतुश्च दृष्टापो मत्सरः श्रुतः ॥

यद्य । कोऽहङ्कारः इति प्रोक्तः कश्च दम्भः प्रकीर्तितः ।

किन्तु दैवः परं प्रोक्तः किन्तुतः पैशुन्यमुच्यते ॥

युधि । महाज्ञानमहङ्कारो दम्भो धर्माध्वजोऽस्य ।

दैवं दानफलं प्रोक्तः पैशुन्यं परदृष्टयम् ॥

यत्न । प्रियवचनवादी किं लभते विमृशितकार्य-
कर किं लभते । बहुमित्रकर किं लभते धर्म रत
किं लभते कथय ॥

युधि । प्रियवचनवादी प्रियो भवति विमृशितकार्य-
करोऽधिकं जयति । बहुमित्रकर सुख वसते यश्च
धर्मरत स गतिं लभते ॥

यत्न । को मोदते किमाश्चर्यं क पन्था का च वार्त्तिका ।
वद मे चतुर मयान् सृता जीवन्तु बान्धवा. ॥

युधि । पञ्चमेऽहनि पठे वा शाक पचति स्वे गृहे ।

अनृणो चाप्रयासौ च स वारिश्चर मोदते ॥

अहन्यहनि भूतानि गच्छन्तीह यमालये ।

शेषा क्षिरत्वमिच्छन्ति किमाश्चर्यमत परम् ॥

तर्कोऽप्रतिष्ठ श्रुतयो विभिन्ना

नैको षट्पिर्यस्य मत प्रमाणम् ।

धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहाया

महाजनो येन गत स पन्था ॥

अग्निग्महामोहमये कटाहे सूर्याग्निना रात्रिदिने-
न्धनेन ।

सूर्योऽहोऽहं भूतानि काग्न पचतीति वार्त्ता ॥

गङ्गपुराणम् ।

अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

सप्तमः सर्गः ।

नीतिषारं प्रवक्ष्यामि अर्थशास्त्रादिसंयुतम् ।
राजादिभ्यो हितं पुण्यमायुः स्वर्गादिदायकम् ॥
सद्भिः सङ्गं प्रकुर्वीत सिद्धिकामः सदा नरः ।
नासद्भिरिहलोकाय परलोकाय वा हितम् ॥
वर्जयेत् सुदुश्चर्चादमहर्षस्य तु दर्शनम् ।
विरोधं सङ्गं मित्रेण सम्प्रोति गयः शिविना ॥
काले न रिपुणा सन्धिः काले मित्रेण विपङ्गः ।
कार्यकारणमाश्रित्य कालं क्षिपति पण्डितः ॥
कालं पश्यति भूतानि कालं संहरते प्रजाः ।
कालं सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिमानः ॥
कालेषु चरते वीर्यं काले गर्भं च वर्धते ।
काले जनयते दृष्टिं पुनः कालोऽपि संहरेत् ॥
नीतिषारं सुरेन्द्राय इयमपे हृदस्पतिः ।
सर्वज्ञो धीमन्नेन्द्रोऽमरहैत्यान् हत्वाश्रुदाहियम् ॥
उत्तमैः सङ्गं साङ्गत्वं पण्डितैः सङ्गं सत्त्वयामः ।
अङ्गुष्ठैः सङ्गं मिमत्सु कुर्वाणो नाशनादति ॥
परवाहं परार्थञ्च परिहात्यं परनिदाः ।
परदोषानि वापञ्च न कुर्वीत कदाचन ॥

पत्न्येऽपि हितमिष्टमुर्वेत्पुत्रजहितं वा ।
 अहिमो देहमो ज्ञानिर्हिंसमार्तामोऽयम् ॥
 स वन्मुखां हिते गतः स पिता यन्मु पोषयति ।
 तन्मित्रं यत्र त्रिगुणं स देवो यत्र जीवति ॥
 स भूयो यो त्रिधेयमु तन्नोभं यत्र मरोऽस्ति ।
 सा भार्या या मिथं मूले स पुत्रो यस्तु जीवति ॥
 स जीवति गुणा यस्य धर्मो यस्य स जीवति ।
 गुण-धर्मविहीनो यो निष्फलं तस्य जीवनम् ॥
 सा भार्या या गृहे दृष्टा सा भार्या या मिथं यदा ।
 सा भार्या या प्रियमाणा सा भार्या या पतिप्रता ॥
 यदं हि नरके यामो ननु दृश्यते गृहे ।
 नरकात् क्षीयते पापं कुशुहान्नं निर्वर्त्तते ॥

अर्थेन किं छपणहस्तगतेन पुंसां
 ज्ञानेन किं बृहन्नगडाकुलसङ्कुलेन ।
 रूपेण किं गुणोपराक्रमधर्व्वितेन
 मित्रेणे किं व्यसनकालपराङ्मुखेण ॥
 अदृष्टपूर्वा बहवः सहाया
 सर्वे पदस्यस्य भवन्ति मित्रा ।
 अर्थविहीनस्य पदच्युतस्य
 भवत्यकाले स्तब्धनोऽपि ययुः ॥

ये बालभावान्न पठन्ति विद्यां
 ये यौवनस्था ह्यधनात्मदारा ।
 ते शोचनीया इह जीवलोके
 मनुष्यरूपेण सृगाश्चरन्ति ॥

आकारैरिद्वितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन तु ।
 नेत्र-वक्त्रविकाराभ्यां लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥

मयीदयाधिकमततमोऽध्यायः ।

गुणवन्तं नियुक्तीत गुणहीनं विवर्जयेत् ।
 पण्डितस्य गुणाः सर्वे मूर्खे दोषाश्च केवलाः ॥
 सद्भिदासीत सततं सद्भिः कुर्वीत सद्गतिम् ।
 सद्भिर्विषादं मैत्रीश्च नासद्भिः किञ्चिदाचरेत् ।
 पण्डितैश्च विनीतैश्च धर्मज्ञैः सत्यवादिभिः ।
 बन्धनसोऽपि तिष्ठेत् नतु राज्यं खलैः सह ॥
 सत्येन रक्ष्यते धर्मो विद्या योगेन रक्ष्यते ।
 श्रमया रक्ष्यते पादं कुलं शीलेन रक्ष्यते ॥

दाता बलिर्याचनको भुरारि-

दोनं मही विप्रमुत्तमस्य मध्ये ।

दत्त्वा फलं बन्धनमेव लब्धं

नमोऽस्तु ते देव यद्येष्टकारिणः ॥

नीतिरघम् ।

माता यदि भवेद्भक्ष्यौ पिता साक्षाज्जनार्हिन ।
 किं बुद्धिप्रतिपत्तिं स्यात् तदन्तं यत् छतं पुरा ॥
 येन येन यथा यद्वयत् पुरा कर्म सुनिश्चितम् ।
 तत् तदेवान्तरा भुङ्क्ते स्वयमाहितमात्मन ॥
 आत्मना विहितं तु सुमात्मना विहितं सुखम् ।
 गर्भयथ्यामुपादाय भुङ्क्ते वै पौर्णदेहिकम् ॥

न चान्तरीक्षे न समुद्रमध्ये
 न पर्वतानां विषरमदेशे ।
 न मातृसूहिं प्रधृतस्तथा ह
 व्यक्तं क्षम कर्म छतं नरो हि ॥
 दुर्गशिखरं परिष्ठा समुद्रो
 रक्षासि योधा परमा च हति ।
 शास्त्रञ्च नौत्योशनसा समग्रं
 स रावण कालवशादिनष्ट ॥

यस्मिन् वयसि यत्काले यद्विवा यच्च वा निधि ।
 यन्मुहूर्त्तं क्षणे वापि तत् तथा न तदन्यथा ॥
 गच्छन्ति चान्तरीक्षे वा प्रविशन्ति महीतले ।
 धारयन्ति दिश सर्वा नादत्तमुपलभ्यते ॥
 पुराधीता च या विद्या पुरा दत्तञ्च यदनम् ।
 पुरा छतानि कर्माणि अग्रे धावन्ति धावत ॥

मेधागवतम् ।

६ म स्कन्धः ।

एकविंशोऽध्यायः ।

वितथस्य सुतान् मन्योर्हृत्तच्चक्रोजयस्ततः ।
महावीर्यो नरो गर्गः सकृत्तिष्ठु नरात्मजः ।
गुरुश्च रन्तिदेवश्च सकृत्ते पाण्डुनन्दनः ॥
रन्तिदेवस्य महिमा दृष्टासुखं च गीयते ।
वियद्विषास्य ददतो लभः लभः शुभुक्षतः ॥
निष्किञ्चनस्य धीरस्य सकुटुम्बस्य सौदतः ।
व्यतीयुरष्टचत्वारिंशद्दहान्यपि यतः किल ॥
धृतपायससंयार्यं तोयं प्रातरुपस्थितं ।
रुक्मपात्रकुटुम्बस्य क्षुत्क्षुब्ध्यां जातवेपथोः ।
अतिदिर्माक्ष्ण्य काले भोक्तुकामस्य चागमतः ।
तन्मै संध्यभजत सोऽन्त्रमादृत्य यदयान्वितः ।
हरिं सर्वथ संपश्यन् स भुक्त्वा प्राययौ द्विजः ॥
अपान्यो ने विभक्तस्य महीपते ।
हृत्पलाय हरिं पश्यन् ॥

याते शूद्रे तमभ्यागादतिवि शुभिराहत ।

राजन्मे दीवतामन्त्र सगणाय शुभुचवे ।

स आदित्यावशिष्टं यद्वहुमानपुरस्कृत ।

तच्च दत्त्वा नमश्चक्रे श्रद्धां शुपतये विभु ॥

पानीयमावमुच्छेप तच्चैकपरितर्पण ।

पाद्यत पुक्कयोऽभ्यागादपोदेष्टारुभाय मे ।

तस्य तां करुणां वाच निशम्य विपुलधम ।

छपया भयसन्तप्त इदमाहामृत वच ॥

न कामयेऽहं गतिमौशुरात परा-

मर्हद्दियुक्तामपुनर्भव वा ।

अस्मिन् प्रपद्योऽखिलदेहभाजा

मन्त स्थितो येन भवन्त्यदु सा ॥

क्षुत्तृट् यमो गायपरिभ्रमश्च

दैव्यं क्लम शोकविषादमोहा ।

सर्वे निवृत्ता छपयस्य जन्तो

विजिगीषिषोर्जीवन्लार्पणाम्भे ।

एव प्रभाष्य पानीय म्रियमाण पिपासया ।

पुक्कशायाददाह्वीरो निसर्गकरुणो नृप ॥

तस्य विभुधनाधीया फलदा फलमिच्छतां ।

आत्मान दर्शयाञ्चकुर्माया विष्णुविनिर्दि

स वै तेभ्यो नमस्कृत्य नि सङ्गो विगतधृह ।
 वासुदेवे भगवति भक्त्या चक्रे मन परं ॥
 ईश्वरालम्बनं चित्तं कुर्वतोऽनन्यराधस ।
 साया गुणमयी राजन् स्वप्नवत् प्रत्यलीयत ।
 तत् प्रसङ्गानुभावेन रन्तिदेवानुवर्त्तिनः ।
 अभवन् योगिनः सर्वे नारायणपरायणा ॥

श्रीश्रीमद्भगवद्गीता ।

द्वादशोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच ।

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वा पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगविक्ताम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।
यद्वा परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मता ॥
ये त्वक्षरमनिर्द्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमचिन्त्यञ्च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥
सनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रता ॥
क्लेशोऽधिकतरस्ते यामव्यक्तासक्तचेतसां ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्विरयाप्यते ॥
ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि सन्त्यज्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्ता उपासते ॥
ते यामहं समुहर्ता ष्टादुससारस्यगताम् ।
भवामि न चिरात् पार्थ मय्यावेशितचेतसा ॥

मय्येय मन आधस्य मयि बृद्धिं निवेगय ।
 नियमिष्यमि मय्येय अत ऊर्ध्वं न सगय ॥
 अथ चित्तं समाधातु न गच्छोपि मयि निरर् ।
 अस्यामयोगेन ततो मामिच्छाप्तं धनञ्जय ॥
 अभ्यासेऽध्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भय ।
 मर्त्यमपि कर्माणि कुर्वन् निद्रिमयाप्स्यसि ॥
 अथैतद्व्यगक्तोऽसि कर्त्तुं मद्योगमाच्यत ।
 सर्वकर्मफलत्याग तत कुर्व यतात्मयान् ॥
 येयो हि ज्ञानमध्यासात् ज्ञानाद्भग्नं विशिष्यते ।
 ध्यानात् कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तर ॥
 अदोष्टा सर्वभूतानां मैत्र करुण एव च ।
 निर्भ्रमो निरहङ्कार समदुःखमुख क्षमौ ॥
 सन्तुष्ट सतत योगी यतात्मा दृढनिश्चय ॥
 यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च य ।
 हर्षामर्षभयोद्देगैर्मुक्तो य स च मे प्रिय ॥
 अनपेक्ष शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथ ।
 सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्त स मे प्रिय ॥
 यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।
 शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान् य स मे प्रिय ॥
 सप्त शत्रौ च सित्रे च तथा मानापमानयो ।

गीतोपासुष्वदुःखेषु समं सद्ब्रविवर्जित ॥
 हृत्पनिन्दास्तुतिर्मानो सन्नुद्यो येन केनचित् ।
 अनिकेतं पिरमतिर्भक्तिमान् नै प्रियो नरः ॥
 ये तु धर्मास्तमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।
 यद्वधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रिया ॥

बोद्धव्योऽप्याय ।

श्रीभगवानुवाच ।

अभय सत्यमशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थिति ।
 दान दमय यज्ञश्च द्वाध्यायस्तप आर्जव ॥
 अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्याग शान्तिरपैशु ।
 दया भूतेष्वलोलुप्ता मार्हर्ष क्षीरसापन ॥
 तेन क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।
 भवन्ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥
 दग्धो दर्पोऽभिमानश्च क्रोध पाशव्यमेव च ।
 अज्ञान आभिजातस्य पार्थ सम्पदमासुरीं ॥ ८
 दैवी सम्पद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी सता ।
 मा शुच सम्पदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥
 हो भतसर्गो लोकेऽस्मिन् दैव आसुर एव च ।
 दैवो विस्तरश्च प्रोक्त आसुर पार्थ मे शृणु ॥

मृत्तिञ्च निरृतिञ्च जना न विदुरासुरा
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते
असत्यमप्रतिष्ठन्त जगदाहुरनीश्वरं ।

अपरस्परसम्भूतं किमन्यत् कामहेतुकं ॥

एतां दृष्टिसवदस्य नष्टात्मानोऽस्पनुद्वयः ।

प्रभवन्तुः प्रकर्मणां घयाय जगतो ऽहिताः ।

काममाश्रित्य दुष्पूर दम्भमानमदान्विताः ।

मोहादृष्टहीत्वाऽसद्व्याहान् प्रवर्तन्ते ऽशुचिः

चिन्तामपरिमेयाञ्च मलयान्तासुपाश्रिताः ।

कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥

आशापाशयतैर्बद्धा कामक्रोधपरायणाः ।

ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥

इदमद्य मया लब्धमिदं प्राप्स्ये मनोरथं ।

इदमस्तौदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥

असौ मया हृत शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।

ईश्वरोऽहमहं भोगो सिद्धोऽहं बलवान् सुखी

आदयोऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो न

यस्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिता

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमाहृताः ।

प्रसक्ता कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

त्रिविधा भवति यद्वा देहिना सा स्वभाजना ।
 सात्त्विकी राजसी चैव तामसौ चेति तां शृणु ॥
 सत्त्वानुरूपा सर्वस्य यद्वा भवति भारत ।
 यद्वामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्ध स एव स ॥
 यजन्ते सात्त्विका देवान् यच्चरक्षांसि राजसा ।
 भेजन्ते भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जना ॥
 अशास्त्रविहित धोरं तप्यन्ते ये तपोधना ।
 दम्भाहङ्कारसंयुक्ता कामरागप्रलान्विता ॥
 कर्षयन्त शरीरस्य भूतग्राममचेतसा ।
 माञ्जैवान्त शरीरस्य तान् बिभ्र्यासुरनिश्चयान् ॥
 आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रिय ।
 यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥
 आयुः सत्त्वबलारोग्यसुखप्रतीतिविवर्द्धना । प्रिया ॥
 एस्यां स्निग्धा स्थिरा हृद्या आहारा सात्त्विक-
 कटुभलवण्णात्युष्णतीक्ष्णरुक्षविदाहिनः ।
 आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदा ॥
 वातयाम गतरस पूतिपर्युषितञ्च यतः ।
 तच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रिय ॥

नोतिरवम् ।

अफलाकादिभिर्धुक्तो विधिदृष्टो य इज्यते ।
 यद्व्यनेवेति मन समाधाय स सात्त्विकः ॥
 अभिगन्धाय ॥ फलं दम्भार्थमपि नैव यतः ।
 इज्यते भरतयेव तं यज्ञं यदि राजर्षः ॥
 विधिहीनमदृष्टात्र मनस्वीनमदृष्टिना ।
 यदाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥
 देवद्विजगुणप्राप्तपूजनं गौचमार्जयं ।
 मद्यचर्यमहिंसा च भारीरं तप उच्यते ॥
 अनुदेगकरं वायं सत्यं प्रियदितञ्च यतः ।
 साध्याद्याभ्यस्यन् नैव पादुमर्थं तप उच्यते ॥
 मन मनाद मोक्षार्थं मोक्षमात्मविनिष्पदः ।
 भाषणं गुहिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ।
 यद्व्यापारया तप तपस्तप विविधं जने ।
 अफलाकादिभिर्धुक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ॥
 सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन नैव यत् ।
 क्रियते तदिह मोक्षं राजर्षं बलमभुधं ॥
 गन्धार्हेणात्मनो यत् पौष्ट्या विद्यते तपः ।
 परस्मिन्मादमाद्ये वा तत्तामसमदृष्टम् ॥
 दातव्यमिति दत्तान् दीयते दुष्टव रिक्ते ।
 देने बाले च दाये च तद्दाम इत्येवम् यत् ॥

यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुन ।
 दौयते च परिक्रिष्टं तद्दानं राजसं श्रुतं ॥
 अदेशकाले यद्दानमपायेष्यत्य दौयते ।
 असतकृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृत ॥
 श्रोतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविध श्रुत ।
 ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिता सुरा ॥
 तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रिया ।
 प्रवर्त्तन्ते विधानोक्ता सततं ब्रह्मवादिना ॥
 तदित्यनभिसन्धाय फलं यज्ञतपःक्रिया ।
 दानक्रियाश्च विविधा क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभि ॥
 सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत् प्रयुज्यते ।
 प्रयस्ते कर्मणि तथा सच्छब्द पार्थ युज्यते ॥
 यज्ञे तपसि दाने च स्थिति सदिति चोच्यते ।
 कर्मचैव तदर्पोऽयं सदित्येवाभिधीयते ॥
 अथ ह्यथा हुतं दत्त तपस्तप्तं कृतञ्च यत् ।
 असदित्युच्यते पार्थ न च तत् प्रेत्य नो इह ॥

मनुसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

माध्वणो जायमानो हि एषियासधिजायते ।
ईश्वर सर्वभूतानां धर्मकोषस्य गुप्तये ॥
भूतानां प्राणिनं येन प्राणिना बुद्धिर्जीविनः ।
बुद्धिमात्सु नरा येन नरेषु माध्वणा स्मृता ॥
माध्वणेषु तु विद्वानो विद्वतस्तु कृतबुद्धयः ।
कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु मध्ववेदिनः ॥
आचारः परमो धर्मः श्रुत्युक्तः प्रार्थः एव च ।
तस्मादधिगन् सदाशुक्तो नित्यं स्यादात्मवान् दिनः ॥
आचारादिष्वुक्तो विप्रो न वेदफलमाप्नुते ।
आचारेण तु सयुक्तः सम्पूर्णफलमागृभयेत् ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

विद्वद्भिर्भक्षितं सद्भिर्निवृत्तदेधराग्निभिः ।
हृदयेनाभ्यनुष्णतो यो धर्मैर्दन्तिबोधितः ॥
वेदोऽपि लो धर्मस्य श्रुतिर्गोत्रे च तदिदम् ।
आचारैश्च साधूनामात्मनस्तुतिरेव च ॥
सर्वस्तु समवेष्टे हं निमित्तं ज्ञानचक्षुषा ।
श्रुतिप्रामाण्यतो विद्वान् सधर्मं निदिशेत् वै ।

श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठन् हि मानसः ।
 इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तम सुखम् ॥
 श्रुतिसु वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रन्तु वै स्मृतिः ।
 ते सर्वार्थेष्वमीमांसे ताभ्या धर्मो हि निर्व्वभो ॥
 योऽवमन्येत ते स्त्रले हेतुशाम्बाययाद्विजः ।
 स साधुभिर्निरिष्ट्याय्यो नास्तिनो वेदनिन्दकः ॥
 वेदः स्मृतिः सदाचारः सत्यं च प्रियमात्मनः ।
 एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षाद्वर्णस्य लक्षणम् ॥
 पूजयेदशनं नित्यमद्याच्चैतदकुतसयन् ।
 दृष्ट्वा दृष्येत प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्वशः ॥
 पूजितं ह्यशनं नित्यं वत्तमूर्ज्जञ्च यच्छति ।
 अपूजितन्तु तद्भुक्तानुभयं नाशयेदिदम् ॥
 अनारोग्यमपायप्यमस्वर्ग्यञ्चातिभोजनम् ।
 अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्याशातं परिवर्जयेत् ॥
 एकाक्षरं परं मघ्नं प्राणायामा परं तपः ।
 सान्निवास्तु परं नास्ति मौगातं सत्यं विशिष्यते ॥
 जयेनैव तु ससिद्धेस्तथाह्वयो नायं सशयः ।
 कुर्यादन्यत्र वा कुर्यान्मैथो याज्ञाय उच्यते ॥
 इन्द्रियाणां विचरता विप्रयेष्वपहारिणः ।
 सयमे यत्प्रमातिष्ठे दिद्वान् यन्तेव याजिनाः ॥

न जातु काम कामानामुपभोगेन शान्ति ।
 इविषा कृष्णवर्त्मन्य भूय एवाभिवर्द्धते ॥
 यद्यैतान् प्राप्नुयात् सर्वान् यद्य तान् केवलात्मजेन
 प्रापयात् सर्वकामानां परित्यागो विशिष्यते ॥
 वेदास्त्रागद्य यज्ञाद्य नियमाद्य तपांसि च ।
 न विमदुष्टभावस्य सिद्धिं गच्छन्ति कश्चिदपि ॥
 यत्न्या स्पृष्ट्वा च दृष्ट्वा च भुज्या घ्रात्या च यो नरः
 न दृष्यति गन्धायति वा स विज्ञेयो जितेन्द्रिय ॥
 य आध्यायमधीतेऽहं विधिना नियत गुणि ।
 तस्य नित्य चरत्येष पयो दधि घृत मधु ॥
 धर्मार्थौ यद्य न ह्यातां सुसूया वापि तद्विधा ।
 तद्य विद्या न यत्तस्या शुभे योजनमिदोपरे ॥
 विदुर्धेव समं काम वसतः स्य भक्षशादिना ।
 आपगुपि हि घोराया न ह्येनारिषि सो यमः ॥
 लौकिकं धनिकं वापि तदाध्यात्मिकमेव च ।
 आत्मीयं यतो ज्ञानं न यत्नं न भवति न हि
 मय्यस्य भवत्यस्यैव न यदस्या न यत्नं न हि
 मय्यस्य न यत्नं न हि न हि न हि न हि न हि
 यमिह न हि न हि न हि न हि न हि न हि
 च यमिह न हि न हि न हि न हि न हि न हि

आह्वयं कुशलं पृच्छेत क्षत्रवन्धुमनामयम् ।
 वैश्य क्षेम समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥
 परपत्नी तु या स्त्री स्यादसम्बन्धा च योनित ।
 ता ब्रूयाद्भवतीत्येव सुभगे भगिनीति च ॥
 मातुलाद्य पितृव्याद्य अशुरानृत्विजो गुरून् ।
 असावकमिति ब्रूयात् प्रत्युत्थाय यवीरस ॥
 मातृप्यसा मातुलानी अयूरथ पितृप्यसा ।
 संपूज्या गुरुपत्नीमत समास्ता गुरुभार्य्याया ॥
 उपाध्यायान् दशाचार्य्य आचार्य्याणां शत पिता ।
 सहस्रन्तु पितृगमाता गौरवेणातिरिच्यते ॥
 उत्तमादक्षमहदायोगैरौथार् मत्तद पिता ।
 मत्तजगम हि विप्रस्य प्रेत्य चेह अ शाश्वतम् ॥
 अज्ञो भवति ये यात पिता भवति मन्दद ।
 अज्ञ हि वागमिद्याह पितेत्येव तु मन्दम् ॥
 न जायतेर्न पतितैर्न पिशेन न बन्धुभि ।
 धृष्यसृजिरे धर्मं योऽनूचान न नो मरान् ॥
 विप्राणां ज्ञानतो ज्येष्ठ क्षत्रियाणाम्नु वीर्य्यत ।
 वैश्यानां धान्यजनत शूद्राणामेव जगमत ॥
 न तेन दहो भवति येनाय पणिय गिर ।
 यो धं मुत्राप्यधीयानस्य देशा शशिर विदु ॥

नारुणुद् ग्रादार्त्तोऽपि न परद्रोहकर्मधी ।
 यथाश्रोद्विजते याचा नालोभ्यां तामुद्वीरयेत् ॥
 सप्तानाद्व्याघ्रणो नित्यमुद्विजेत विषादिय ।
 अमृतश्रेय चाकाङ्क्षेदयमानस्य सर्वदा ॥
 सुखं ह्यायमतं शेते सुखञ्च प्रतिबुद्धते ।
 सुखं चरति लोकेऽग्निन्त्रयमत्ता विनश्यति ॥
 योऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत कुर्वते यमम् ।
 स जीवन्नेव शृङ्गत्यमागु गच्छति सान्त्वय ॥
 मातुरग्रेऽधिजनन द्वितीयं मौञ्जिश्चरने ।
 तृतीयं यज्ञदीपायां द्विजस्य श्रुतिषोदनात् ॥
 आचार्य्यो मन्त्रणो गर्भिः पिता गर्भिः प्रजापते ।
 माता श्रुत्या गर्भिन्तु भ्राता श्वो गर्भिस्तामन ॥
 आचार्य्यश्च पिता श्वेव माता भ्राता च दूर्भज ।
 मार्शं माय्यवगन्तव्या माह्वणेन विरोधत ॥
 यं मातापितरौ क्रोधं सहेते सन्मये भवति ।
 न तस्य निष्कृतिः भयः कर्तुं वर्धतेऽपि ॥
 तयोर्नित्यं मिथं कर्ष्यादाचार्य्यश्च सर्वदा ।
 तेष्वेव द्विष तेषु तप कर्म च कर्तते ॥
 तेषां यथाज्ञां मुख्यया यथाकाम एवते ।
 न तेऽन्यन्नुद्गातो यथाज्ञां यथाकाम ॥

इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु मय्यमम् ।
 गुरुगुरूपया त्वेव ब्रह्मलोकं ममव्रुते ॥
 सर्वं तस्यादता धर्मा यम्यैते यय आदता ।
 अनादतास्तु यम्यैते सर्वास्तस्याफला क्रिया ॥
 यात्रत्ययम्ते जीवेयुस्तावन्नान्यं ममाचरेत् ।
 तेष्वेव नित्यं गुरूपया कुर्यात् प्रियहिते रत ॥
 यद्दधान शुभा विद्यामाददीताऽपरादपि ।
 अन्त्यादपि परं धर्मं क्षीरत्वं दुष्कृतादपि ॥
 विषादयन्त्यं ग्राह्यं बालादपि सुभाषितम् ।
 अमित्रादपि सद्गुरुत्तममेध्यादपि काञ्चनम् ॥
 अग्राह्यणादध्ययनमापत्काले विधीयते ।
 अनुब्रज्या च गुरूपया यावदध्ययनं गुरो ॥
 नाग्राह्यणे गुरौ शिष्यो वासमात्यन्तिकं वसेत् ।
 ब्राह्मणे चाननूचने काङ्क्षन् गतिमनुत्तमाम् ॥
 यदि त्वात्यन्तिकं वास रोचयेत् गुरो कुले ।
 युक्तं परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात् ॥
 न पूर्वं गुरवे किञ्चिदुपकुर्वीत धर्मवित् ।
 स्वास्तु गुरुणाक्षयं शक्त्या गुर्वर्थमाहरेत् ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

गुरुणानुमतं स्नात्वा समारुक्तो यथाविधि ।
 उद्देहेत द्विजो भार्य्यां सयुग्मां लक्ष्म्यान्विताम् ॥
 अक्षपिण्डा च या मातुरमगोया च या पितृ ।
 सा प्रशस्ता द्विजातीना दारकर्माणि सैषुने ॥
 होनजातिस्त्रियं मोहादुद्देहत्तो द्विजातयः ।
 कुलान्येयं नयन्त्यागुं सप्तमत्तानानि शूद्रताम् ॥
 पानिन्दितैः प्रीविद्याचैरभिव्या भवति प्रजा ।
 निन्दितैर्निन्दिता पूषा तन्माभिव्यान् विवर्जयेत् ॥
 पितृभिर्भ्रातृभिश्चैता पतिभिर्देवैस्तथा ।
 पूज्या भययितव्याश्च बहुकन्याण्यमीषुभिः ॥
 यत्र नार्थस्तु पूज्यगते रमणो तत्र देवता ।
 यदेताम् न पूज्यगते सर्वान्मयाफलं विदा ॥
 भोचन्ति जामयो यत्र विनश्यदास्तु तत्र कुलम् ।
 न भोचन्ति तु यदेतां वर्द्धने तद्दि कथंदा ॥
 जामयो यानि गेहानि जगन्त्यस्तित्यजिता ।
 तानि लुप्याजमानोऽपि विनश्यन्ति सप्तमत्त ॥
 तन्मा देता यत्र पूज्या च पूज्यं स्यादभावेन ।
 अतिशयान्नरिण्डा यत्र ददन्त्यस्तु च ॥
 कन्युदा कान्त्य च कन्यु कन्यु कन्यु कन्यु कन्यु

यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् ॥

देवतातिथिभूतानां पितॄणामात्मनश्च यः ।

न निर्व्यपति पञ्चानामुच्छसन्नं न जीवति ॥

अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ।

आदित्याज्जायते दृष्टिर्दृष्टेरन्नं ततः प्रजा ॥

यथा वायुः समाश्रित्य वर्तन्ते सर्वजन्तवः ।

तथा गृहस्यमाश्रित्य वर्तन्ते सर्वे आश्रमाः ॥

यत् पुण्यफलमाप्नोति सा दत्त्वा विधिवद्गुरोः ।

तत् पुण्यफलमाप्नोति भिक्षा दत्त्वा द्विजो गृही ॥

संप्राप्ताय त्वतिथये प्रदद्यादासनोदके ।

अन्नञ्चैव यथाशक्ति सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥

दृष्टानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च स्मृतताः ।

एतान्यपि सता गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥

न वै स्वयं तदश्रीयादतिथिं यन्न भोजयेत् ।

धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्गञ्चातिथिपूजनम् ॥

देवानृषीन्मनुष्याश्च पितॄन् गृह्याश्च देवताः ।

पूजयित्वा ततः पद्याद्गृहस्य शेषभुग्भवेत् ॥

अथ स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात् ।

यन्नशिष्टासनं ह्येतत् सतामन्नं विधीयते ॥

चतुर्थाध्यायः ।

यस्यो भागमुपित्वाद्य गुरो दिज ।
 तायुपो भागं सतदारो गृहे वमेत् ॥
 यैव भतानामन्यद्रोहेण या पुन ।
 मन्ना समाम्नाय विमो जीवेन्नाप्रति ॥
 यमसिद्धयं ये कर्मभिरगर्हिते ।
 गरीरस्य कुर्वीत धनसञ्चयम् ॥
 ताप्यास्त्रीवेश्च गृतेन प्रगृतेन वा ।
 ताभ्यामपि या न गृहण्या कदाचन ॥
 जगिषं सोयमगृतं ग्राहयाचितम् ।
 याचितं भेषं प्रयत्न कर्षणं चतुतम् ॥
 तन्नु यागिज्य तंन संधायि जाज्यते ।
 एतिगाम्याता तन्नातां परिवर्ज्यते ॥
 एता वर्तेत एतिहेतो ब्रह्मज्जम् ।
 तमगृता गृतां ओषेदनात्पण्योविद्याम् ॥
 एतासां च जगतां वदतो भवेत् ।
 तंन रि गुरो दुःखभावं विषयम् ॥
 या रि पुत्र्य भावं सारिण्यम् ॥
 या विद्यानाति विद्यान्धराय एवमे ॥

नानिदं देवतां भक्तान्तरं मया ।
 नृणां विदुषां च यथाशक्ति न जानयेत् ॥
 मातेः मन्त्रो द्रुपेः त यथोक्तो जानुषिण्येन ।
 सायकैर्गोत्रं गन्धर्वाणां देवतान्तरं भेद न ॥
 अथाथावगच्छन् अन्ता द्वातगोत्रं समाहितः ।
 पूर्वो मन्त्रो नर्पसिन्धो यद्वक्तव्यं साधनां विरं ॥
 न ग्राह्याय न भुक्ता मातुर्गो न मज्जानिगि ।
 न पापोभि मज्जायन् माप्रिज्ञाते जन्मागये ॥
 मात्मानमवमन्येत पूर्वोभिरभ्यर्च्यभि ।
 पाप्मनो विद्यमभ्यर्च्येन्नैनां मन्येत दुर्लभाम् ॥
 सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात् सत्यमप्रियम् ।
 प्रियञ्च नानृत ब्रूयादेष्ट धर्मं मनातन ॥
 भद्रं भद्रमिति ब्रूयाद्भद्रमित्येव वा वदेत् ।
 शुभ्यैरं विद्यादञ्च न कुर्व्यात् केनचित् सह ॥
 वेदाभ्यासेन सतत शौचेन तपसैव च ।
 अद्रोहेण च भूतानां जाति क्षरति पौर्विकीन् ॥
 अभिवाद्येद् दृढाद्य दद्याद्यैवासनं शुक्लम् ।
 दत्ताञ्जलिमुपासीत गच्छत दृष्टतोऽन्यथात् ॥
 श्रुतिस्मृत्युदित सम्यह्नियद्ध्येषु कर्मसु ।
 धर्ममूलं निषेवेत सदाचारमतन्द्रित ॥

पाचाराक्षभते ह्यायुराचारादीप्सिता यजा ।
 आचारादनमद्ययमाचारो हन्त्यलक्षणम् ॥
 इराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।
 इ एभागी च सततं ज्याधितोऽप्यायुरेय च ॥
 सर्वमद्ययणीनोऽपि च मदाचारवान्मरः ।
 यद्धानोऽनसूयय गतं यर्षाणि जीयति ॥
 सर्वं परवयं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।
 एतदिद्यात् समर्पेन नद्ययं सुखदुःखयोः ॥
 यत् कर्म कुर्वतोऽग्रं भ्यात् परितोषोऽनारात्मनः ।
 तत् प्रयत्नेन कुर्वीत विपरीतम्बु दर्शयत् ॥
 आचार्यश्च प्रवक्तारं पितरं शातरं गुरुम् ।
 न हि ग्राह्यान्मणान् नाद्यं धर्मार्थं च तदर्थिनः ॥
 नाम्निव धृतिरिन्द्राश्च देवतामाश्च सुतृप्तमम् ।
 देव एवमश्च राजशु क्रोधं वैराग्यं चर्षयित् ॥
 परमं मरुतं नादयत्तत्तं य एतं नव निपादयत् ॥
 कर्मव पुत्रादिषु नादा विदुः च ना ॥ २५ ॥
 यथापि वा नरा ॥ २६ ॥ विदुः च ना ॥ २७ ॥
 विदुः च ना ॥ २८ ॥ विदुः च ना ॥ २९ ॥
 न विदुः च ना ॥ ३० ॥ विदुः च ना ॥ ३१ ॥
 न विदुः च ना ॥ ३२ ॥ विदुः च ना ॥ ३३ ॥

नाधर्मश्चरितो लोके सदा फलति गौरिय ।
 गनेरायत्तमानस्तु कर्तुर्मूलानि रुन्धति ॥
 यदि नात्मनि पुत्रेषु न चेत् पुत्रेषु नष्टृषु ।
 नत्वेव तु सतोऽधर्मं कर्तुर्भवति निष्फल ॥
 अधर्मेणेधते सायत्ततो भद्राणि पश्यति ।
 ततः सपत्नान् जयति समानस्तु विनश्यति ॥
 सत्यधर्माय्यष्टशेषु शौने चैव रमोऽसदा ।
 मिथ्याय मिथ्यादुर्मेण वाग्याज्जटारयत ॥
 परित्यजेदयंकामो यो ग्याता धर्मवर्जितो ।
 धर्मज्ञानमुन्मोदकं लोकविज्जृम्भेय च ॥
 न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलोऽनृज् ।
 न ग्राहकचपलधैव न पण्डितकर्मधी ॥
 धेनाश्च पितरो याता धेन याता पितामहा ।
 तेन यायात सतां मार्गं तेन गच्छत्य स्थितो ॥
 षट्त्रिंशत्पुण्यैश्चिताचार्यैर्ध्यातुमातिविधायिते ।
 बालवृद्धादुत्तमैर्द्वौ ज्ञानिसमभिरावाभये ॥
 सत्तारिदुश्च यासाभिर्भावा पुत्रेण भार्यया ।
 दुर्धवा शम्भवेण विद्या न पन्नाचरत ॥
 दत्तेऽपि सत्तु कन्दम्य स रौद्रोऽप्युत्तमः ।
 पृथ्वीरौद्रोऽप्युत्तमः सत्तु सत्तु सत्तु ॥

आचार्यो मह्यलोकेश प्रजापत्ये पिता प्रभुः ।
 अतिथिन्विन्द्रलोकेशो देवलोकस्य चत्विजः ॥
 यामयोऽश्वरसा लोके वैश्वदेवस्य यान्धवा ।
 ससन्धिनो ह्यपा लोके पृथिव्या मातृमातली ॥
 आकाशेशास्तु विश्वेया वालिष्टकृपावरा ।
 भ्राता ज्येष्ठ सम पिता भार्या पुत्र स्यका तनुः ॥
 छाया श्रोतासयर्गस्य दुहिता लपगां परम् ।
 तन्मादेतैरधिष्ठितं भवेतामश्वर सदा ॥
 दानधर्म्मं निषेवेत नित्यनैष्ठिकपौर्णिकम् ।
 परितुष्टेन भावेन पापमासाद्य शक्तिः ॥
 यत्किञ्चिदपि दातव्यं वाचितेमानसुयया ।
 उत्पत्स्यते हि तापाय यत्तारयति सर्वतः ॥
 सर्वेषामेव दानानां महादानं विशिष्यते ।
 धार्यन्त्रगोमहोपासस्त्रिललाञ्छनवर्षिषाम् ॥
 येन येन तु भावेन दद्व्यहानं प्रयच्छति ।
 तत्तत्तेनैव भावेन पाप्नोति प्रतिपूजितः ॥
 योऽर्चितं प्रतिपूजति ददात्यर्चितेभ्यः च ।
 तावुमां गच्छतः स्वर्गे मरकस्तु विपर्ययः ॥
 धर्म्मं शने नष्टिगुदादस्त्रीकमित्रं पुत्रिणा ।
 परलोकभयाद्यर्थं सर्वं तान्महोदय ॥

नासुख हि सहायार्थं पिता माता च तिष्ठत ।
 न पुत्रदारं न ज्ञातिर्द्वर्गस्त्यति केवल ॥
 एक प्रजायते जन्तुरेक एव प्रलीयते ।
 एकोऽनुभुङ्क्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतम् ॥
 मृतं शरीरमुतसृज्य काष्ठलोद्गमन क्षितौ ।
 विमुखा यान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥
 तच्चाद्धर्मं सहायार्थं नित्यं सञ्चिनुयाच्छनै
 धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥
 एकाकौ चिन्तयेन्नित्यं विविक्ते हितमात्मन
 एकाकौ चिन्तयानो हि पर ॥ १०१ ॥

पञ्चमोऽध्याय ।

अथन्यासेन वेदानामाधारस्य च वर्जनात्
 आलस्यादन्वदोपाद्य खलुर्विमान् ॥ १२ ॥
 यावन्ति पशुरोमाणि तावत्कृत्वो ह भवन्
 दृष्या पशुम प्राप्नोति प्रेत्य जन्मनि ॥ १३ ॥
 यो बन्धनवधक्तेषान् प्राणिना न चिन्तयेत्
 स सर्वस्य हितप्रेष, सुखमत्यन्तमनुते ॥
 यद्वायति यतकुस्ते धृतं वध्नाति यत्र च
 नृत्ताशेषेण यत्र यो हिमक्ति ॥ १४ ॥

नाक्षत्वा प्राणिनां हिंसा मासमुत्पद्यते क्वचित् ।
 न च प्राणिवध सग्यम्नस्याग्नांस विधर्जयेत् ॥
 समुत्पत्तिञ्च मासस्य बधवन्धो च देहिनाम् ।
 प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत सत्यमासस्य भक्षणात् ॥
 न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्या पिशाचयत् ।
 स लोके प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीयते ॥
 अतुमत्ता विगणिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।
 स शूरां चोपशूरां च खादकथेति वातका ॥
 ययै ययैऽश्वमेधेन यो यजेत यतः समा ।
 मांसानि च न खादेदयस्तयो पुण्यफलं समम् ॥
 फलमूलायनैर्मध्ये मुन्यन्नानाञ्च भोजनैः ।
 न तत्फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ॥
 मांसभक्षयितामुत्र यश्च मांसमिहाग्रहम् ।
 एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रयदन्ति मनोपिण ॥
 न मांसभक्षणे दोषो न मदो न च मैद्युने ।
 प्रवृत्तिरेषा भक्तानां निवृत्तित्तु महाफलता ॥
 घान्त्वा गुध्यन्ति विद्वांसो दानेनाकार्यकारिणः ।
 प्रष्टुन्त्रपाया ऋष्येन तपसा वेदवित्तमा ॥
 एतौयै गुध्यन्ते गोध्य नदी वेगेन गुह्यति ।
 रजसा रौ मनोदुष्टा रुन्दासेन द्विषोत्तमः ॥

नामुत्र हि सहायार्थं पिता माता च तिष्ठत ।

न पुत्रदारं न ज्ञातिर्द्वर्गस्त्यति केवल ॥

एक प्रजायते जन्तुरेक एव मलीयते ।

एकोऽनुभुङ्क्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतम् ॥

नृत्त शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोद्गसन क्षिती ।

विमुखा यान्धया यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥

तप्ताद्धर्मं सहायार्थं नित्यं सञ्चिनुयाच्छनै ।

धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥

एकाकी चिन्तयेन्नित्यं विविक्ते हितमात्मन ।

एकाकी चिन्तयानो हि परं थेयोऽधिगच्छति ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

अनध्यासेन वेदानामाचारस्य च वर्जनात् ।

अलस्यादन्वदोषाश्च शृण्वन्निमान् सिद्धान्ति ॥

यायन्ति परुरोमाणि तावन्क्षन्तो च सारणम् ।

एषा परुषा प्राप्नोति प्रेत्य जग्मनि जग्मनि ॥

यो बन्धनबध्नेशान् प्राणिनां न शिकीर्यति ।

स सर्वस्य हितमेव, सुखमत्यन्तमश्नुते ॥

यहायति यमकुदो धृतं वध्नाति यमं च ।

तदप्राप्नोत्ययमेव यो हिनस्ति न शिञ्चन ॥

नाशत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।
 न च प्राणिषधं स्वर्ग्यस्तस्मात्मांसं विवर्जयेत् ॥
 समुत्पत्तिञ्च मांसस्य बधवन्धौ च देहिनाम् ।
 प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत सर्वमांसस्य भक्षणात् ॥
 न भक्षयति यो मांसं विप्रिं हित्वा पिशाचयत् ।
 स लोके प्रियता याति व्याधिभिश्च न पौद्यते ॥
 अन्तुमत्ता विप्रसिता निहत्ता क्रयविक्रयौ ।
 सक्तर्ता चोपहृता च खादकश्चेति धातकाः ॥
 वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत यतः समा ।
 मांसानि च न खादेद्दयस्तयो पुण्याफलं समम् ॥
 फलश्रमनायनैर्मध्ये सुन्यन्त्रानाञ्च भोजनैः ।
 न तप्तफलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ॥
 मांसभक्षयितामुद्य यस्य मांससिंहाद्वरहम् ।
 एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनौषिणः ॥
 न मांसभक्षणे दोषो न मदो न च सैद्युने ।
 प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥
 घान्ता शुध्यन्ति त्रिडांशो दानेनाकार्यकारिणः ।
 प्रच्छन्नपापा जपेन तपसा वेदवित्तमाः ॥
 वृक्षोद्यै शुध्यन्ते शोध्य नटा जेगेन शुद्ध्यति ।
 वज्रसा व्रतं मनोदुष्टा मन्यासनं दिव्योत्तमम् ॥

कामन्तु घमयेद्देहं पुष्पमूलफलैः शुभैः ।
 न तु नामापि शृङ्खीयात् पत्यो मे ते परस्मै तु ॥
 आसीतामरण्यात् घान्ता नियता ब्रह्मचारिणी ।
 यो धर्मः एकपत्नीना काङ्क्षन्ती तमनुत्तमम् ॥
 पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहस्यता ।
 सा भर्तृलोकानाप्नोति सद्भिः साध्योति चोच्यते ॥

पञ्चाध्यायः ।

शृङ्खलस्तु यदा घम्येद्वलीपलितमात्मनः ।
 अथत्यस्यैव चापत्य तदारण्यं समापयेत् ॥
 सन्त्यज्य ग्राह्यमाहारं सर्वज्ञैव परिच्छेदम् ।
 पुत्रेषु भार्या निक्षिप्य वन गच्छेत् सदैव वा ॥
 भृत्यानि व्रीणापाहृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् ।
 अथनपाहृत्य मोक्षन्तु सेवमानो ब्रजत्यथ ॥
 अधीत्य विधिवद्देवान् पुत्राद्योतपादा धर्मतः ।
 इष्ट्वा च शक्तितो यज्ञैर्मनो मोक्षे निवेशयेत् ॥
 अनधीत्य द्विजो वेदाननुत्पादा तथा सुतान् ।
 अनिष्ट्वा चैव यज्ञैश्च मोक्षमिच्छन् ब्रजत्यथ ॥
 एकएव चरेन्नित्यं सिद्धार्थममहायवान् ।
 सिद्धिमोक्षस्य संपश्यन् जहाति न हीयते ॥

कपालं दृक्षमूलानि कुचेलमसंहायता ।
 समता चैव सर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥
 नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ।
 कालमेव प्रतीचेत निर्द्वयं भूतको यथा ॥
 दृष्टिपूर्तं न्यसेत् पार्दं वस्त्रपूर्तं जलं पिबेत् ।
 सत्यपूर्तां वदेद्वाचं मनः पूर्तं समाचरेत् ॥
 अतियादांस्तितिचेत नावमन्येत कञ्चन ।
 न चेमं देहमायित्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥
 क्रुध्यन्तं न प्रतिक्रुध्येदाक्रुष्टं कुशलं वदेत् ।
 समद्वारावकीर्णश्च न वाचमनृतां वदेत् ॥
 अलाभे न विषादोऽस्यालाभे चैव न हर्षयेत् ।
 प्राणयायिकमायः स्यान्मायासङ्गादिनिर्गतः ॥
 अभिपूजितलाभांसु जुगुप्सेतैव सर्वथ ।
 अभिपूजितलाभैश्च यतिर्मुक्तोऽपि बध्यते ॥
 अस्यान्नाभ्यवहारेण रज्ज्-स्थानामनेन च ।
 द्रियमाणानि विषयैरिन्द्रियाणि निरसयेत् ॥
 इन्द्रियाणां निरोधेन रागद्वेषक्षयेण च ।
 अहिंसया च मृतानाममृतत्वाय कल्पते ॥
 अवेक्षेत गतोर्गुणां कर्मदोषसमुद्भवा ।
 निरये चैव पतनं जातनाथ यमशयि ॥

विप्रयोग प्रियैद्यैव संयोगञ्च तथाप्रियै ।
 जरया चाभिभवन व्याधिभिद्योपपौडनम् ॥
 देहादुत्क्रमणञ्चाप्तात् पुनर्गर्भं च सम्भवम् ।
 योनिकोटिसहस्रं पु स्तुतौद्यास्यान्तरात्मन ॥
 अधर्मप्रभवञ्चैव दुःखयोग शरीरिणाम् ।
 धर्मार्थप्रभवञ्चैव सुखसयोगमक्षयम् ॥
 सूक्ष्मताञ्चान्यवेक्षेत योगेन परमात्मान् ।
 देहेषु च समुत्पत्तिमुत्तमेष्वधमेषु च ॥
 दूषितोऽपि चरेद्धर्म यव तथायमे रत ।
 सम सर्वेषु भूतेषु न लिङ्ग धर्मकारणम् ॥
 सम्यग्दर्शनसम्पन्न कर्मभिर्न नियध्यते ।
 दर्शनेन विहीनस्तु ससारं प्रतिपद्यते ॥
 अहिसयेन्द्रियामर्गैर्वैदिकैद्यैव कर्मभि ।
 तपसश्चरणीद्योगै साधयन्तीह तत्पदम् ॥
 अभ्यस्य स्याद्युयुत मासगोणितलेपनम् ।
 चर्मावनद्ध दुर्गन्धि पूर्ण मूयपूरौपयो ॥
 जरागोक्षसमाविष्ट रोगायतनमातुरम् ।
 रजश्च नमनित्यञ्च भतायासमिम त्यजेत् ॥
 नटीकृतं यथा एक्षो एक्ष या शकुनिर्यथा ।
 तथा त्यजन्निमन्दे हं कृष्णदद्याद्वाह्निमञ्जये ॥

यदा भावेन भवति सर्वभावेषु निष्कृष्टम् ।
 तदा सुखमवाप्नोति प्रेत्य चेह च शान्तम् ॥
 सर्वेषामपि चैतेषां वेदसृतिविधानतः ।
 गृहस्य उच्यते येषु स नौनेतान् विभर्ति हि
 यथा नदीनदा सर्वे सागरे यागन्ति संस्थितिम्
 तथैवायमिह सर्वं गृहस्ये यागन्ति संस्थितिम् ।
 चतुर्भिरपि चैवैतैर्नित्यमायमिभिर्द्विजैः ।
 दशलक्षणको धर्मः सेवितव्यः प्रयत्नतः ॥
 धृति क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
 धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥
 दश लक्षणानि धर्मस्य ये विप्राः समधीयते ।
 अधीत्य चामुपर्जनते ते यागन्ति परमाप्नोति ॥
 संन्यस्य सर्वकर्माणि कर्मदोषानपातुदम् ।
 नियतो वेदमध्यस्य पुण्यैश्वर्यं सुखं वसेत् ॥
 एवं संन्यस्य कर्माणि स्वकार्यपरमोऽसृजः ।
 संन्यासेनापहत्येन प्राप्नोति परमाप्नोति ॥

सप्तमाध्यायः ।

ब्राह्म प्राप्तेन संस्कारं क्षवियेषु यथाविधि ।
 सर्वथाप्य यथाम्नायं कर्तव्यं परिरक्षयम् ॥

चराजके हि लोकेऽस्मिन् सर्वतो विदुते भयात् ।
 रक्षार्थमस्य सर्वस्य राजानमवृणत् प्रभु ॥
 बालोऽपि नावमन्ताव्यो मनुष्य इति भूमिष ।
 महती देयता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति ॥
 दण्डं शास्ति प्रजा सर्वा दण्ड एवाभिरक्षति ।
 दण्डं सुप्तेषु जागर्ति दण्डं धर्मं विदुर्बुधा ॥
 दण्डो हि सुमहत्तोषो दुर्हरथास्ततात्मभि ।
 धर्माद्विचलितं हन्ति नृपमेव सत्तान्धवम् ॥
 एहाद्यं नित्यं सेवेत विमानं वेदविदं शुचीम् ।
 एहसेवो हि सततं रक्षोभिरपि पूज्यते ॥
 सयामेष्वनिवर्त्तित्वं प्रजानाञ्चैव पालनम् ।
 शुश्रूषा माहाणानाञ्च राज्ञां येयस्करं परम् ॥
 आहवेषु मियोऽन्योन्यं जिघांसन्तो महीक्षितः ।
 युध्यमाना परं शत्रूणां स्वर्गं यान्त्यपराध्ना ॥
 न कूटैरायुधैर्हन्यात् युध्यमानो रणे रिपुम् ।
 न कर्णिभिर्ग्रीवादिर्घ्नं नाग्निज्वालितनजने ॥
 न च हन्यात् स्वस्मारुदं न क्लीषेत् न क्षताञ्जलिम् ।
 न मुक्तकशं नासीनं न तवाधोति वादिनम् ॥
 न मुग्धं न विमन्त्राहं न नम्रं न निरादधम् ।
 नायुध्यमानं पश्यन्तं न परेण समागतम् ॥

नायुधव्यसनप्राप्तं नार्त्तं नातिपरिज्ञातम् ।
 न भौतं न पराहृतं सता धर्ममनुष्मरन् ॥
 यस्तु भौतं पराहृतं सग्रामे हन्यते परैः ।
 भर्तुर्यद्दृष्टं किञ्चित् तत् सर्वं प्रतिपद्यते ॥
 नित्यमुद्यतदण्डं स्यान्नित्यं विवृतपौरुषं ।
 नित्यं सद्युतसयार्थो नित्यं छिद्रानुसार्यरे ॥
 नित्यमुद्यतदण्डस्य कृत्स्नमुद्दिजते जगत् ।
 तस्मात् सर्वाणि भूतानि दण्डेनैव प्रसाधयेत् ॥
 वक्त्रच्चिन्तयेदर्थान् सिद्धवच्च पराक्रमेत् ।
 वृक्षवच्चायलुम्पेत शशवच्च विनिष्पतेत् ॥
 एव विजयमानस्य येऽस्य स्युः परिपन्थिनः ।
 तानानयेद्दृशं सर्वान् सामादिभिरुपक्रमैः ॥

षष्ठमोऽध्यायः ।

एकएव सुष्टुहर्मो निधनेऽप्यनुयाति य ।
शरीरेण सम नाश सर्वमन्यद्वि गच्छति ॥
साक्षौ हृष्टश्रुतादन्यद्विप्र वन्तार्यसंसदि ।

मेव स्वर्गाच्च हीयते ॥

हि यो दाता स पूज्य सतत नृप ।
सर्व हि वर्धते तस्य सदैवाभयदक्षिणम् ॥

सर्वतो धर्मपङ्कभागे राज्ञो भवति रक्षतः ।
 अधर्मादपि पङ्क भागे भवत्यस्य चरक्षतः ॥
 यदधीते यद्वयजते यद्वदाति यदर्चति ।
 तस्य पङ्कभागभाषाणां सम्यग्भवति रक्षणम् ॥
 रक्षन् धर्मं च भूतानि राजा वध्याद्युपातयन् ।
 यजते ऽहिरक्ष्यं चैव सहस्रयतदक्षिणैः ॥
 योऽरक्षन् बलिमादत्ते करं शुष्कञ्च पार्थिव ।
 प्रतिभागञ्च दण्डञ्च च सदो नरकं व्रजेत् ॥
 यस्य स्तेनपुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टयाक् ।
 न साहसिकदण्डप्रो च राजा शक्रलोकभाक् ॥
 अहन्यहन्यवेक्षेत कर्मान्तान् पाह्नवानि च ।
 धायव्ययौ च नियतावाकरान् कोपमेव च ॥

नवमोऽध्यायः ।

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
 रक्षन्ति स्वाविरे पुत्रा न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥
 यादृग्गुणेन भर्ता स्त्री संयुज्येत यथाविधि ।
 तादृग्गुणा सा भवति समुद्रेणैव निम्नगा ॥
 शोषवाताहतवीर्यं यस्य क्षेमं प्ररोहति ।
 क्षेमिकश्चैव तद्दौर्जनं न वप्रा लभते फलम् ॥

विंशद्वर्षो वहेत् कन्या हृद्या द्वादशवर्षिकीम् ।
 त्रयष्टवर्षोऽष्टवर्षा वा धर्मो सीदति सत्वर ॥
 पितेव पालयेत् पुत्रान् ज्येष्ठो भ्रातृन् यवौयस ।
 पुत्रवच्चापि वर्त्तेरन् ज्येष्ठो भ्रातरि धर्म्मत ॥
 ज्येष्ठ पूज्यतमो लोके ज्येष्ठ सद्भिरगर्हित ।
 ज्येष्ठ कुल वर्द्धयति विनाशयति वा पुन ॥
 यो ज्येष्ठो ज्येष्ठवृत्तिं स्यान्मातेव स पितेव स ।
 अज्येष्ठवृत्तिर्यस्तु स्यात् स सम्पूज्यस्तु बन्धुयत् ॥
 एवं सह वसेयुर्जां पृथग्वा धर्म्मकायया ।
 पृथग्विवर्द्धते धर्म्मस्तस्माद्धर्म्मात् पृथक् क्रिया ॥
 ज्येष्ठश्चैव कनिष्ठश्च संहरेता ययोदितम् ।
 येऽन्ये ज्येष्ठकनिष्ठान्या तेषां स्यान्मध्यमं धनम् ॥
 सर्वेषां धनजातानामाददौताग्रमग्रज ।
 यच्च सातिशय किञ्चिद्दृश्यतद्याप्नुयाद्वरम् ॥
 उद्धारो न दशस्वस्ति सम्पन्नानां स्वकर्मसु ।
 यत्किञ्चिदेव देयन्तु जग्रायसे मानवर्द्धनम् ॥
 एवं समुद्भूतोद्दारे समानाश्यान् प्रकल्पयेत् ।
 उद्दारेऽनुद्भूतेष्वपामिर्यं स्यादशकल्पना ॥
 एकाधिकं हरेज्जेष्टा पुत्रोऽध्यर्द्धं ततोऽनुज ।
 अंशमशं ययौयांस इति धर्म्मो व्ययस्थित ॥

मगानेष्वपि तैलस्यो पायको नैव दुष्यति ।
 ह्यमानस्य यज्ञेषु भूयण्याभिप्रेते ॥
 एष यद्यप्यनिष्टेषु यत्नन्ते सर्वेष्वर्थेषु ।
 सर्वेषां ब्राह्मणा पूज्या परमं दैवतं हि तम ॥
 नाम्ना चयच्छभोति नास्त्य बद्धा यद्विती ।
 बद्धा चयच्छ भृष्टकृतिभिश्च चामुत्र वर्हते ॥

दशमोऽध्यायः ।

अधीयीदंशयो वर्णा अकर्मणा द्विजातयः ।
 ममूयाद्ब्राह्मणस्त्वेषां नेतराविति निन्दय ॥
 सर्वेषां ब्राह्मणो विद्याद्वन्द्वमुपायान् दद्याद्विधिः ।
 ममूयादितरेभ्यश्च अयञ्चैव तथा भवेत् ॥
 यैरेष्यात प्रकृतिष्वेष्टान् निदमस्य च धारणात् ।
 सत्कारस्य विशेषाच्च वर्णानां ब्राह्मणं प्रथमं ॥
 ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिरस्य ये अकर्मणा विदमाः ।
 तं शस्त्रगपलाजयं यद् अकर्मणि दद्याज्जस्रम् ॥
 अद्यापनमध्ययनं यज्जस्रं यज्जस्रम् ॥
 तान् प्रतिदद्याद्देवं यद् अकर्मणा यज्जस्रम् ॥
 अग्नौ यजति सः सः सः सः सः सः सः सः ॥
 अग्नौ यजति सः सः सः सः सः सः सः सः ॥

सर्वत प्रतिगृह्णीयद्ब्राह्मणस्त्वनय गत ।
 पवित्रं दुष्यतीत्येतत् धर्मतो नोपपद्यते ॥
 नाध्यापनाद्याजनाद्वा गर्हिताद्वा प्रतिग्रहात् ।
 दोषो भवति विप्राणा ज्वलनाम्बुसमाहिते ॥
 जीवितात्ययमापन्नो योऽन्नमस्ति यतस्तत ।
 आकाशमिव पङ्केन न स पापेन लिप्यते ॥

—
 एकादशोऽध्यायः ।

शक्त परजने दाता खजने दुःखनीविनि ।
 मध्यापातो विपाखाद् स धर्मप्रतिरूपकः ॥
 भृत्यानामुपरोधेन यत् करोत्यौर्द्ध्वदेहिकम् ।
 तद्भवत्यसुखोदकं जीवतश्च मृतस्य च ॥
 देयस्य ब्राह्मणस्य वा लोभेनोपहिनस्ति यः ।
 स पापात्मा परे लोके गृध्रोच्छिष्टेन जीवति ॥
 ब्राह्मणः सम्भवेनैव देशानामपि त्रैवतम् ।
 प्रमाणञ्चैव लोकस्य ब्रह्मायैव हि कारणम् ॥
 मुरा यै मलमन्वानां पाप्मा च मलमुच्यते ।
 तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न मुरां पिबेत् ॥
 रथापनेनामुतापेन तपसाध्ययनेन च ।

प्राजापत्ये पापास्तथा दानेन चापदि ॥

यथा यथा नरोऽधर्मं खयं कृत्वानुभाषते ।
 तथा तथा त्वचेवाहिस्तेनाधर्मेण मुच्यते ॥
 यथा यथा मनस्तस्य दुष्कृतं कर्म गर्हति ।
 तथा तथा शरीरं तत्तेनाधर्मेण मुच्यते ॥
 कृत्वा पापं हि सन्तप्य तस्मात् पापात् प्रमुच्यते ।
 नैव कुर्यात् पुनरिति निष्ठया प्रयते तु स ॥
 एवं सञ्चिन्त्य मनसा प्रेत्य कर्मफलोदयम् ।
 मनोवाङ्मूर्त्तिभिर्नित्यं शुभं कर्म समाचरेत् ॥
 अज्ञानाद्वयदि वा ज्ञानात् कृत्वा कर्म विगर्हितम् ।
 तस्माद्विमुक्तिमन्यच्छन् द्वितीयं न समाचरेत् ॥
 औपधान्यगदो विद्या दैवी च विविधा स्थितिः ।
 तपसैव प्रसिद्धान्ति तपस्तेषां हि साधनम् ॥
 यद्गुस्तरं यद्गुरापं यद्गुर्मे यच्च दुष्करम् ।
 सर्व्वन्तु तपसा माप्य तपो हि दुरतिक्रमम् ॥
 महापातकिनश्चैव शेषाद्याकार्यकारिणः ।
 तपसैव सुतप्तेन मुच्यन्ते किल्बिषाक्षतः ॥
 कौटाद्याहिपतङ्गाश्च पशवश्च यथासि च ।
 सायराणि च भूतानि दिवः यान्ति तपोदत्तात् ॥
 यत् किञ्चिदेन कुर्वन्ति मनोवाङ्मूर्त्तिभिर्जनाः ।
 तत् सर्व्वं निर्द्दहन्त्यागु तपसैव तपोधना

इत्येतत्तपसो देवा महाभाग्य प्रचक्षते ।

सर्वस्यास्य प्रपश्यन्तस्तपस पुण्यमुत्तमम् ॥

यथैधस्तेजसा वह्निं प्राप्तं निर्दहति क्षणात् ।

तथा ज्ञानाग्निना पाप सर्वं दहति वेदवित् ॥

—

हादयोऽध्याय ।

सत्त्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं रागद्वेषौ रजः श्रुतं ।

एतद्गाम्भिर्यमदेतेषां सर्वभूतायित यषु ॥

तत्र यत् प्रीतिसंयुक्तं किञ्चिदात्मनि लक्षयेत् ।

प्रयान्तमिव शुद्धाभं सत्त्व तदुपधारयेत् ॥

यत्तु तु खण्डनायुक्तमप्रीतिरूपात्मनः ।

तद्रजोऽप्रतिषेधं विद्यात् सततं हारि देहिनाम् ॥

यत्तु स्यान्मोहसंयुक्तमव्यक्तं विषयात्मकं ।

अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥

प्रयत्नामपि चैतेषां गुणानां यः फलोदयः ।

अग्रमो मध्यो जघन्यश्च तः प्रयथागम्ययेत ॥

वेदाध्यासस्तपो ज्ञानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

धर्मक्रियात्मचिन्ता च साधिका गुणलक्षणम् ॥

आरम्भरुचिताऽर्थैर्ममताकार्थपरिग्रहः ।

विशयोपसंवादाभिरा राजर्षे गुणलक्षणम् ॥

गोभ भ्रमोऽधृति क्रौंथ्य नास्तिव्य भिन्द्रवृत्तिता ।
 याचिष्णुता प्रमादय तारुणं रत्न-घातम् ॥
 वयाणासपि चेत्येषां सुखा । विपु नष्टता ।
 इदं सामासिकं क्रौंथ्य प्रमगो गगनधरा ॥
 यत्कर्म एतत्ता सुखं च करिष्ये च गच्छति ।
 तज्ज्ञेयं विदुषा सर्वं तामसं गगनधरा ॥
 येनास्ति चार्थता मोक्षे स्यातिभिष्टति पुष्पताम् ।
 न च मोक्षयसम्पत्तां तदिष्टेयस्तु गगनधरा ॥
 यत् सर्वेष्टेति ज्ञातु यत्न गच्छति चाचरन् ।
 यिन हृष्यति चात्माग्र तत्तु सप्तगुणसम्पत्तम् ॥
 तस्यो लक्ष्यं कारो रत्नसम्पत्तं लब्धते ।
 सप्तस्य लक्ष्यं धर्मं येष्टुमीषां वयोधरा ॥
 देवत्वं साधिका याति गगनधरा रत्नधरा ।
 तिष्ठत्येकं तामसा निन्दितेया विविधा गति ।
 इन्द्रियाणां प्रवृत्तेन धर्मोद्धारो दत्तेन च ।
 पापान् संशान्ति संसारानविष्टो गगनधरा ।
 ददा ददा निवेष्टते विष्टान् दिष्टयात्मकम् ।
 तदा तदा सुखता मेधां नष्टकादते ।
 शेषायास्तदोद्धारोद्धारोद्धारोद्धारोद्धारः ।
 यत्किं तु तदर्थं च निवेष्टते दत्तं दत्तम् ॥

सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
 समं पश्यन्नात्मयाजौ स्वाराज्यमधिगच्छति ॥
 यथोक्तान्यपि कर्माणि परिहाय द्विजोत्तम ।
 आत्मज्ञाने शमे च स्याद्देहाध्यासे च यत्नवान् ॥
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो यत्र तदायमे वसन् ।
 इहैव लोके तिष्ठन् स ब्रह्मभुयाय कल्पते ॥
 अज्ञेभ्यो ग्रन्थिभ्यो येन ग्रन्थिभ्यो धारिणो वरा ।
 धारिभ्यो ज्ञानिन येन ज्ञानिभ्यो व्यवसायिन ॥
 तपो विद्या च विप्रस्य नि श्रेयसकर परम् ।
 तपसा किल्बिषं हन्ति विद्यायाऽऽमृतमश्नुते ॥

वृहस्पतिसंहिता ।

अथ वृहस्पति प्रति इन्द्रप्रश्न ।

इष्ट्वा कृतयत राजा समाम्नवरदक्षिणम् ।
भगवन्तं गुरुं येष्ट पर्यष्टच्छृङ्खलस्पतिम् ॥
भगवन् कैम दानेन सर्वतं सुखमेधते ।
यदक्षयं महार्थञ्च तन्मो मुञ्चि महत्तम ॥
एयमिन्द्रेण दृष्टोऽसौ देवदेवपुरोहित ।
वाचस्पतिर्महामाज्ञो वृहस्पतिस्त्वाच ॥
सुवर्णदानं भद्रागं गोदानञ्चैव वाचव ।
एतत्प्रयच्छमानस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
सुवर्णं रजतं यच्च मणि रत्नञ्च वाचव ।
सर्वमेव भवेद्दत्तं यमुधां य प्रयच्छति ॥
फालकृष्टां मर्ही दत्त्वा, सुवीजां यम्यशालिनीम् ।
यावत्सूर्यकरा श्लोके तावत्तं श्वर्गे महीयते ॥
स्रद्धतां परदत्तां वा यो हरेत् यमुन्धराम् ।
श्रविष्ठायां क्षमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते ॥
आक्षेप्ता चानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत् ।
भूमिदो भूमिहर्ता च नापरं पुण्यपापयो ॥

भूमि य प्रतिपृच्छति भूमि यश्च प्रयच्छति ।
 उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ ॥
 ब्रह्मस्वे न रतिं कुर्यात्प्राणैः क्षयवृत्तैरपि ।
 अनौपधमभैषज्य विपमेतद्वलाहलम् ॥
 न विपं विपमित्याहुर्ब्रह्मस्व विपमुच्यते ।
 विपमेकाकिन इति ब्रह्मस्व पुत्रपौत्रकम् ॥
 तेजसाग्निश्च दहति सूर्यो दहति रश्मिना ।
 राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना ॥
 यस्तडागं न बह्नुर्न्युत्पराणं वापि खानेयेत् ।
 स सर्वकुलमुद्धृत्य स्वर्गलोके महीयते ॥
 वामौकूपतडागानि उद्यानोपवनानि च ।
 पुनः सस्कारकर्त्ता च लभेत मौलिकं फलम् ॥
 उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव ।
 मोहाच्चरति विप्रः यः स मृतो जायते क्वपि ॥
 यो वियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव ।
 सन्तुष्टाय विनीताय सर्वभूतहिताय च ॥
 वेदाभ्यासस्तपोज्ञानमिन्द्रियाणाञ्च संयमः ।
 ईदृशाय सुरयेषु यदुत्तं हि तदक्षयम् ॥
 धनं फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात् ।
 रूपमारोग्यमैश्वर्यमहिमाफलमनुते ॥

महानिर्वाणतन्त्रम् ।

षट्मोऽध्यायः ।

ब्रह्मनिष्ठो गृहस्थः स्यात् ब्रह्मज्ञानपरायणः ।
 यद्यत् कर्म प्रकुर्वीति तद्ब्रह्मणि समर्पयेत् ॥
 न मिथ्याभाषणं कुर्यात् न च शास्त्रं समाचरेत् ।
 देवतातिथिपूजामु गृहस्तो निरतो भवेत् ॥
 मातरं पितरञ्चैव साक्षात् प्रपद्यदेवता ।
 मत्वा गृही निषेवेत सदा सर्वप्रयत्नतः ॥
 आसनं शयनं वस्त्रं धानस्त्रोजनमेव च ।
 तत्तत् समयमाधाय माये पिबे नियोजयेत् ॥
 आधयेन्मृदुला वाणीं सर्वदा प्रियमाचरेत् ।
 पिबोराज्ञानुसारौ स्यात् सत्पुत्रं कुलपाननं ॥
 शौद्र्यं परिहासञ्च तर्ज्जनं परिभाषणं ।
 पिबोरग्रे न कुर्वीति वद्रीच्छेदात्मनो हितं ॥
 मातरं पितरं वीक्ष्य नत्वोत्तिष्ठेत् समम्भुम् ।
 त्रिनाक्षया नोपविशेत् ससितं पितृयासने ॥
 विद्याधनमदोन्मत्तो यः कुर्यात् पितृहेतुम् ।
 स याति नरकं घोरं सर्वधर्मविरिध्नुम् ॥

मातरं पितरं पुत्रं दारानतिथिसोदरान् ।
 हित्वा गृही न भुञ्जीयात् प्राणै कण्ठगतैरपि ॥
 यञ्चयित्वा गुरुन् बन्धून् यो भुङ्क्ते खोदरम्भर ।
 इहैव लोके गर्ह्योऽसौ परत्र नारकौ भवेत् ॥
 गृहस्थो गोपयेद्दारान् विद्यामभ्यासयेत् सुतान् ।
 पोषयेत् स्वननान् बन्धूनेष धर्मं सनातन, ॥
 स धन्य पुण्यो लोके स कृतो परमाद्यवित् ।
 ब्रह्मनिष्ठ सत्यसन्धो यो भवेद्भुवि मानवः ॥
 न भार्यान्ताडयेत् कापि मादृशत् पालयेत् सदा ।
 न त्यजेत् घोरकष्टेऽपि यदि साध्वी पतिव्रता ॥
 धनेन वाससा मेम्ना यद्वयान्वृतभाषणै ।
 सतत तोषयेद्दारान् नाप्रिय काचिदाचरेत् ॥
 उत्सवे लोकयायाया तीर्थेष्वन्यनिकेतने ।
 न पत्नी मेघयेत् प्राज्ञ पुत्रामात्यविग्रहिता ॥
 यस्मिन्तरे मरेशानि तृष्टा भार्या पतिव्रता ।
 सर्वो धर्मः कृतस्तेन भवताप्रिय एव स ॥
 चतुर्वर्षावधि सुतान् नालयेत् पालयेत् पिता ।
 तत पोऽगपर्यन्त गुणान् विद्याञ्च शिक्षयेत् ॥
 विगत्यब्दाधिकान् पुत्रान् प्रेरयेद् गृहकर्मसु ।
 ततस्मान्मुन्यभावेन सत्या स्नेहं प्रदर्शयेत् ॥

कन्याप्येव पालनीया मित्रणीवातिव्रतम् ।
 देया वराय विदुषे धनरत्नममन्विता ॥
 एव क्रमेण भ्रातृ च स्वसृभ्रातृपुत्रानपि ।
 ज्ञातोन् मित्राणि भृत्याश्च पालयेत्तोपर्यङ्गम् ॥
 ततः स्वधर्मं निरतानेकग्रामनियामिनः ।
 अप्यागतानुदासीनान् गृहस्य परिपालयेत् ॥
 यक्षोर्ध्वं नाचरेद्देवि गृहस्यो विभवे मतिः ।
 प्रगुरेय च विज्ञेय च पापी लोकागर्हितः ॥
 शीर्यं यमः, पौरुषञ्च गुप्तये वधितञ्च यत् ।
 छतं यदुपकाराय धर्मज्ञो न प्रकाशयेत् ॥
 जुगुप्सितमष्टशौ च निश्चितेऽपि पराजये ।
 गुरुणा जघुना चापि यमश्चो न विशादयेत् ॥
 विद्याधनयमोषध्यान् यतमान एवाञ्जयेत् ।
 व्यसनञ्ज्ञाततां सङ्गं मित्राङ्गोर्ध्वं परिदधेत् ॥
 स्वयत्तानुगतायेष्टा समयानुगता क्रिया ।
 तस्मादवर्णा समर्थं दीप्य कर्ष्यं समाचरेत् ॥
 योगधो गततो दक्षो धार्मिकः प्रियरात्र्यम् ।
 मितशस्त्रमितरास्त्रं श्लाघ्याम्याये तु विरोधम् ॥
 जितेन्द्रियः प्रसम्मात्मा सुचिन्तः सदाहृतम् ।
 समस्तो दीर्घदगीं वासास्त्राणाम् शिरारये ॥

